

T.C.
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

107384

KUR'ÂN'A GÖRE MUSÎBET
VE
SEBEPLERİ

107384

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih KAYA

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ARALIK – 2001

TRABZON

T.C.
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KUR'ÂN'A GÖRE MUSİBET

VE

SEBEPLERİ

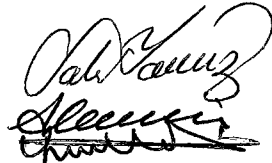
Fatih KAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce
Bilim Uzmanı (Temel İslam Bilimleri)
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 07/11/2001

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 20/12/ 2001

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Salih S. YAVUZ
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. A. İshak DEMİR
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yunus MACİT
Enstitü Müdürü : Doç. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

ARALIK-2001
TRABZON

ÖNSÖZ

Yüce Yaratıcının insanlığa gönderdiği son kitap Kur'ân, kendisine gönülden inananlar için huzur ve mutluluk kaynağıdır. Kur'ân, kendisini insanlığa yol gösterici bir rehber ve öğüt kitabı olarak takdim eder. Kur'ân, insanlık tarihi boyunca zihinleri meşgul eden, varlığın mahiyeti, hayatın anlamı, insanın yeryüzündeki konumu ve nereden gelip nereye gideceği gibi konularda aydınlatıcı bilgiler sunar. İnsanoğlu ancak bu rehber sayesinde Allah'ın yüce kudretini, sıfatlarını, evrendeki mutlak hakimiyetini idrâk edip dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilir.

Kur'ân insanları uyaran, kötülüklerden koruyan, bilmedikleri hususlarda onları aydınlatan, iyiyi kötüden ayırt etme hususunda yardımcı olan, yol gösteren, açıklamalarda bulunan, gerçeği işaret eden, insanı asıl maksada ulaştıran, gerçekleri vurgulayan, hüküm ve hikmetler ortaya koyan bir kitaptır.

Kur'ân'ın ana konusu Allah ve insandır. Kur'ân, yaratıcının insana yönelen emir ve yasaklarını, insanın nasıl inanıp ne şekilde davranması gerektiğini dile getirmektedir. İnsanın inanç ve amelinin nasıl olması gerektiği Kur'ân'nın temel hedefidir. Kur'ân, insanın insan olarak görevlerini ortaya koyar. Bundan dolayı her müminin Kur'ân'ı iyi anlaması gerekmektedir.

Sorumlu bir varlık olan insanın yaratılmasının ve teklif ve deneme yurdu olan dünyaya gönderilmesinin ana sebebi imtihandır. İmtihan sürecinde fertler ve toplumlar, hastalık, depresyon, sel, kıtlık, kuraklık, fitne, fesat, zulüm, baskı ve savaş gibi kötülüklerin sebep olduğu çeşitli musibetlerle karşılaşmaktadırlar. Bunlar insanı üzen ve sıkıntıya sokan olaylardır. Biz bu çalışmamızda, insanları üzen ve sıkıntıya sokan bu olumsuz durumları ve sebeplerini Kur'ân'ın öngördüğü biçimde ele almaya çalıştık.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde musibetin anlamı ve Kur'ân'da bu konuyla ilgili olarak kullanılan kavramları açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde ise, musibetin sebepleri ilâhî ve beşerî olmak üzere iki ana başlık altında inceledik. İlk olarak musibetin sebepleri, ilâhî hikmet, irade, sünnetullah ve imtihanı, sonra da musibetlerin gelmesine sebep olan insanların olumsuz davranışlarını ele alıp değerlendirmeye çalıştık.

Konunun planının oluşması ve çalışma boyunca gelişmesini tamamiyle Kur'an eksenli yurutererek elden geldiğince tefsir kitaplarından faydalanmaya gayret gosterdik. Bunun yanında yeni çalışmalardan da istifade yoluna gittik.

Bu çalışmamda bana gerekli yardım ve alakayı gosterip fikirleriyle ışık tutan tez danışmanım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Salih Sabri Yavuz Bey'e, yine çalışmalarım esnasında değerli fikirlerinden yararlandığım muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. A. İşhak Demir Bey'e, tezin yazımında yardımcı olan Mustafa akır Bey'e ayrıca değerli vakitlerini benim için esirgemeyen hocalarıma ve arkadaşlarıma şukranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Fatih KAYA
Trabzon-2001

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
KISALTMALAR	VIII

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMLAR VE TANIMLARI

I- MUSİBET KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ	2
II. MUSİBETLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	2
A- <i>Musibet</i>	3
B. <i>Helâk</i>	4
C. <i>Ahı</i>	6
D. <i>Tedmir</i>	9
E. <i>Hayk</i>	10
F. <i>Kat'</i>	11
G. <i>Hasf</i>	11
H. <i>Temzîk</i>	12
I. <i>Hızy</i>	12
K. <i>İmtâr</i>	12

İKİNCİ BÖLÜM MUSİBETİN SEBEPLERİ

I. MUSİBETİN GELİŞİNDE İLAHÎ ETKİ	15
A. <i>İlahî Hikmet</i>	15
B. <i>İlahî İrade</i>	21
C. <i>Sümmetullah</i>	23
D. <i>İmtihan</i>	31
II. MUSİBETİN GELİŞİNDE BEŞERÎ ETKİ	39
A. <i>İnançla İlgili Sebepler</i>	44
1. <i>Küfür</i>	44
2. <i>Şirk</i>	47
B. <i>Ahlakî Sebepler</i>	49
1. <i>Fisk</i>	49
2. <i>Zulüm</i>	51
3. <i>Fesâd</i>	56
4. <i>İsrâf</i>	58
5. <i>Haddi Aşma</i>	61
6. <i>İstikbâr</i>	63
7. <i>Günahlar</i>	67
8. <i>Şımarıklık</i>	71
9. <i>Nankörlük</i>	75
SONUÇ	80
BİBLİYOGRAFYA	82
ÖZGEÇMİŞ	86

ÖZET

Kur'an'a göre musibet ve sebeplerini ele almaya çalıştığımız bu tez, iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde musibetin anlamı ve Kur'an'da musibetle anlam bakımından yakın olan kelimeler; hem sözlük, hem de Kurandaki kullanımı açısından ele alınmıştır. İkinci bölümde musibetin sebepleri; ilk olarak, ilahi hikmet, irade, imtihan ve sünnetullah kavramları açısından değerlendirilmiştir. Sonra da musibetin gelişinde insanın rolü üzerinde durularak, musibetin gelmesine sebep olan insanın olumsuz davranışları, hem itikadi, hem de ahlaki açıdan ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak, Kur'an'a göre musibet, insanın canına ve malına dokunan, onu sıkıntıya sokan her türlü kötülükler ve felaketlerdir. Kur'an'a göre musibetler ya imtihanın bir unsuru, ya da insanların kötü fiillerinin sonucudur, denilebilir.

SUMMARY

Our thesis that deals with the calamity and its reasons in the Holy Qur'an has consisted of two chapters. While we concerned with the meaning of the calamity in the first chapter, we also took up the reasons of it.

In The First Chapter the meaning of the calamity and some similar terms used in the Qur'an used both etymologically and specifically.

In the Second Chapter we evaluated the main reasons of the calamity in the perspective of divine wise, divine will, divine test and the custom of Allah. Then studying on the humans' role in the occurrences of the calamities, we detailed in the human attitudes that cause to the occurrences both in faith and in moral/ ethics.

As a conclusion, We found out that according to the Qur'an, calamity is every kind of disasters which harms to the souls and prosperity and make him/her get in trouble. According to the Holy Qur'an it may be said that calamities are the elements of the divine test or results of bad actions of human beings.

KISALTMALAR

a.e.		Aynı eser.
AÜİİF		Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
a.g.e.		Adı geçen eser.
a.s.		Aleyhi's-selâm.
a.y.		Aynı yer.
b.		Bin. İbn.
bkz.		Bakınız.
çev.		Çeviren.
DİA		Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
Hız.		Hazreti.
Ö.		Ölümü.
S.		Sayı.
s.		sayfa.
thk.		Tahkik eden.
ts.		Tarihsiz.
vd.		Ve devamı.
v.dğr		Ve diğerleri
ys.		Basım yeri yok, yersiz.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMLAR VE TANIMLAR

I- Musibet Kavramına genel Bir Bakış

Musibet, insanın canına, malına dokunan, onu sıkıntıya, zora sokan her türlü kötülükler ve felaketlerdir. İnsanın karşılaşmış olduğu musibetleri başlıca iki kısma ayırabiliriz:

Birincisi, tabiî musibetler olup, bunlar, yeryüzünde ve hayvanlar aleminde içkin olan musibetlerdir. Hastalık yapan mikroplar, deprem, fırtınalar, sel baskınları, volkanlar, çöller, kuraklık ve kıtlık gibi insanların peşini bırakmayan ve onlara sınırsız acılar çektiren felaketlerdir¹. İnsanların karşılaştığı bu musibetler onların eylemlerinden bağımsız olarak meydana gelmektedirler².

İkincisi ise insan kaynaklı olup, bencillik, kıskançlık, açgözlülük, aldatma, zulüm, merhametsizlik, korkaklık, yalan, cehalet ve savaş gibi kötülüklerin sebep oldukları geniş ölçekli musibetlerdir³. Bu musibetler, insanların yanlış davranışlarıyla meydana gelmektedir⁴.

İnsandan kaynaklanan musibetler, özgür insanların kötü davranışları ve karakter özelliklerini ihtiva eder. Özgür insanın bu kötülüğü, kendi içinde bireysel bir kötü psikoloji ile bir huy veya zihinsel bir düşünce olabilir, bu kötü duyguların dışa vurulduğu kötü bir bireysel davranış olabilir, yahut daha geniş bir boyutta kötü bir kitlesel veya toplumsal eylem olabilir⁵.

II. Musibetle İlişkili Kavramlar

Kur'an'da kişi veya toplumların başına gelen felaket ve musibetleri belirtmek üzere değişik ifadeler kullanıldığını görmekteyiz. Bunların belli başlı olanlarını irdelemeye çalışacağız.

¹ Bkz. el-Kurtubî Ebu Abdillâh Muhammed b Ahmed, *el Câmî' li Ahkâmî'l Kur'ân*, Beyrut, 1988, IX, 167; el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1985, XXVII, 186.

² Bkz. el-Bakara 2/155; el-Hadîd 57/22.

³ Kurtubî, a.g.e., IV, 8;

⁴ Bkz. el-En'âm 6/65; er-Rûm 30/41; Şûrâ 42/30.

⁵ Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, İstanbul, 1997 s. 30

A- Musibet

“Musîbet”, “savb” kökünden, “esâbe” fiilinin ism-i fâilidir. “Savb”; yağmurlu buluta ve şiddetli dökülen yağmura denilir.; “isâbet” ise, bir nesneye gereği gibi doğruca varıp erişmek. aşağı indirmek, sevap işlemek. üzerine belâ inmek, kökünü kurutmak. bir şeyi tamamen yok etmek. bir kimseye kötülüğün dokunması gibi anlamlara gelmektedir⁶. Kur'an'da çoğunlukla insanın canına ve malına dokunan, onu sıkıntıya, zora sokan her türlü kötülükleri ve felâketleri ifade etmek için kullanılmaktadır⁷.

Allah insanları, ölüm tehlikesi, yoksulluk ve ürün kaybı ile sabırlarını sınavacağını ifade ederek. onların karşı karşıya kaldıkları bu olumsuz durumları, “musîbet” kavramı ile dile getirmiştir⁸. Musîbet sözcüğü genellikle insanların başına gelen olumsuz durumları ifade etmekle birlikte, bazen de iyiliğin gelmesini belirtmektedir. Münâfıkların, müminlerin başına gelen olumsuzluklara sevindiklerini, güzelliklerin gelmesine üzüldüklerini bildiren bir âyette, kötülüğün ve iyiliğin insana dokunması anlamında kullanılmaktadır. “Size bir ferahlığın, bir nimetin ulaşması onları tasalandırır. Bir fenalığın gelmesine ise âdeta bayılırlar⁹.” Yine onlar savaştan geri kalarak Müslümanların musibete uğramalarını isterler. “Aranızda öylesi vardır ki, işi ağırdan alır. Başınıza bir felâket gelirse der ki: “Neyse ki. Allah bana lutfetti de onlarla beraber çıkmadım¹⁰.” Burada, “musîbet” sözcüğü ile öldürülme veya yenilme anlamı kastedilmektedir¹¹. Yine onların nankörlük ve tutarsızlıklarının anlatıldığı bir âyette “esâbe” fiili iyiliğin veya kötülüğün gelmesini ifade etmektedir: “Şayet umduğu faydayı elde ederse onunla huzur bulup sevinir, eğer bir sıkıntı ve imtihana maruz kalırsa yüzüstü dönüverir¹².”

Hız. Şuayb kendi toplumunu uyarırken geçmişte helâk edilen kavimleri örnek vererek ders ve öğüt almalarını arzu etmektedir: “Ey milletim! Bana karşı gelmeniz, Nûh milletine veya Hûd milletine yâhud da Sâlih milletine dokunan musîbetin bir benzerini,

⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990, I, 535; Firuzâbâdî, Ebu't-Tahir, *el-Okyanûsu'l-Basit fi Tercemeti Kamusu'l-Muhit* (çev. Asım Efendi, Seyyid Ahmed, *Kâmûs Tercemesi*, ys., ts., I, 183.

⁷ Bkz. el-Bakara 2/156; Âl-i İmrân 3/165, 166, 172; el-Mâide 5/106; el-A'râf 7/100, 131, 156; et-Tevbe 9/50; Hûd 11/89; en-Nahl 16/34; el-Hacc 22/35; en-Nûr 24/63; er-Rûm 30/36; ez-Zümer 39/51; eş-Şûrâ 42/30, 48; el-Hadîd 57/22; et-Teğâbün 64/11.

⁸ el-Bakara, 2/155-156.

⁹ Âl-i İmrân 3/120.

¹⁰ en-Nisâ, 4/72.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 72-73; Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, V, 80.

¹² el-Hacc 22/11.

sakın başınıza getirmesin¹³.” Burada helâk, “esâbe” fiili ile anlatılmaktadır. Kur’ân’da günah-musîbet ilişkisine, yani işlenen bir günah karşısında cezâlandırma konusuna, “esâbe” fiilinin kullanıldığı âyetlerde “Eğer dilemiş olsaydık kendilerini de günahları sebebiyle musîbetlere uğrattırdık?”¹⁴. Allah onları bazı günahlarından dolayı musibete uğratmak istiyor.¹⁵ tarzında beyanlar mevcuttur. Allah’ın hükmünden yüz çeviren Yahudilerin sürgün, cizye veya ölüm¹⁶ ile cezâlandırılacağı da “esâbe” fiili ile anlatılmaktadır.

Toplumun her türlü kötülük ve günaha karşı uyanık ve duyarlı olmalarını ve ıslah mekanizmasını işletmeleri gerektiğini bildiren bir âyette: “Bir de bir fitneden sakının ki o içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, hepinize şamil olur.”¹⁷ denilerek bu kötülüğün bütün topluma musallat olacağı “esâbe” fiili ile anlatılmaktadır.

B. Helâk

Kur’ân’da, geçmişte yaşayan uygarlıkların işledikleri günahlar dolayısıyla yok edilmesini anlatmak için, genelde “helâk” ifadesi kullanılmaktadır. H-L-K kökünden türemiş olan “helak”, ölmek, yok olmak ortadan kalkmak, “ihlâk” ise, yok etmek, öldürmek, helak etmek gibi anlamlara gelmektedir¹⁸. Helâk kavramı Kur’ân’da bir kaç ayette geçişsiz olarak kullanılırken¹⁹, diğer tüm âyetlerde geçişli olarak kullanılmaktadır²⁰. Bunun yanında “helâk” kelimesi, Kur’ân’da vefat etme, ölme²¹, eldeki şeyin kaybedilmesi, saltanatın ve gücün elden gitmesi²², neslin ve kültürün değişmesi, tahribe uğraması²³, yok

¹³ Hûd 11/89.

¹⁴ el-A`râf 7/100.

¹⁵ el-Mâide 5/49.

¹⁶ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 155.

¹⁷ el-Enfâl 8/25.

¹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 843-844, İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Beyrut, ts., VI, 62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 504-505; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, III, 374; Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III, 123; el-Kermî, Hasan Said, *el-Hâdî ila Lügati'l-Arab*, Beyrut, 1991, IV, 418.

¹⁹ en-Nisâ 4/176; el-Enfâl 8/42; el-Mü'min 40/34.

²⁰ Al-i İmrân 3/117; el-En'âm 6/6; Yûnus 10/13; daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire 1988, “hlk” md., s. 906-907.

²¹ en-Nisâ 4/176; el-Mü'min 40/34.

²² el-Hâkka 69/29.

²³ el-Bakara 2/205.

olup gitme, sona erme²⁴, azâba uğrama, fakirlik, korku²⁵ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır²⁶.

Kur'ân'da, helâk kelimesinin geçtiği ayetlerin çoğunda “karye” veya “kurâ'nın” helakı olmak üzere iki anlatım özelliği dikkat çekmektedir. Çoğulu “el-kurâ” olan “karye” sözcüğü, insanların bir arada yaşadıkları yerleşim merkezi demektir²⁷. Kur'ân'da da bu anlama uygun olarak bazen kasaba veya şehir ve bazen de medeniyet kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır²⁸. Ayrıca karye, bazı ayetlerde yalın olarak²⁹ bazan da ehl-i karye ve ashâb-ı karye şeklinde³⁰ geçmektedir. Helâk edilen geçmiş toplumların ilâhi bir kitap ve peygamber aracılığıyla uyarıldığı ve kendileri için belirlenen sürenin sona ermesiyle helâk edildiği³¹, bu anlatım tarzında “Biz nice karyeyi yok ettik³²” şeklinde dile getirilmektedir. Bu âyetlerde karyenin helâki ile, karye halkının da helâki kastedilmektedir³³. Yine yok edilişi hak edip, helâk edilen toplumların hem yaşadıkları yerleşim yeri hem de halkı “karye” sözcüğü ile ifade edilmektedir: “Biz nice ülkeler imha ettik ki ya gece uyurlarken, yahut gündüz yatarlarken baskınımız onlara gelivermiştir³⁴.”

Toplumların helakına ilişkin “karn” kelimesi de Kur'ân'da bu konuyu vurgulamak üzere varid olmuştur. Çoğulu “el-kurûn” olan “el-karn” sözcüğü, Kur'ân'da çağ, nesil, bir tarih dilimine ait bir topluluğu³⁵ ve aynı zamanda da kelimenin tarihsel anlamıyla bir medeniyeti ifade etmektedir³⁶. “Karn” kelimesi aslında “yüz yıl” için kullanılan bir ifade olmakla birlikte daha sonra o asırda yaşayan insan topluluğuna isim olmuştur³⁷.

“Karn” kelimesinin kullanıldığı bir çok ayette, geçmişte pek çok güç ve iktidar sahibi kılınmış grup veya toplumların helâk edilmekten kurtulamadığı belirtilerek, aynı

²⁴ el-Kasas 28/88.

²⁵ el-En'âm 6/26; el-A'râf 7/4, 155, 173; el-Hacc,22/45.

²⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 844.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 177; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, (sadeleştirenler: İsmail Karaçam v.dğr.), ts., VIII, 129.

²⁸ el-Bakara 2/58; en-Nisâ 4/75; el-En'âm 6/92, 123; el-A'râf 7/4, 94, 161, 163; en-Neml 27/34; el-Kasas 28/59.

²⁹ el-A'râf 7/163; Yûnus 10/98; el-Enbiya 21/6; el-Furkân,25/40.

³⁰ el-A'râf 7/97, 98; el-Kehf 18/77; el-Ankebût 29/31, 34.

³¹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire ts., II, 547.

³² el-Hicr 15/4; el-A'râf 7/4.

³³ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIV, 10.

³⁴ el-A'râf 7/4; bkz. el-En'âm 6/10; el-Hacc 22/45; el-Kasas 28/58.

³⁵ el-Furkân 25/37; Meryem 19/98; el-Mû'minûn 23/42.

³⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 667; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (meâl-tefsir), (çev. Cavit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul, 1996, I, 224.

³⁷ İbn Manzûr, a.e., XIII, 334; Kurtubî, *el Câmi'*, III, 252.

zamanda onların sonunu hazırlayan nedenlere de değinilmektedir³⁸. Kârun'un, zenginliğinin sadece kendi bilgi ve yetenekleri sonucu olduğu inancı reddedilirken³⁹ "bilmez mi ki, gerçekten Allah, kendisinden önceki kuşaklardan kuvvet bakımından kendisinden daha güçlü ve insan sayısı bakımından daha çok olan kimseleri yıkıma uğratmıştır⁴⁰" denilerek, Kârun ve ondan daha güçlü toplumların (el-kurûn) kibir ve nankörlükleri nedeniyle helâk edilişleri bu anlatım tarzı içerisinde vurgulanmaktadır.

Hız. Musâ'ya, "önceki nesillerin halini düşünür, ibret alırlar diye Tivrât'ın verildiğini" bildiren bir âyette de: "Andolsun ki Musâ'ya ilk nesilleri (el-kurûnu'l-ulâ) yok ettikten sonra..."⁴¹ buyurulmaktadır. Burada helâk edilen ilk nesillerden maksat Nuh, Semud ve Âd kavimleri ya da Firavun'dur⁴². Buna göre Kur'ân çağları veya kuşakları taksim etmektedir. Kur'ân dilinde ilk kuşaklar (el-kurûnu'l-ulâ), Firavun'un ordusuyla birlikte denizde boğularak çökmesine kadar geçen süreye denmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır (Ö. 1951), buradan hareketle Firavun'un helâkından veya Tivrât'ın inişinden sonra son peygamber Hız. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği zamana kadar orta kuşaklar (el-kurûnu'l-vüstâ) ve Hız. Muhammed'in peygamberliği ile başlayıp giden zamana da son kuşaklar (el-kurûnu'l-ulhrâ) kavramı kullanılabileceğini ifade etmektedir⁴³. Bu taksimden hareketle Kurtubî (ö. 671/1272), Hız. Musa'dan sonra gelen kuşakların doğal afetlerle helak edilmeyeceğini belirtmektedir⁴⁴.

C. Ahz

Bir şeyi elde etmek, sahip olmak, toplamak ve bir şeyi zorla almak, tutmak, yakalamak, cezalandırmak, kınamak⁴⁵ anlamlarına gelen bu kelime, geçmiş toplumların inkâr, yalanlama, büyüklük taslama tarzındaki günahları sebebiyle karşılaştıkları cezanın niteliğini anlatan ayetlerde kullanılmaktadır⁴⁶.

Hız. Sâlih'in kavmi Semûd'un Allâh'a karşı kibirlenmeleri, kendilerine mucize olarak gönderilen deveyi bütün uyarılara rağmen boğazlamaları ve alay ederek azabın

³⁸ el-A'râf 6/6; Meryem 19/84, 98; Sâd 38/3; Kâf 50/36.

³⁹ Kurtubî, a.e., VII, 209.

⁴⁰ el-Kasas 28/78.

⁴¹ el-Kasas 28/43.

⁴² Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 192.

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 190.

⁴⁴ Kurtubî, a.e., VII, 192.

⁴⁵ Isfahânî, *Müfredât*, s. 67-68; İbn Fâris, *Mekâyis*, I, 68; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 472-473; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, I, 267.

⁴⁶ Bkz. el-Bakara 2/55; en-Nisâ 4/153; el-A'râf 7/78, 91, 155; el-Hicr 15/73, 83.

gelmesini istemeleri nedeniyle yok edilmeleri, “Bunun üzerine o şiddetli sarsıntı onları kısıvrak yakaladı da yurtların da çöke kaldılar”⁴⁷ şeklinde anlatılmaktadır⁴⁸. Burada Semûd kavminin başına gelen musibeti anlatan “racfe” sözcüğü “e-h-z” ile birlikte kullanılmaktadır. “Racfe”, dehşet verici, şiddetli her hangi bir gürültü ya da sallantıyı ifade etmekte olup, her zaman olmasa da çoğu zaman deprem için (racfetu’l-ard) kullanılır⁴⁹. Burada sözü geçen depremin, Semûd kavminin yerleşim yerlerini bir vakit etkisi altına almış olduğu anlaşılan bir volkanik patlamayla vuku bulmuş olması da mümkündür. Nitekim böyle bir volkanik patlamaya, kuzey Hicaz’da, görülen geniş, esmer renkli volkanik araziler şahitlik etmektedir⁵⁰. Medyenlilerin. peygamberleri Şuayb’ı yalanlamaları ve ticari ahlaka uymamaları nedeniyle başlarına gelen azap da yine aynı kavramlarla ifade edilmektedir⁵¹.

Azabın niteliğini bildiren ve “e-h-z” fiili ile birlikte kullanılan kelimelerden biri de korkunç bir ses. çığlık. uğultu. gürültü anlamına gelen⁵² “sayha”⁵³ sözcüğüdür. Semud. Medyen ve Lût toplumlarının yok edilişleri “sayha” ile olduğu belirtilirken “e-h-z” fiili kullanılmaktadır: “Zulmedenleri ise o korkunç ses (sayha) tutuverdi de diyarlarında çöke kaldılar⁵⁴.” “Güneş doğarken o korkunç ses tutuverdi onları!”⁵⁵ Sayha burada yer sarsıntısından önce yahut onunla birlikte işitilen ve yer altından gelen bir gürültüyü ya da volkanik patlamanın gök gürlemesini andıran gürültüsünü ifade etmektedir⁵⁶.

Azâbın niteliğini bildiren kelimelerden bir diğeri de “sâika”⁵⁷ ölüm, helâk edici azâp, yıldırım ve ateş gibi anlamlara gelmektedir⁵⁸. İşi zora sokmak ve inat etmek amacıyla istekte bulunmaları nedeniyle Yahudilerle⁵⁹ küfrü imana ve sapıklığı hidayete tercih etmelerinden dolayı Semûd kavminin, helâk edilmelerinin yıldırım çarpmasıyla olduğu

⁴⁷ el-A’râf 7/78.

⁴⁸ Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, VIII, 165.

⁴⁹ Isfahânî, *Müfredât*, s.189; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1994, IX, 114; Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, VIII, 165.

⁵⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 288.

⁵¹ Bkz. el-A’râf 7/91.

⁵² Isfahânî, a.e., s. 289; İbn Manzûr, a.e., II, 521; Kurtubî, *el-Câmi’*, IV, 160

⁵³ Bkz. el-Hicr 15/73, 83; el-Mü’minûn 23/41; el-Ankebût 29/40.

⁵⁴ Hûd 11/67, 94.

⁵⁵ Bkz. el-Hicr, 15/73.

⁵⁶ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 38.

⁵⁷ ez-Zümer 39/68; Fussilet 41/17; er-Ra’d 13/13.

⁵⁸ Isfahânî, a.e., s. 281; İbn Manzûr, a.e., X, 199; İbn Fâris, *Mekâyis*, III, 285.

⁵⁹ en-Nisâ 4/153.

anlatılmaktadır. “İşledikleri sebebiyle alçaltıcı azâp yıldırımını alıverdi⁶⁰”. Burada Allah’ın onları, Sâlih (a.s)’i yalanlamaları ve deveyi kesmeleri yüzünden bir gürültü, deprem, zillet ve aşağılıkla cezâlandırıldığı belirtilmektedir⁶¹.

Bütün bu örneklerde, Allah’ın cezâlandırması, daha çok uyarıcı ve caydırıcı olsun diye çeşitli deyim ve üsluplarla anlatılmıştır. Bu aynı zamanda günahkâr kavimlerin cezâlandırma motiflerini yansıtmaktadır. Cezalandırma eylemi, Allah’ın emrindeki tabiat güçleri tarafından ifa edilmektedir. Böylece bu dünyanın günahkâr insanları, tanıdığı oldukları tabiat unsurları ile çarpılmakta, onların günahkârlıklarına bu güçlerin de gizli bir baş kaldırışı bizlere sezdirilmektedir⁶².

“E-h-z” sözcüğü, Kur’ân’da günah-helâk ilişkisini belirtmek için de kullanılmaktadır⁶³. Firavun ailesi ve daha başkalarının başlarına gelen şiddetli felaketler⁶⁴ “Allah da kendilerini günahları nedeniyle kısıvrak yakaladı⁶⁵” ifadeleriyle dile getirilmektedir. Burada günah, peşinden bir cezâ ve suç gelen kötü fiil anlamına gelen “zenb” sözcüğünün çoğulu “zünûb” kelimesiyle anlatılmaktadır⁶⁶.

Kur’ân, inkarcı toplumların, belki inanırlar diye sıkıntılar ve bolluklarla imtihan edildiklerini bildirir⁶⁷. Onların kibir ve gururlarını kırmak, güç, kuvvet ve zenginliğe olan aşırı güvenlerini ve bağlılıklarını sarsmak için fakirlik, hastalık gibi insanın malına ve canına gelen bir takım musibetlerle denenmeleri⁶⁸ “e-h-z” fiili ile anlatılmaktadır. “Hakka dönüş yapsın, suçlarının affı için niyaz etsinler diye onları çetin bir yoksulluk, hastalık ve sıkıntılarla cezâlandırıdık⁶⁹” ayetinde de vurgulandığı gibi Firavun kavmi hakkında da bu ilâhî sünnetin uygulandığı “Biz Firavun hanedanı düşünüp ibret alsınlar diye, senelerce onları kuraklık, kıtlık ve ürün azlığı ile cezâlandırıdık⁷⁰” ayetinde dile getirilmektedir.

Sıkıntı ve felaketlerle kendilerine yapılan uyarıları gözardı eden toplumlar bolluk ve refah ile şımarmalarının sonucunda⁷¹ ansızın yok edilmeleri, “nihayet kendilerine

⁶⁰ Fussilet, 41/17; ez-Zâriyât, 51/44.

⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 105.

⁶² Kılıç, Sadık, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, Konya, ts.,s. 349.

⁶³ Bkz. el-Enfâl 8/52; el-Ankebût 29/40; el-Mü’min 40/21.

⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’ân*, I, 349 ; Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, III, 94; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 318.

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/11.

⁶⁶ Alûsî, a.g.e., III, 94.

⁶⁷ Bkz. el-En’âm 6/42; el-A’râf 7/94, 130; ez-Zuhruf 43/48.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, III, 273.

⁶⁹ el-En’âm, 6/42.

⁷⁰ el-A’râf 7/130.

⁷¹ İbn Kesîr, a.g.e., II, 132 .

verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahladıkları sırada, ansızın onları kısıktırak yakaladık...⁷²” denilerek azabın onları yakalaması “e-h-z” fiili ile dile getirilmektedir. Olumsuzluklarını sürdüren toplumların bir takım felaketlerle yüz yüze gelerek tedrici olarak helâk edilmesi “e-h-z” fiilinin kullanıldığı bir âyette: “Yahut da kendilerini korkuta korkuta, eksilte eksilte alıvermesinden emin mi oldular?”⁷³ buyurulmaktadır. Ayette geçen “tahavvuf” sözcüğü, onların hepsinin yok olana kadar mal, can veya ürünlerinin yavaş yavaş eksilmesini⁷⁴ ifade eder . Muhammed Esed, söz konusu kelimeyi sosyal ahlak açısından ele alarak: “yavaş yavaş ahlaki değerlerin çözülmesi, gücün, toplumsal insicamın, huzur ve emniyetin ve sonunda hayatın silinip yok olması”⁷⁵ olarak yorumlamaktadır.

Yine helâk edilen toplumlardan, Nuh kaymine tufanın gelmesi, Firavun ve askerlerinin yakalanması, peygamberleriyle alay eden toplumların cezâlandırılması⁷⁶ da “e-h-z” fiili ile anlatılmaktadır.

D. Tedmîr

Tedmîr sözlükte, helâk etmek, kökten kazımak, izinsiz girmek, yok etmek, harap hale getirmek, saldırmak, yerle bir etmek, parçalamak, darmadağın etmek anlamlarına gelmektedir⁷⁷. Kur’ân’da geçmiş toplumların başlarına gelen felaketler bu sözcükle de ifade edilmektedir. Kur’ân, uyarıcı ve korkutucu peygamberler gönderilmedikçe hiçbir toplumun yok edilmeyeceğini belirttikten sonra, Allah’ın ülkelerin yok olması ile ilgili koyduğu yasadan bahseder: “Her hangi bir beldeyi imhâ etmek istediğimizde oranın lüks içerisinde yaşayan şımarıklarına iyilikleri emrederiz, buna rağmen onlar dinlemez , fisk-u fücra devam ederler. Bu sebeple onun hakkında cezâlandırma hükmü kesinleşir. Biz de orayı yerle bir ederiz.”⁷⁸ Helâk sürecine girmiş bu toplumun yıkımı “demmera” fiili ile ifade edilmektedir.

Âd ve Lût kavminin yere batırılıp üzerlerine taş yağdırılarak en korkunç bir şekilde yok edilmesi⁷⁹, Hz. Sâlih’e tuzak kurup öldürmek isteyen kavminin korkunç bir gürültüyle

⁷² el-En’âm 6/44.

⁷³ en-Nahl 16/47.

⁷⁴ Kurtubî, a.g.e., V, 73.

⁷⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, II, 538.

⁷⁶ Bkz. el-Ankebât-29/14; ez-Zâriyât 51/40; er-Ra’d 13/32.

⁷⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 318; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 91; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, II, 44.

⁷⁸ el-İsrâ 15/17.

⁷⁹ eş-Şuarâ 26/172-173;

yok edilmesi⁸⁰ de bu sözcükle anlatılmaktadır⁸¹. Kurtubî (Ö. 671/1272). tefsirinde Hz. Sâlih'i öldürmek isteyen dokuz kişinin teker teker, diğerlerinin ise toplu bir şekilde helâk edildiğini kaydeder⁸².

Kur'ân Hz. Peygambere inanmayanların, yaşadıkları çevrede kendilerinden önce gelip geçmiş olan Âd, Semûd, Lût kavmi ve diğer tüm günahkâr milletlerin başlarına gelenleri görüp ibret almalarını istemektedir: "Peki onlar dünyada hiç dolaşmadılar mı ki, daha önce yaşamış nesillerin akıbetlerinin nasıl olduğuna baksınlar: Allah onları yerle bir etti. Benzeri iş yapan kâfirleri de, benzeri âkıbetler beklemektedir⁸³." Burada da kökünü kazıma ve helâk anlamında "demmera" fiili kullanılmaktadır⁸⁴.

E. Hayk

"Hayk", her yanını sarmak, çepre çevre sarmak, çevrelemek, kuşatmak, kılıcın delip geçmesi, bir kimsenin başına cezâ veya belanın gelmesi, yaptığı kötülüğün insanı çevrelemesi⁸⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da da bu anlama uygun olarak geçmiş toplumların peygamberlerini yalanlamaları, alay etmeleri ve yaptıkları kötülüklerin cezası olarak azabın gelerek onları kuşatıp helak etmesini ifade etmektedir⁸⁶.

Geçmişte çok güçlü bir toplum olan, peygamberleri Hz. Hûd'un uyarılarına aldırış etmeyen, alaycı bir tavırla azâbın gelmesini isteyen Âd kavminin başına gelen cezâ da bu sözcükle anlatılmaktadır: "Neticede alaya aldıkları o azâp kendilerini her taraftan kuşatıverdi⁸⁷." Elmalılı onların başına gelen azâbı şöyle değerlendirmektedir: "Görülüyor ki bunlarla bütün semavî afetler insanın bir suçuna cezâ olmak üzere anlatılmış olmuyor. Beşerin kazancı ile ilgili âfetlerin dehşeti ve Allah'ın her kuvvet üzerindeki kudreti anlatılmış oluyor⁸⁸."

⁸⁰ en-Neml 27/5; el-Ahkâf 46/24-25.

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 90; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, IXX, 117.

⁸² Kurtubî, a.g.e., VII, 144.

⁸³ Muhammed 47/10.

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, VIII, 155; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XVI, 45.

⁸⁵ Firuzâbâdî, *Kâmûs*, III, 327; İbn manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 71-72.

Kurtubî, a.g.e., III, 254.

⁸⁶ Hûd 11/8; en-Nahl 16/34; el-Câsiye 45/33; el-En'âm 6/10.

⁸⁷ el-Ahkâf 46/26.

⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 114.

Firavun ve adamlarını⁸⁹, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenleri⁹⁰ ve Bedir'de Müşrikleri⁹¹ kuşatan azâp "hâka" fiili ile ifade edilmektedir⁹².

F. Kat'

Sözlükte. kesmek. kesip koparmak, bir şeyi gözle görülebilecek şekilde ayırmak, ikiye bölmek, mesafe almak; parçalara ayırmak⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da ilahî uyarılara aldırış etmeyen toplumların, zulümleri nedeniyle yok edilmesi; kökünün kesilip kazınması⁹⁴ anlamında bu sözcük kullanılmaktadır⁹⁵.

Lût kavminin yok edilişi de bu kelimeyle anlatılmaktadır: "Ona şu kesin emri vahyettik: sabaha çıkarlarken onların kökü kesilmiş olacaktır⁹⁶." Bedir savaşında Müslümanlar, kafirlerle savaşma yerine, Şamdan gelen silahsız gurupla yani kervanla karşılaşp ticaret mallarını ganimet olarak almak istemeleri anlatılırken "Halbuki Allah ise, emirleriyle hakkı üstün kılmak ve şirkin kuvvetini yok ederek kafirlerin ardını kesmek istiyordu...."⁹⁷ denilerek Allah'ın onları yok etmeyi ve zelil kılmayı istemesi⁹⁸ "kata'a" fiili ile dile getirilmektedir.

G. Hasf

Sözlükte. batmak, batırmak, bir yerin batmasına sebep olmak, yere gömüp kaybetmek, bir kimseyi rezil etmek, küçük düşürmek anlamlarına gelmektedir⁹⁹. Kur'an'da inkar eden toplumların, kibir ve nankörlüğünün cezâsı olarak Kârûn ve servetinin yere batırılması bu sözcükle dile getirilmektedir¹⁰⁰. "Derken Biz onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik"¹⁰¹.

⁸⁹ el-Mü'min 40/45.

⁹⁰ el-Mü'min 40/83.

⁹¹ Fâtır 35/43.

⁹² Kurtubî, a.g.e., VII, 229.

⁹³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 678; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, III, 99 ; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 276.

⁹⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/127; A'râf, 7/72; Hicr, 15/66.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 275; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 152.

⁹⁶ el-Hicr, 15/66.

⁹⁷ el-Enfâl 8/7.

⁹⁸ Ebu Hayyân, Esîruddîn Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut, 1990, IV, 463.

⁹⁹ İbn Fâris, *Mekâyis*, II, 180; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, III, 195; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 67.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, III, 401.

¹⁰¹ el-Kasas 28/81.

İnkarcıların çevrelerine ve evrene bakarak Allah'ın birliğini ve yüceliğini kavramaları istenmekte ve aynı tavrı sürdürdüklerinde ise Kârûn ve diğer kavimler gibi¹⁰² çeşitli doğal afetlere maruz kalabilecekleri konusunda uyarılmaktadırlar. “Onlar gökte ve yerde önlerinde ne var, arkalarında ne var bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yerin dibine geçiririz, yahut üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Elbette bunda Rabbine yönelen her kul için ibretler vardır¹⁰³.” Burada yer sarsıntısı ve gök taşlarının düşüşü gibi felaketlerle, önceden kestirilemeyen jeolojik ve kozmik olaylara yapılan bu atıf Allah'ın bilgisinin kuşatıcılığı ve yüceliği karşısında insanın güçsüzlüğü vurgulanmaktadır¹⁰⁴

H. Temzîk

Yırtmak, parçalamak, darmadağın etmek¹⁰⁵ anlamlarına gelen bu sözcük, Kur'an'da Sebe' halkının gücünü kaybederek, dağılıp başka toplumların egemenlikleri altına girmelerini ifade etmektedir¹⁰⁶.

I. Hızı

Hızı, sözlükte utanmak, haya etmek, rezil olmak, itibarını kaybetmek¹⁰⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da da bu anlama uygun olarak, helak anlamında, belaya uğramak, alçalmak, horlanmak, değerini kaybetmek gibi anlamlara gelen bu kelime, hem genel olarak tüm alçalma ifade eden cezaları belirtmek, hem de helak olayının alçaltıcı boyutunu anlatmak için kullanılmaktadır¹⁰⁸.

K. İmtâr

Yağmur yağmak anlamına gelen “matara” fiil kökünden geçişli olarak türeyen “imtâr”. Kur'an'da yok edilen kavimlerin üzerine taşların yağdırılmasını¹⁰⁹ ifade etmek için kullanılmaktadır. Lût kavminin helakı pişirilmiş, istif edilmiş taşların yağdırılmasıyla yok edilişleri bu sözcükle anlatılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰² Kurtubî, a.g.e., VII, 169-170.

¹⁰³ Sebe' 34/9.

¹⁰⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 873.

¹⁰⁵ İbn Fâris, *Mekâyis*, V, 318; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 342; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, III, 408.

¹⁰⁶ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXII, 131; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 361; Mevdudî, Ebu'l-Al'â, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (Çev. Kurul), İstanbul, 1996, IV, 520.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, a.e., XIV, 226; Alûsî, a.e., I, 314.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/84, 114; el-Mâide 5/33; Yûnus 10/98; Hûd 11/66; Fussilet 41/15.

¹⁰⁹ el-A'râf 7/84; el-Hicr 14/74; en-Neml 27/58; eş-Şuarâ 26/173; el-Ahkâf 46/24.

¹¹⁰ Hûd 11/82.

Kur'an'da, günahkar toplumların cezalandırılma şekilleri daha çok caydırıcı olsun diye farklı kavramların kullanıldığını da görmekteyiz. Azap ile yakalama, "Batş¹¹¹"; paramparça ederek yok etmek, "İshat¹¹²"; kırıp geçirmek, "tetbîr¹¹³", parça parça kırıp geçirmek, "demdeme¹¹⁴"; dümdüz etmek, "sevvâ¹¹⁵"; azabı giydirmek azaba büründürmek "ğaşşâ¹¹⁶" anlamlarına gelmektedir¹¹⁷.

¹¹¹ el-Kamer 54/36.

¹¹² Tâhâ 20/61.

¹¹³ el-İsrâ 17/7, 39.

¹¹⁴ eş-Şems 91/14.

¹¹⁵ eş-Şems 91/14.

¹¹⁶ en-Necm 53/54.

¹¹⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. Kılıç, Kur'an'da Günah Kavramı, s. 349-350

İKİNCİ BÖLÜM

MUSIBETİN SEBEPLERİ

I. Musîbetin Gelişinde İlahî Etki

Kâinat. Yüce Allah tarafından belirli bir düzen içinde yaratılmıştır. Kâinatın işleyişi, Cenab-ı Allah'ın sonsuz kudretiyle belirlediği kanunlara göre cereyan etmektedir. Evrendeki her şey belli bir ölçü ve düzen içinde yaratılmıştır¹¹⁸. Ateş yakmakta, su ise ateşi söndürmekte, güneş kendi etrafında dönmekte ve kendine mahsus yörüngesinde akıp gitmekte, tohum ve çekirdek kabuğunu yarıp filizlenmekte, gündüz geceyi, gece de gündüzü takip etmekte, gökten yağmur yağmaktadır¹¹⁹. Yaratılmış olan kâinatın bizzat kendisinin belirleyici olma özelliği mevcut değildir. Kâinat içindeki bütün varlıklar, hayatiyetini, hareketlerini, varlığını Allah'ın koymuş olduğu sabit ve belli kanun ve ölçülere göre sürdürmektedir. Kâinatın ahenkli bir şekilde belli bir düzen içinde yaratılması, ilâhî iradenin insanlara bir lütfudur. Kâinata düzensizlik hakim olmuş olsaydı, insanın çekeceği ıstırapın boyutları hesap bile edilemezdi.

Her şey belli bir ölçü ve düzen içinde yaratıldığına göre, her türlü musibet de Allah'ın kâinata koyduğu kanunlarına uygun olarak meydana gelir. Şimdi musibetin geliş sebeplerini ilahî hikmet, irade, sünnetullah ve imtihan açısından ele almaya çalışacağız.

A. İlahî Hikmet

Sözlükte, adaletle hükmetmek, eşyanın hakikatlarını olduğu gibi bilmek ve gereğine göre amel etmek anlamına gelen H-K-M kökünden türeyen hikmet kelimesi, ilim ve amelde sağlam kılmak, söz ve fiilde sebat etmek, cehalet ve fesattan men etmek, sakındırmak, alıkoymak, sınırlamak, zaptetmek, ayırmak, emretmek ve tutmak gibi anlamları içermektedir¹²⁰.

¹¹⁸ el-Kamer 54/49.

¹¹⁹ el-Enâm 6/95; Yâsin 36/38; el-Kamer 54/96, 99.

¹²⁰ İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luga*, I, 246; *Mekâyis*, II, 91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 140; el-Küfevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Beyrut, 1992, s. 382; Ahmet Rıza, *Mu'cemu Metni'l-luga*, 1958, Beyrut, II, 140; Kermî, *Hâdî*, I, 509.

Genellikle insanı yanlış yollara düşmekten koruyup doğru yola ilettiği için düşünceye hikmet denildiği gibi, kişiyi cehaletten koruduğu için akla ve ilme de hikmet denilmiştir. Bundan dolayı hikmetin tanımı ilim ve akıl ile hakka isabet etmek olarak da tanımlanmıştır¹²³. Buna göre hikmet, faydalı amele götüren bilgi, bilgiye dayalı olarak ortaya konan faydalı amel, ilimde ve amelde sağlamlık anlamlarına gelmektedir¹²⁴.

Hikmet sözcüğü Allah için kullanıldığında varlıkları en mükemmel şekilde bilmesi, yaratması, fesadı ve kötülüğü giderip, menfaat ve iyiliği temin etmesidir. İnsanın hikmeti ise, başka kulların yararına olacak şeyler yapmak ve ortaya koymak, sünnetullah denilen kâinat düzenini anlayıp ona göre keşif ve icadlarda bulunarak varlıkları bilip hayırlı işler yapmasıdır¹²⁵.

Allah'ın ilmi sebebiyle mevsuf olduğu ve güzel isimleri arasında yer alan, Hakîm ismi Kur'an'da doksan yedi defa geçmektedir¹²⁶. Hakîm bilgin, hikmet sahibi, işlerini en güzel biçimde yapan, varlıkları en mükemmel şekilde bilen, yaratan, birbiriyle uyumlu bir şekilde düzene koyan ve bütün fiillerinde hikmet ve maslahatı gözetken anlamındadır¹²⁷. Her şeyi kendisi kılacak hükmü sağlam bir şekilde verebilmek her şeyden önce son derece derin bir bilgi sahibi olmayı gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı hikmet ile ilim arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Allah'ın eşyayı hükmü altına alması, onları her türlü bozukluk ve fesada karşı koruması, kullarını hikmeti gereği bu hükümlerle ıslah ve terbiye etmesidir. Bütün bunları yaparken, bir ilim üzere yapması yaratıcı olmanın gereğidir¹²⁸.

Allah'ın ilmi, bilgisi her şeyi kapsar. Hikmeti de böyledir, her şeyi kapsamına alır. Bu ilim ve hikmetin tecellisi olarak evrende tabiatıyla her şey gerektiği gibi ölçülü ve oranlıdır. Adil oluşu ile hiçbir varlığın hakkını ihlal etmez, yerde bırakmaz, herkese hak ettiğini verir. Hakim (hikmetli) oluşu ise en güzel, en uygun nizamıdır.¹²⁹

Allah hikmetsiz iş yapmaktan, abes ile meşgul olmaktan münezzehtir¹³⁰. O, evreni boş ve eğlence olsun diye değil bilakis kudretine delil olması için hikmetle yaratmıştır¹³¹.

¹²³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 248; İbn Fâris, *Mekâyîs*, II, 91; Kermî, *Hâdî*, I, 510; Ebu'l-Bekâ, *Kulliyât*, 382

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 217.

¹²⁵ Tehanevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu Istılâhâtü'l-Funûn*, Beyrut, ts., I, 370; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 382; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 209.

¹²⁶ Örnek olarak bkz. en-Nisâ 4/130; el-En'âm 6/18, 73, 83, 128; Hûd 11/11; Yusuf 12/6, 83; Şûra 42/51.

¹²⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 248; Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 175.

¹²⁸ Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 14; ; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 217.

¹²⁹ Mutahhari, Murtaza, *Adl-i İlâhî*, (çev. Hüseyin Hatemi) İst. 1998, s.70, 80.

¹³⁰ Alûsî, a.g.e., XI, 71.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 201.

“Allah, bunları boş yere değil, ancak hikmet uyarınca, sabit bir gerçek olarak yaratmıştır¹³².” Bu ayet her yönüyle hikmetli olan külli bir planla uyumlu olarak belli bir amacı gerçekleştirmek üzere evrende var olan her şeyin anlamlı olduğuna, belli bir amaca dayandığına, yani hiçbir şeyin tesadüfî olmadığına işaret etmektedir¹³³. Kur’an, akıl sahiplerinin göklerin ve yerin akli hayrette bırakan durum ve yaratılışının hikmeti hakkında düşündüklerini belirterek, hem tabiat ilimlerinin incelenmesini teşvik etmekte, hem de bu araştırmada bulunanlara büyük bir ders vermektedir. Elmalılı, Kur’an’ın vermiş olduğu bu dersi iki noktada özetlemektedir: “Birincisi, gökler ve yer mefhumlarının ifade ettiği varlık tabakaları içinde birbirinden bazı değerlerle ayrılmış çeşitli konular etrafında toplanacak bilgiler ve kaideleri, birbirinden her yönden ayrı ve tamamen müstakil birer yüksek ilim kabul etmeyip, bu bilgilerin üst bir ilmî nizamda birleştiklerini ve o konuların yüksek bir ilim konusuna dayanmış bulunduğunu unutmamak. İkincisi, çeşitli tabii sebeplerin tesiri altında mahkum kalmayıp, olayları ve olayların nizamını, eşyanın tabiatı namına değil, Yüce Yaraticının tek yüksek kudreti namına kaydetmek, yani gerçek sebebine dayanmanın gereğidir. İşte bu bilgi noktasına ulaşmış akıl sahipleri, ilâhî sanatın eşsiz güzelliklerini, göklerin ve yerin sırlarını düşünürler. Ve düşünürken “Ey Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın...”¹³⁴ diyerek bu hüküm ve inanç, bu ruh hali ve ümit ile hareket ederler¹³⁵.”

O halde hikmet, Allah’ın yarattığı andan itibaren kainatın yapısında mevcuttur. Çünkü Allah, kainatı hak sebeble ve hak olarak yaratmıştır, yapısında batıla ve sapıklığa yer vermemiştir¹³⁶. Yaptığını nizam ve hikmetle sağlam yapar. Kutsallık ve yüceliğine zıt olan şirk ve küfür gibi hallere izin veriyor, zalim, fasık ve kafiri ihmal ediyor, yüze çıkarıyor görünse de bunların da bir hikmeti vardır. Öyle olmasaydı Hakk’ın kutsallık ve yüceliği bilinmez, ilâhî üstünlüğün boyutu anlaşılmazdı. Böylece de o zalimler büyük cezalara müstahak olmaz ve müminleri daha yüksek faziletle sevap ve derecelere ulaştıracak olan cihadın hikmeti kalmazdı¹³⁷.

İnsanlar için zararlı görünen maddeler ve canlıların yaratılmasında da bir hikmet vardır. Yılan ve zararlı varlıkların yaratılmasının hikmeti, taata verilen sevabın lezzetinin

¹³² Yûnus 10/5.

¹³³ Kurtubî, a.g.e., IV, 197; Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 391

¹³⁴ Al-i İmrân 3/191.

¹³⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 487.

¹³⁶ Cebeci, Lütfullah, *Kur’an’da Şer Problemi*, Ankara, 1985, s. 99

¹³⁷ Elmalılı, a.g.e., VIII, 32.

ve isyana verilen cezanın acısının bilinmesi içindir. Çünkü insanlar fiillerinin sonucuna göre hareket eder tabiatta yaratılmışlardır. Bu zararlı ve faydalı şeyleri gördüğü takdirde, amellerine verilecek cezâ ve mükafatı da bunlara kıyas ederek idrak sahibi olur. Zararlı yaratıklar, sakınmayı ve korkutmayı öğreten zararlı nitelikleriyle insanların eğilimlerine önemli katkılarda bulunurlar. Yararlı ve zararlının, hayır ve şerrin bir arada zıt gerçekler şeklinde bulunması, Allah'ın onları âlîm, hakîm bir düzenleyiciye delalet edecek şekilde yarattığını ve tek bir cevher gibi uyum içerisinde bulunmalarını da birliğine delil kıldığını göstermektedir¹³⁸.

Mâtûrîdî'ye göre, Allah'ın yaratılmışları böyle faydalı ve zararlı yönleriyle yaratmasındaki hikmet, zorba kimseleri ve hükümdarları zelil kılmak içindir. Böylece onlar, kendi zayıflıklarını görürler, adamlarının ve ordularının çokluğuyla gurura kapılmazlar ve sultanlardan dilediğini dilediğine musallat kılmadaki kudretini görmeleri sebebiyle Allah'ın koyduğu sınırları aşmazlar. Ayrıca, zararlı cevherlerde insanların özünü kavrayamadıkları faydalar da vardır. Mesela, ateşin yakıcılığının yanında gıdaları ıslah etme gibi bir faydası da vardır. Aynı şekilde su, hem her canlıya hayat sağlar, hem de onun yok olmasına neden olabilir. Bunun gibi hiçbir acı ve zehirli madde yoktur ki içinde çetin bir hastalık için şifa bulunmasın. Bu nedenle düşünen herkes, varlığa hayır ve şer denmesinin hatalı olduğunu, bilakis her cevherin zararının da faydasının da bulunduğunu bilir. Mâtûrîdî, zararlı varlıkların yaratılışındaki hikmeti şu iki açıdan değerlendirir: Birincisi, İnsanın kendisinden ümitte bulunması ve çekinmesi için zarar ve fayda taşıyan varlığı elinde tutan tam kudretin varlığına delil teşkil etmesi. İkincisi, İbretlerin tam olması ve emir ve nehyin gerçekleşmesidir¹³⁹.

Gazzâlî (Ö.505/111)'ye göre, ortada şer gibi gözükken her şeyin altında mutlaka bir hayır vardır. Eğer bu şer ortadan kalkarsa, onun altında gizli olan hayır da kalkar ve sonuçta daha büyük bir şer meydana gelmiş olur. Mesela, kangrenli olan bir elin kesilmesi, zahiren bir şerdir, bir musibettir. Halbuki onun altında gerçekten büyük bir hayır ve fayda yatmaktadır ki, bu bütün bedenin selametidir¹⁴⁰. Bununla birlikte, kötülük Allah'ın iradesiyledir. Ancak Allah iyiliği, özü gereği, yani sırf iyilik olduğu için dilediği halde, kötülüğü özü gereği değil, sadece beraberinde bulunan iyilikten dolayı ister. Nitekim

¹³⁸ Mâtûrîdî, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhîd*, İstanbul, 1979, s. 109.

¹³⁹ a.e., s. 109-110.

¹⁴⁰ Gazzâlî, *Esmâu'l-Hüsna*, (çev., Yaman Arıkan), İst. 1983, s. 107; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul, 1975, IV, 474.

küfür olmadan imanın, günahlar olmadan itaatın değeri bilinemezdi¹⁴¹. İnsanlar Allah'ın yaratmış olduğu şeylere bütün imkanları ile baksalar bir kusur bulamazlar. O'nun kullarına taksim ettiği rızık, ecel, huzur, sıkıntı, kudret, acziyet, iman, küfür gibi her şeyin tamamen adilane olup asla zulüm olmadığını ve gereği gibi layık olduğu şekilde yapıldığını anlayıp, bundan daha güzel ve tamam bir taksimatın mümkün olamayacağını bilirlerdi. Şayet daha güzel ve iyisi olsa da Allah bunu yapmasa, o vakit uluhiyyete münafî olan acziyet olurdu. Belki dünyadaki her eksiklik, ahirette bir kemaldır. Bir şahsa nisbetle ahiretteki noksanlık, diğerine nisbetle nimettir. Zira gece olmasa gündüzün, hastalık olmasa sağlığın, cehennem olmasa cennetin değeri bilinmezdi¹⁴².

Hayvanları insanlara feda edip, onları kesmeğe insanları musallat etmek, bir zulüm olmayıp kamili nakıs üzerine takdim bakımından bir adalet olduğu gibi, cehennem halkına büyük azap yapılırken cennet nimetlerini büyütmek, küfür ehlini imân ehline feda ederek ceheneme koymak da aynı adalettir. Çünkü eksiklik olmadan kemalin değeri bilinmez, hayvanlar yaratılmasa, insanın şerefi belli olmazdı. Zira kemal ve eksiklik birbirine nisbetle belli olurlar. Eksiklik ve kemali yaratmak, ilahî hikmetin gereğidir¹⁴³.

Mu'tezileye göre Allah'tan meydana gelen tüm fiiller güzel adil ve hikmetlidir. Onlara göre gerçek kötülük Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı davranmaktır. Fakat insanın başına gelen felaket ve musibetler gerçek anlamda şer değildir. Çünkü Mu'tezileye göre hayır, ya bizzat güzel olan veya ona götüren yararlı şeydir. Şer ise, kötü olan veya ona götüren zararlı şeydir. Onun için bir şey zararlı ama sonucu itibariyle güzel ise, ona şer denilemez ve böyle şeyleri yarattığı için Allah'a şerrin yaratıcılığı nisbet edilemez. Buna göre Mu'tezilî bakış açısından, hastalık, fakirlik, kuraklık gibi musibetlerin isabet etmesi şer değildir. Çünkü bu musibetler, netice itibariyle bir takım faydalı sonuçlara sebep olurlar. Zira insan bunlara sabrederse sonuçta sevaba hak kazanır ve böylece şer gibi görünen şeyler hayra vesile olmuş olurlar¹⁴⁴.

Mu'tezile, acı ve ıstırapın ilahî adalet ve hikmet açısından bir sorun oluşturmadığını göstermek için, Allah'a atfedilen ve metafizikî ve tabiî kötülüğün kaynağı olarak görülen acılarla insandan kaynaklanan acıların arasını ayırırlar. Acı ve ıstırap birer realite olduğuna

¹⁴¹ Gazzalî, *Esmâu'l-Hüsnâ*, s. 108.

¹⁴² Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, IV, 474.

¹⁴³ Gazzalî, a.g.e., IV, 474.

¹⁴⁴ Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerîm Osman), Kahire, 1998, s. 132-133 ; eş-Şehrîstânî, Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1992, s. 47; el-Cüleynîd, Muhammed, *Kadıyyetü'l-Hayr ve's-Şerr*, 46, Kahire, 1981.

göre onun dolaylı ya da dolaysız, ilahî fiillerle alakalı olması zorunlu olmaktadır. Onlara göre eğer bedende meydana gelen acılar, sebebi bilinmeyen türden ise ve herhangi bir dış etkenden dolayı meydana gelmemiş ise o acı Allah'tandır. Ancak Allah'tan meydana gelen bu acılar şer değildir. Çünkü kötülük, ıstırap ve acı gibi dış dünyada gerçekliği olan bir olgu olmayıp maddenin davranışlarının ve insanî fiillerin sonuçlarından kaynaklanan arızî bir niteliktir. Yoksa, asla eşyanın özünde yatan ve onun ayrılmaz bir parçası olan aslî bir unsur değildir¹⁴⁵.

Kur'ân'da Allah'ın dünyada da âhirette de insanlara, toplumlara ve âlemlere zulmetmediği bildirilmiştir¹⁴⁶. Allah'ın sebepsiz yere kullarına zulmetmesi ilahi hikmete aykırıdır¹⁴⁷. "Allah insanlara zulmetmez"¹⁴⁸. "Allah kullarına zulmedici değildir"¹⁴⁹. ayetlerinde geçen Allah'ın insanlara zulmetmemesi, onları suçsuz ve günahsız yere cezalandırmaması, hak etmedikleri bir muamelede bulunmaması¹⁵⁰, elçiler göndermek ve kitaplar indirmek gibi insanların yararına uygun şeyleri noksan yapmaması, adil olması, adil olmasının gereği iyiyi ödüllendirmesi ve kötülük yapanı cezalandırması, herkese kazandığının ve çalışmasının karşılığını tam vermesi, mükâfatını eksiltmemesi, zerre kadar bile olsa cezasını artırmaması demektir. Yüce Allah, zulümde ısrarları sebebiyle süreleri gelen bir çok topluluğu cezalandırmıştır¹⁵¹. Bu cezalandırma ile Allah onlara zulmetmemiş, yani haksızlık yapmamıştır. Helâk edilen toplumların başına gelen bu musîbetler, Allah'tan bir zulüm değil, bilâkis bir adalet ve hikmettir. Onlar işledikleri günahlarla bu cezayı hak etmişlerdir. Çünkü helâk etmeden önce Allah onları uyarmış, hallerini düzeltmeleri için süre vermiş, böylece onlara özür beyan edecek bir husus bırakmamıştır. Allah, kendisi zulmetmediği gibi halkı doğru yolda olan ülkeleri de helâk etmez¹⁵². İman ve itaat eden, şirke, küfre ve isyana dalmayan, fesat çıkarmayan, birbirlerinin hak ve hukukuna riayet eden insanları cezalandırmaz¹⁵³.

Netice olarak Allah, kullarına sebepsiz yere musibet vermez. Hakîm olan Allah, en üstün bilgisi ile eşyayı doğası üzerine bilen, ve hiçbir şeye ve sebebe muhtaç olmadan

¹⁴⁵ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, IV, 14; el-Cüleynî, *Kadıyyetü'l-Hayr ve's-Şerr*, s. 182.

¹⁴⁶ Bkz. el-Bakara 2/272, 281; Âl-i İmrân 3/25, 108, 117; en-Nisâ 4/40, 49; el-Mâide 5/131, 160

¹⁴⁷ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 163.

¹⁴⁸ Yûnus 10/44.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/182.

¹⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 120; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 142.

¹⁵¹ Ankebût 29/40.

¹⁵² el-En'âm 6/131; Hûd 11/117.

¹⁵³ Kurtubî, *el-Cûmî*, VIII, 345; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 23.

hikmetle yaratan ve ona göre en mükemmel şekilde birbirine uyumlu bir sistem içerisinde yer verendir.

B. İlahî İrade

Kur'an Allah'ı mutlak irade sahibi, her dilediğini yapan Tanrı olarak tanıtır¹⁵⁴. Bize hayır görünsün şer görünsün her hadise ve fiil, ilahî iradeyle meydana gelmektedir¹⁵⁵. "Allah dilediğini yapar"¹⁵⁶ ifadesi müteaddit yerlerde tekrarlanır. O bu alemin mutlak hakimidir. O'nun iradesi, kudreti ve ilmi dışında alemde hiçbir şey meydana gelmez. O, bu mutlak iradesiyle dilediğini dilediği şekilde yapar ve yaratır. İnsanlara dilediği gibi şekil verir. Bu var ediş ve şekillendirişte mecbur ve zorlanmış değil, fail-i muhtardır. Hür iradesiyle istediğini yapandır. Kendisi mecburiyetler ve yükümlülükler koyabilir, fakat mecbur tutulamaz. Fiilini ilim ve iradesiyle yapar. Dilediğine ilim ve irade verir, dilediğine vermez. O'nun iradesine engel olmak mümkün olmadığı gibi, irade sahibi olan insan da irade gücünü ondan alır. Allah bir şey dilemedikçe insan tek başına bir şey dileyemez¹⁵⁷.

"O her an bir iştedir"¹⁵⁸, diriltir, öldürür, aziz eder, zelil eder, zengin eder, fakir eder, dua edenin duasını kabul eder, isteyene verir, hastalara şifa verir, geceyi gündüzün, gündüzü gecenin içine sokar, bütün işler O'na aittir¹⁵⁹.

Allah her şeyi yaratan ve her şeyi belli yasalar örgüsüne göre düzene koyandır¹⁶⁰. Yani yarattığı ve idame ettirdiği büyük kozmik düzen içinde her şeye ya da her olaya belli bir fonksiyon, belli bir mahiyet ve keyfiyet tayin eden O'dur¹⁶¹. Allah'ın kainattaki icraatlarında bir "ittırad" (düzgün bir şekilde olayların birbirini izlemesi) görülür. Kur'an bu yasalara "Allah'ın sünneti" adını verir¹⁶². Bu yasalardan bir kısmı tabii ve kozmolojik, bir kısmı ise sosyal ve ahlaki niteliktedir. Bunlardan ikinci tür yasalar sadece insanlarla ilgili olup, insanoğlu birincilerin aksine bunlar karşısında aktif konumdadır. Bu nedenle de sosyal kanunlara riayet edip etmemenin sonuçlarını dünyada görebilmektedir.

¹⁵⁴ Bkz. el-Mâide 5/17, 41; er-Ra'd 13/11; Yâsin 36/82; ez-Zümer 39/38.

¹⁵⁵ Âlusî, *Rûhu'l-Meânî*, III, 4.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/253; Hûd 11/107; el-Hacc 22/14; el-Burûc 85/16.

¹⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 304.

¹⁵⁸ er-Rahmân 55/29.

¹⁵⁹ Âl-i İmran 3/154; er-Ra'd, 13/31.

¹⁶⁰ el-Furkan 25/2.

¹⁶¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 726.

¹⁶² el-Ahzab 33/38; Fatır 35/43; el-Feth 48/23.

İnsanın malına, canına gelen musibetler Allah'ın izni ve dilemesiyle meydana gelmektedir. "Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez¹⁶³." Allah'ın izninden maksat, O'nun ilmi, takdiri ve dilemesi olup hikmetinin gereğidir¹⁶⁴. Yani musibetler Allah'ın takdirinin neticesidir. "Gerek (kıtlık, kuraklık, zelzele gibi) yerde, gerek (hastalık, mala gelen musibet gibi) kendinizde vuku bulan hiçbir musibet yoktur ki Bizim onu yaratmamızdan önce bir kitapta yazılı olmasın. Bu Allah'a göre elbette pek kolaydır. Bu da elinizden çıkan şeylerden dolayı gam yememeniz, Allah'ın size nasib ettiği nimetlerle de şıarmamanız içindir¹⁶⁵."

Mü'min, başına gelenlere, "Allah'ın takdiri böyle imiş" diyerek teselli olur, metanetini korur. Verilen nimetlerden dolayı da şıarmaz. "Bu şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır¹⁶⁶." diye sonunu düşünür. Zira hepsinin takdir edilmiş olduğuna imanı olan, kalpleri Allah'ın zikrine saygı duygusu besleyen kimseler Allah'ın hadiseler ile ortaya çıkan acı, tatlı, kaza ve kader görüntüleri karşısında insan olarak üzüntü duysa veya duygulansa da isyan etmez. ne gamın ızdırabına ne de sevincin gurur ve heyecanına kaptırmaz. Hepsinin haktan indiğini ve nice gizli hikmetleri bulunduğunu bilerek her iki halde de gönlünü, Allah'ın mağfiret hoşnutluk neşesine bağlayıp alçak gönüllülük ve rıza, hisleriyle görevine bakar¹⁶⁷. Musibetten kurtulmak için çalışır, maddi ve manevi tedbirlerini alır. Fakat musibet karşısında isyan etmez. Verilen nimetlere de nankörlük yapmaz.

Müslümanların Uhud savaşında karşılaştıkları musibet de Allah'ın izni ve iradesi ile meydana gelmiştir: "İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen musibet Allah'ın izniyle olmuştu. Bu da müminleri ayırd etmesi, münafıklık yapanların meydana çıkması içindi.¹⁶⁸" Çünkü ilahî izin ve iradenin dışında herhangi bir olayın olmasına imkan yoktur. Elmalılı ilahî iradenin iki şekilde ortaya çıktığını söylemektedir. Birincisi, Allah'ın kozmik olaylara tahsis edilen, bütün evreni kuşatan yaratma ile ilgili olan zorunlu ve mutlak iradesidir. Hiçbir sebep ve şart ile bağlı olmayarak ilk defa ve doğrudan doğruya ortaya

¹⁶³ et-Teğâbün 64/11; Bkz. et-Tevbe 9/51; Yûnus 10/49.

¹⁶⁴ Neseî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, ts. IV, 262; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 92.

¹⁶⁵ el-Hadîd 57/22-23

¹⁶⁶ en-Neml 27/40

¹⁶⁷ Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVII, 176; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 435

¹⁶⁸ Âl-i İmran 3/166-167

çıkart¹⁶⁹. Ve bu irade rızayı da gerektirir. Bunda Cebbar (zorlayıcı) ismi hakimdir ve kulların fiilleri zorunludur.

İkincisi ise, sebep ve şarta bağlı olup kulun iradesiyle birlikte cereyan eden iradedir. Kulun işine izin verme, onun işini yürütme, fiili yapması için kula güç verme anlamındadır. Bu işlerde sorumluluk kula aittir. Allah kullarından bu iradesiyle istediği şeyleri, sadece onlara bunları yapma imkanı verdikten sonra ister. Çünkü burada amaç onları denemek, bunları yaptıkları takdirde sevap, yapmadıklarında da ceza vermektir. Bu irade rızayı gerektirmez¹⁷⁰. Kur'an'da çoğunlukla bu çeşit icraya ait irade izin kelimesiyle kullanılmıştır. Müslümanların başına gelen musibetin Allah'ın izni ile olması, sorumluluk kullara ait olmak üzere fiille ilgili bir izni ifade eder. Yani Müslümanlara vaad olunan ilahî zafer, mutlak ve zorunlu değildi. Sabır ve günahlardan sakınma gibi, kulun iradesi ile ilgili olan şartlarla kayıtlı idi. Müminler buna uymayıp, iradelerini kötüye kullandıklarından dolayı musibet meydana geldi. Bununla beraber her şeye kadir olan Allah zıddını isteseydi, müminlerin kötü iradelerini ve müşriklerin bundan istifade eden hareketlerini infaz etmez, musibeti ilahî zorlaması ile engelleyebilirdi, fakat etmedi, izin verdi ve böylece musibet olayı da normal bir şekilde meydana geldi. Bu durum, kulların iradesini izin ile yerine getirme ve sorumluluk, ilahî sünnetidir¹⁷¹.

Kur'an'a göre Allah bizzat olayların içerisinde faal bir güce sahiptir ve son söz onundur. Böyle olunca Allah rıza gösteren değil, böyle olmasını isteyen konumundadır. Allah'ın bir kişinin veya toplumun kötülüğünü veya iyiliğini, hidayetini veya dalâletini irade buyurması, olaylara bağlı olarak ortaya çıkan (hadis) bir istek değildir. O belli vasıftaki kişi ve toplumlar için iyilik veya kötülüğü, hidayet veya dalâleti ezelde irade buyurmuştur. Bu yüzden bir toplum, örneğin 'zalim' vasfını kazandığında o toplum için yok oluş sürecinin başlaması Allah'ın iradesi gereğidir¹⁷².

C. Sünnetullah

Sünnetullah ifadesi, sünnet kelimesinin Allah lafzına izafe edilmesiyle oluşmuş bir terimdir. Kelime anlamı, Allah'ın sünneti demektir. Bu kavramla neyin kastedildiğini anlamamız, "sünnet" kelimesini bilmeye bağlıdır.

¹⁶⁹ Bkz. Yasin 36/82

¹⁷⁰ Bkz. ez-Zümer 39/17

¹⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 462; Alusî, *Râhu'l-Meânî*, XXIII, 241.

¹⁷² Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara, 1999, s. 179.

Sünnet, s-n-n kökünden gelir. Çoğulu sünendir. Bir şeyi adet olarak ihdas etmek, örnek olarak ortaya koymak, huy, yol, adet gibi anlamlara gelmektedir. Aslında sünnet sözcüğünün temel anlamı, dökmek, akıtmaktır¹⁷³.

Sünnet sözcüğü, cahiliye dönemi Arapça'sında, bütün türevleriyle kullanılmakta ve "Allah" sözcüğü de, içeriği farklı olsa da, İslam ve cahiliye kültürünün ortak bir sözcüğü olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷⁴. Kök anlamlarından hareketle "orijinal, sürekli ve belirli standarda oturmuş davranış biçimi" olarak belirginleşen sünnet kelimesi, Allah'a izafe edilerek Sünnetullah şeklinde kullanıldığında ise "Allah'ın öteden beri süre gelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen bir davranış tarzı" olarak anlaşılmıştır¹⁷⁵. Sünnetullah bütün toplumlar da geçerli olan yasalar ve ilahî kanunlardır¹⁷⁶.

Sünnetullah Allah'ın yeryüzünde insanlığın hayatını idare etmek üzere koyduğu yasalar olup, belirleyicisinin Allah olduğu ve fakat yaratanın ve yaratılanın aynı anda uydukları ortak kanunlar, yani bir yaratılış düzenidir. Bu, Allah'ın da üzerinde bulunduğu dosdoğru yol¹⁷⁷ şeklinde tanımlanan uygulamasıdır¹⁷⁸.

"Sünnetullah" deyi mi, Kur'an'da beş ayette sekiz yerde geçmektedir¹⁷⁹. Bu terkip içinde yer alan "sünnet" kelimesi, tekil olarak on dört¹⁸⁰, çoğulu olan "sünen" de, iki yerde¹⁸¹ geçmektedir. Sünnet sözcüğü, Kur'an'da, dört yerde de, "sünnetü'l-evvelîn" şeklinde geçmekte¹⁸² ve bununla da, Allah'ın geçmiş toplumlar üzerindeki uygulaması söz konusu edilmektedir. "Allah'ın önceden geçen toplumlar arasında uygulanan yasası budur. Allah'ın yasasını değiştirmeye imkan bulamazsın"¹⁸³.

Sünnetullah ile ilgili ayetler, tabii bağlamları içerisinde incelendiğinde, söz konusu kavram birkaç ayet hariç¹⁸⁴ diğer ayetlerde toplumların yok olmalarıyla ya da cezaya çarptırılmalarıyla ilgili olarak kullanılmaktadır. "Gerçek şu ki sizden önce nice sünnetler

¹⁷³ Isfahâni, *Müfredât*, s. 429; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 220-229.

¹⁷⁴ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 89.

¹⁷⁵ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 53.

¹⁷⁶ Rızâ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, (Tefsîru'l-Menâr)*, Beyrut, ts., II, 39.

¹⁷⁷ Hûd 11/56.

¹⁷⁸ Düzenli, Yaşar, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İstanbul, 2000, s.156; Kutub, Muhammed, *Kur'an'ı Nasıl Okuyalım?*, (çev. Bekir Karlığa), İstanbul, 1990, s. 50

¹⁷⁹ Bkz. el-Ahzâb 33/38, 62; Fâtır 35/43; Mü'min 40/85; el-Feth, 58/23.

¹⁸⁰ Bkz. el-Enfâl 8/38; el-Hicr 15/13; el-İsrâ 17/77; el-Kehf 18/55; Fâtır 35/43.

¹⁸¹ Bkz. Al-i İmrân 3/137; en-Nisâ 4/26.

¹⁸² Bkz. el-Enfâl 8/38; el-Hicr 15/13; el-Kehf 18/55; Fâtır 35/43.

¹⁸³ Fâtır 35/43.

¹⁸⁴ en-Nisâ 4/26; Yûnus 10/19, 64.

gelip geçmiştir. Bundan dolayı yeryüzünde gezip dolaşın da yalanlayanların uğradıkları sonuç nasıl oldu bir görün¹⁸⁵.”

Kur’ân, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen ve kötü neticeler doğuran olaylara geniş bir şekilde yer vermektedir. Kur’ân’ın peygamberler (a.s.) ve ümmetlerinin kıssalarını anlatmasındaki amacının, Allah’ın insanlar hakkında geçerli olan yasasını insanlara hatırlatarak onların ders ve öğüt almalarını sağlamaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür¹⁸⁶. Çünkü tarihte kalmış olaylardan söz açarken Kur’ân’da hakim olan üslup, onları yok eden sebepleri hatırlatmak ve muhatabın ona göre kendisini kontrol etmesini sağlamak amacına matuftur. Bunu yaparken Kur’an adeta, tarihin bütün uyarılarına rağmen; fitne ve bozgunculuk ve zulümde ısrar eden toplumların örnekleriyle dolu olduğunu gözler önüne sermektedir. İnsanlık tarihinin, insanların basiretsizliğinin yol açtığı acı manzaralarla dolu olması, Kur’ân’ın yine aynı çıkmaza girmiş olan insanlara tarih şuurunu vermesi için yeterli bir sebep teşkil etmektedir¹⁸⁷. Kıssalar, insan topluluklarının özelliklerine göre, nebilerin nasihat ve irşatlarını dile getirirler. Bu toplumların her zaman mâsadaıklarını bulabilecek birer tip olarak ibraz edildiklerini unutmamalıyız. Mesela, Nuh kavmini, sapıklık ve mağrurluklarında; Lut kavmini, fuhuş ve sefahatlerinde; Ad kavmini, dünyevi güç ve kuvvetlerinde; Semud kavmini, dünya nimetlerine perestişlerinde ve kibirlerinde; Medyen ahalisini, ölçü ve tartılarına, muamelelerine hile karıştırmalarında; İsrail oğullarını inat ve taasuplarında müşahede eden muhatap kurtuluşun, bunlara değil de, onları doğru yola sevk eden nebilere ve müminlere uymakta olduğunu anlar¹⁸⁸.

Müşriklerin, Hz. Peygamber kendilerine geldikten sonraki davranışları Kur’an’da: “Fakat kendilerine uyarıcı gelince, bu, onlara, gerçekten uzaklaşmaktan başka bir katkı sağlamadı¹⁸⁹” şeklinde anlatılmakta ve devamla: “Onlar, öncekilere uygulana gelen yasadın (sünnetü’l-evvelîn) başkasını mı bekliyorlar? Sen Allah’ın yasasında bir değişiklik bulamazsın. Sen Allah’ın yasasında bir başkalaşma da bulamazsın¹⁹⁰” denilerek,

¹⁸⁵ Al-i İmrân 3/137.

¹⁸⁶ Rızâ, *el-Menâr*, VIII, 501; Halil, İmaduddin, *İslâm’ın Tarih Yorumu*, (çev. Ahmet Ağırakça), İst. 1988, s. 91.

¹⁸⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 102-103; es-Sadr, Muhammed Bâkır, *Kur’an Okulu*, (çev. Mehmet Yolcu), Ankara, 1996, s. 64.

¹⁸⁸ Yıldırım, Suat, “*Kur’ân-ı Keîmde Kıssalar*”, AÜİİD, S.3, Ankara, 1979, s.38.

¹⁸⁹ Fâtır 35/42-43.

¹⁹⁰ Fâtır 35/42-43.

sünnetullah-helak ilişkisine dikkat çekilmekte ve Hz. Peygamberi yalanlayan müşrikler için de, aynı yasanın yürürlükte olduğu hatırlatılmaktadır.

Allah'ın, toplumlara uygulamış olduğu yasında başlangıçtan beri, hiçbir değişiklik ve başkalaşma söz konusu olmamıştır. Bir toplumda herhangi bir yasanın gerçekleşmesi için gerekli şartlar mevcutsa, daha önce aynı durumdaki toplumlara ne olmuşsa, o topluma da aynı şey olacaktır. Bu açıdan Allah'ın yasının evrensel olduğu, tüm zamanları ve mekanları kapsamına aldığı, kafir-mümin ayrımı yapmadan bütün insan toplumları için geçerli olduğu anlaşılmaktadır¹⁹¹. Sünnetullahın evrenselliği ve değişmezliği ilkesi, tarihteki örnek olaylardan soyutlanan yasaların önemini vurgulamakta, tarihin rastgele olaylar zincirinden ibaret olmadığını, aksine Allah'ın koyduğu yasa ve kurallara göre işlediğini belirtmektedir. Bunun yanında Allah'ın hiç kimsenin hatırı için davranış değiştirmeyeceği ve sünnetullahın hiç kimse için ayırım yapmadan işleyen bir süreç olduğu düşüncesini vermekte, bu da bir anlamda tarihin işleyişinde objektif olduğunu ima etmektedir¹⁹². Bu bağlamda sünnetullah, bir teori olmayıp tarihe yayılmış, başıboşluğun ve tesadüflerin zıddına, Allah'ın tarihsel süreci yönlendiren ve süreklilik arzeden "sünnetleri"¹⁹³ şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu değişmeyen olgular Allah'ın insanlar için belirlemiş olduğu ebedî ilke olup, sürekli değişmekte olan bir dünyada fitrata uygun sağlam bir temele dayanmayı ifade etmektedir¹⁹⁴.

Tarih içerisinde sünnetullahın sürekliliği ve değişmezliği, toplumsal olaylarda insanlar için bir güven unsuru olan adaletin de sürekli işlerliliğini sağlamaktadır. Bundan dolayı Kur'an tarihsel sürecin işleyişinde aynı zamanda bir güvenlik ve istikrar unsuru olan "sünnetlerin" değişmezliğini ve devamlılığını sıklıkla vurgulamaktadır¹⁹⁵.

Kur'an bir taraftan nesnel bir tarih anlayışını telkin ederken, bir taraftan da Allah'ın kullarının dualarına karşılık vermesinden, inananlara yardımından ve inkarcıları yok etmesinden söz etmektedir. Kur'an, Allah'a dua edenin isteğine cevap vereceğini vaad etmekle kalmayıp¹⁹⁶ O'nun kullarının dualarına icabet ettiğinin örneklerini de verir¹⁹⁷. Bununla birlikte sünnetullahın yürürlükte olduğu alanda duanın her zaman için aynı

¹⁹¹ Al-i İmrân, 3/137; Enfâl, 8/38; Hicr, 15/13; Nahl, 16/36; Neml, 27/69.

¹⁹² Özsoy, *Sünnetullah*, s. 161.

¹⁹³ Özsoy, a.g.e., s. 53.

¹⁹⁴ Çelik, Celaleddin, *Kur'ân'da Toplumsal Değişim*, İstanbul, 1996, s. 79.

¹⁹⁵ el-En'am 6/34; el-Enfal 8/38; el-Ahzab 33/62; el-Feth 48/23.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/186.

¹⁹⁷ Bkz. Hûd 11/71; en-Neml 25/62; el-Kamer 54/10.

şekilde gerçek bir faktör olmadığı görülmektedir¹⁹⁸. Hz. İbrahim'in Lut kavminin helak edilmemesi yönündeki talebinin geri çevrilmesi bu duruma bir örnektir¹⁹⁹.

Kur'an, Allah'ın mü'minlere yardım edeceği vaadinde bulunurken²⁰⁰, bunun tarihin kendilerine ayrıcalık tanıması anlamına gelmediğine de işaret etmekte²⁰¹ ve rahmetine nail olmak için gereken şartlar yerine getirilmedikçe, sadece haklı olmanın yeterli olmadığını belirtmektedir. Geçerli olan bu toplumsal yasadan dolayı örneğin, Allah'a iman eden bir toplum, eğer üstün gelip, başarılı olmak istiyorsa, Allah'ın yeryüzünde geçerli olan yasalarını tesbit edip; ona göre hareket etmek durumundadırlar. Elbette Allah, zafer ve hezimet günlerini insanlar arasında paylaştırmaktadır. Ancak bu paylaşırma, gerekli donanımına sahip olmak esasına bağlı olarak yapılmaktadır²⁰². Meselâ Uhud yenilgisi, Kur'an'ın nesnel gerçeklikler karşısında bütün insanların eşitliği ilkesini²⁰³ doğrulayan tarihsel bir tecrübe olmaktadır²⁰⁴.

Kur'an, tarihin işleyişinde çeşitli şekillerde azap ile yok olan toplumların kıssalarına yer verir²⁰⁵. Bununla birlikte azap, tek yok oluş biçimi değildir. Kesintisiz bir süreci ifade eden Kur'an'ın "helak" kavramını, Mekke'nin fethiyle müşrik toplumun ortadan kalkması için de kullanmak mümkündür. Hz. Muhammed'den sonraki tarihî süreç içinde de toplumlarda beliren zulümlerin, sünnetullah gereği karşılıksız kalmayacağı açıktır. Ancak bu dönem için artık azap ile yok oluş söz konusu olmayacaktır²⁰⁶.

Kur'an'da azap ile yok edilen toplumlar, genellikle kendilerine peygamber gelen toplumlar olup, azaba peygamberlerle ilişkilerinde ortaya çıkan davranış ve tutum bozukluklarından meydana gelen problemlerin yol açtığı görülmektedir²⁰⁷. Hz Muhammed son peygamber olduğu için tarihin bundan sonraki işleyişinde farklı cezalarla ve helakin değişik boyutlarıyla yüzyüze gelinebileceğini düşünmek mümkündür.

Bununla birlikte sünnetullahın değişmezliği ilkesinden hareketle her musibet ve doğal afeti ilâhî bir cezalandırma olarak nitelemek de Kur'an açısından doğru bir

¹⁹⁸ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 162.

¹⁹⁹ Hûd, 11/74-76

²⁰⁰ Bkz. Nisâ, 4/111; Enfâl, 8/19; Mü'min, 40/51.

²⁰¹ Hûd 11/49.

²⁰² Âl-i İmrân 3/140.

²⁰³ el-İsrâ, 17/20.

²⁰⁴ Bkz. es-Sadr, *Kurân Okulu*, s. 66, Özsoy, *Sünnetullah*, s. 163.

²⁰⁵ Bkz. A'râf, 7/78, 91, 155; Hier, 15/ 73, 83; Mü'minûn, 23/41; Ankebût, 29/40; Hakka, 69/5-6.

²⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 192.

²⁰⁷ Bkz. Yûnus, 10/103; Hûd, 11/58, 94.

değerlendirme olmasa gerektir. Her afete maruz kalan bölgede ahlakî bir olumsuzluk bulunduğunu söylemek bir zorlama olur. Doğal afetlerde masum insanların da oldukları gerçeği bir yana bırakılırsa bile, toplumdaki ahlaki bozulama ile başlarına gelen doğal afet arasındaki determinasyonu izah etmek güçtür²⁰⁸. Doğal afetlerin bir kısmının insanın ahlakî kötülüğünden dolayı Tanrı tarafından meydana getirildiğine Tevrat, İncil ve Kur'an'da temas edilmiştir. Gerçi bu durumlarda tabii afetlerin "adaletsizlik" anlamında "kötülük" olduğu anlayışına her üç din mensupları da itiraz etmektedirler²⁰⁹. Kur'an, insanlara dokunan ister doğal isterse ahlaki kötülük kaynaklı musibet ve acıların, bazı durumlarda ilahi bir cezalandırma olduğunu helak edilen geçmiş toplumların örneklerinde açıklamaktadır²¹⁰. Ancak Kur'an bunu evrensel bir ilke haline getirip, başa gelen her felaketin, musibetin açıklayıcı nedeni olarak sunmamaktadır. Ceza Allah'ın bildirdiklerinin dışında, özel felaket durumlarının açıklanmasında insanların kesin olarak kullanabilecekleri bir izah tarzı olmasa gerektir²¹¹.

Allah, milletlerin yükseliş, düşüş ve çöküşlerini idare eden bir takım yasa ve hükümler koymuş olup bunları icra etmektedir²¹². Ancak bu demek değildir ki toplumsal ve tarihsel yasalar büsbütün insan bilinci ve iradesinden bağımsız işlemektedir. Elbette yasaları yaratmak insan oğlunun harcı değildir. Onlar buna güç yetiremezler. İnsana düşen görev, bu yasaları keşfetmek, onları ısrarla ortaya çıkarmaya çalışmak, onlardan faydalanmak ve nimetleri bağışlayan yüce yaratıcıya şükretmektir²¹³. Kendisinden önce yaşamış ve yok olmuş toplumların yok ediliş sebeplerine bakıp yasaları lehine çevirebilir²¹⁴. Kur'an'ın kabul ettiği nedensellikte her olayın arkasındaki gerçek neden Allah'tır. Her şeyden önce ilahi sünnetlerin kesinlik ve kaçınılmazlıkları insanı baskı ve zorla belirli bir yaşayışa mahkum etmek durumunda değildir. Aksine bu sünnetler, insanı kendi iradesiyle seçmiş olduğu yaşam biçiminin kesin ve kaçınılmaz sonuçlarıyla karşı karşıya bırakır²¹⁵. Yani Kur'an'ın sünnetullah ile ilgili anlayışında determinist bir yasa

²⁰⁸ Bkz. Özsoy, Sünnetullah, s. 165-166.

²⁰⁹ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İstanbul, 1994, s. 151.

²¹⁰ Rızâ, *el-Menâr*, XII, 110.

²¹¹ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 131; Bowker, John, *Problems of Suffering in Religions of the World*, Cambridge, 1970, s. 109.

²¹² Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara, 1993, s. 138.

²¹³ Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (çev. İlhan Kutluer), İstanbul, 1986, s. 58.

²¹⁴ es-Secde 32/26.

²¹⁵ es-Sadr, *Kur'an Okulu*, s. 79.

olarak sadece kötünün iyi, batılın hak, zararlının yararlı karşısında kalıcı olmadığı ilkesinin yer aldığını söyleyebiliriz²¹⁶.

Kur'an, tarihte olaylar arasındaki determine ilişkilere dikkat çekmekle kalmayıp, bu determinasyonu sünnetullahın değişmezliği ilkesiyle teyit etmiş olmasına rağmen, olayların akışı için önceden belirlenmiş seyir anlayışına kesinlikle yer vermez. Kur'an'ın teyit ettiği, belli bir sosyal değişme için gereken şartlar oluştuğunda, bunun sonucu olan değişimin mutlaka gerçekleşeceğidir. Ama değişmeyi belirleyen sebeplerin faili hür irade sahibi fertlerden oluşan toplum olduğu için, hiç bir sosyal değişme önceden belirlenmiş olamaz²¹⁷.

Nitekim Kur'an'da belirtilen tarihsel yasaların pek çoğu şartlı önermeler şeklinde sunulmuştur. Ve bu şartlı önerme kendi konumunda çoğu zaman insan iradesi ve insan ihtiyarının ifadesi olup, burada insan iradesi, şartlı önermenin mihverini ve şartını oluşturmaktadır²¹⁸. Yani sosyal veya tarihi iki hadiseyi birbirine bağlayan bağlar vardır. Burada birinci hadisenin ne zaman meydana geleceği, ne zaman meydana gelmeyeceği üzerinde durulmaz. Yalnız ikinci hadise üzerinde durulur ve birinci hadisenin gerçekleştiği her yerde, ikinci hadisenin de gerçekleşeceğinden²¹⁹ söz edilir: "Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez²²⁰." "Eğer onlar, yol üzerinde dosdoğru bir istikamet tutsalardı, mutlaka biz onlara bol miktarda su içirir (tükenmez bir rızık ve nimet verir)dik²²¹." ayette, toplumsal değişme açıkça insan fiillerinin sonucu olarak sunulmaktadır. Bu demektir ki, beşerî bir pay olmaksızın herhangi bir tarih yasasının işlemesi mümkün değildir.

Kur'an'da insan iradesi ve hürriyetiyle çelişir gibi görünen sünnetler, ayetlerde kesin önermeler şeklinde ifadesini bulanlardır. Bu tür yasalara, en çok tartışılan konulardan biri olan ecel ayetleri örnek verilebilir: "Her ümmetin bir eceli vardır. Onların ecelleri gelince, ne bir sat ertelenebilirler, ne de öne alınabilirler²²²." Ecel, belirlenen sürenin sona ermesi, bir şeyin tabii süresi demektir²²³. Kur'an'ı Kerim'in bütünlüğünü göz önünde

²¹⁶ el-İsrâ 17/81; er-Ra'd 13/17.

²¹⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 154.

²¹⁸ Sadr, *Kur'an Okulu*, s.108.

²¹⁹ Sadr, a.g.e., s.104.

²²⁰ er-Ra'd 13/11.

²²¹ el-Cin 72/16; Ayrıca bkz. el-Enfal 8/38, 53; el-İsrâ 17/16.

²²² el-A'râf 7/34; Ayrıca bkz. Yûnus 10/49; el-Hicr 15/4-5; el-Mü'minûn 23/43.

²²³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 65; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 11.

bulundurmadan lafzî bir okuyuşla ilgili ayetleri bu çerçevede anlamaya çalışmak, her halükarda insanı katı determinist bir anlayışa sürükleyecektir; her toplumun önceden belirlenmiş bir hayat süresi vardır, bu süre dolduğunda, o toplumu oluşturan insanlar ne yaparlarsa yapsınlar toplum yok olur.

“Her ümmetin süresi vardır” ifadesi, yıl, ay ve gün şeklinde sınırlanmış bir zaman biriminin sonunda derhal sırası gelmiş bir topluluğun ortadan kaldırılması, helak edilmesi değildir. Fakat bu, muteber bir toplum olarak gücünü göstermesi için, her bir topluluğa verilmiş olan imkânların bir ahlakî sınırının bulunduğunu belirtir. Bu sınır, iyi amellerle kötü amellerin nisbetine göre belirlenir. Allah Teala, bir topluluğa, iyi işleri kötü işlerine nisbetle daha aşağı seviyeye düşünceye kadar müsamaha eder. Ve, bu sınır da aşılmıca o günahkar ve rezil topluluğa artık hiçbir mühlet verilmez²²⁴.

Kur'an-ı Kerim'den hareketle ecel kanunun pratik görüntülerinin tetkikinden şu sonuçları ortaya çıkarmak mümkündür. Ecel kanunu gereği helaka maruz kalan toplumların düşüşü, kendi işledikleri fiilleri, toplumsal adaletsizlikleri sağlayan uygulamaları sebebiyledir. İşledikleri kötü fiil ve amel onların sonunu getirmiştir²²⁵. Bu yok ediliş, tek bir yanlış hareket sonucu olmuş değildir. Toplumdaki azgınlıklar, fakirler ve zayıflara karşı aşırı derecede acı ve baskı sonucu bütün ölçüler tahrip olunca, Allah'ın bu toplum hakkındaki sözü gerçekleşir ve o toplum helak olur. Son olarak da insanların pişman ve ıslah olacaklarına dair ufak bir ümit doğduğunda, Allah'ın rahmetiyle onların aşırılıkları ve günahları affolunur²²⁶.

Esasen ecel ayetlerinde verilmek istenen, yasalar gereği sonu gelmiş bir toplumu kimsenin kurtaramayacağı veya yok oluşun şartları oluşmamış bir toplumun yıkılmayacağıdır. Ecele önceden belirlenmişlik anlamı vermek, Kur'an'ın büyük bir bölümünü görmezlikten gelmek olur. Ecel ayetlerinin içinde yer aldıkları bağlama dikkat edilecek olursa, bu tür ifadelerin, bir toplumun yeterli sebep yokken cezalandırılması veya yok oluşu çağırılmış bir toplumun kurtarılması beklentilerine cevap niteliği taşıdığı görülür²²⁷.

²²⁴ Mevdûdî, *Tefhîm*, II, 30

²²⁵ Ankebût, 29/38-40.

²²⁶ Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler*, s.165.

²²⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 171.

Toplumlarla ilgili Allah'ın bir başka uygulaması da, insanların davranışlarıyla birbirlerini olumlu ya da olumsuz olarak etkilemeleridir. Bu husus bizzat insanın kendi yapısıyla alakalı olduğu gibi, içerisinde yaşadığı evrenle de yakından alakalıdır. İnsanların birbirlerinden etkilenmeleri ilahî iradenin belirlediği zorunlu ve tabîî bir durum olunca, toplumda fesadın meydana gelmesine engel olunmalı, eğer var ise, ortadan kaldırmanın mücadelesi verilmelidir. Aksi takdirde bütün toplumun bu musibetten etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim bu durum Kur'ân'da "Öyle bir fitneden sakının ki, aranızda yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz"²²⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

Bir başka açıdan bakarak buna "savunma kanunu" da diyebiliriz²²⁹. "Ve eğer Allah, insanları kendilerini başkalarına karşı savunma gücü vermeseydi, Allah insanların bir kısmıyla diğerlerini savmasaydı, şüphesiz o zaman yeryüzü çürüme ve yozlaşmaya maruz kalırdı"²³⁰. "Allah insanlardan bir kısmını diğerleriyle savmasaydı şüphesiz o zaman, içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler çoktan yıkılıp gitmiş olurdu"²³¹. Allah'ın insanların bir kısmını diğerleriyle savması, kıtal/savaştan daha genel bir durumdur. Çünkü insan hayatının devamı için gerekli olan hususları müdafaa etmek ve genel nizamı korumak amacıyla insanların bir kısmının diğerleriyle giderilmesi, öteden beri insanlar arasında devam eden fitrat düzeninin bir uygulamasıdır. Fitri olarak izlenen her yol ise, her halükarda Allah'a ulaşan ve O'nun belirlediği bir özelliğe sahiptir²³².

D. İmtihan

Yüce Allah, Kuran'da insanları denemek, terbiye etmek ve ibret vermek için musibetler verdiğini açıklamaktadır. Kur'an'da insanın yaratılmasının ve bu dünyaya gönderilmesinin tek sebebinin imtihan için olduğu bildirilmektedir²³³.

Kur'an'da çoğunlukla imtihanı ifade etmek için "bela" ve "ibtıla" kelimeleri kullanılmaktadır. "Bela", imtihan ve tecrübe etmek anlamına gelmektedir. Hem hayır ile hem de şer ile yapılan imtihanlar için kullanılır²³⁴. Bu kelime esasen iki farklı anlamı içine

²²⁸ el-Enfâl 8/25.

²²⁹ Düzenli, *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler*, s.166

²³⁰ el-Bakara 2/251.

²³¹ el-Hacc 22/40.

²³² et-Tabâtabâî, Muhammed Huseyn, *el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1983, XIV, 386; Düzenli, a.g.e., s.166

²³³ el-Ankebût 29/2; ez-Zümer 39/49; el-Mülk 67/2.

²³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 84.

alır; birisi bir şeyin gizli olan özelliğini iç yüzünü tanımayı istemek, diğeri de o şeyin iyi ve kötü yanlarını, eksik veya üstün taraflarını ortaya çıkarmaktır. Birinci anlamı gizliyi ve açığı bile Yüce Allah hakkında zaten tasavvuru bile mümkün olmayan bir mesele olduğundan, Allah'ın imtihanı ikinci anlamda kullanılır. Bir de imtihan, imtihan olunan hakkında hayır veya şer bir mihneti, bir zahmeti gerektirir ki, bu bakımdan imtihan kelimesi genellikle zahmetli ve meşakkatli şeyler hakkında kullanılır. Yüce Allah'ın kullarına ait sorumluluk emirleri de kulun nefsanî temayülleri ile Allah'ın rızası arasında dönüp dolaştığından bir taraftan bir külfet ve zahmeti, öbür taraftan kulda, sevap ve azaba sebebiyet verecek hal ve davranışların ortaya çıkmasını gerektiren ve bu bakımdan kulun iyi yönde gelişmesini sağlayan terbiyeye ait özellikler taşıdığından onlar da imtihanın kapsamına girmektedir²³⁵.

İnsana dünya hayatında verilen halifelik²³⁶, onu başka hiçbir varlığın taşıyamayacağı sorumluluğu yüklenmesini sağlamıştır²³⁷. Tabii ki bu fonksiyonu yüklenen insan, hiçbir zaman kendisini Allah'tan bağımsız hissetmeyecektir. Kendisine bu dünya hayatında verilen liderliği yürütebilmesi için, peygamberlerin bildirdikleri uyarılar doğrultusunda hareket etmesi ise, imtihanın bir gereği olmaktadır. "Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi imtihan etmek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur²³⁸." ayeti bunu ifade etmektedir. Allah dünya hayatının yalnızca bir denemeden ve insana emanet edilen tüm şeylerin güç ve yeteneklerini ise insanın deneme araçlarından ibaret olduğu açıkça belirtilmektedir. Tek tek her insanın emanete nasıl davrandığı, emanet çerçevesinde bu şeylerden ne ölçüde yararlanabildiği, güç ve yeteneklerini nasıl kullandığı eksiksiz olarak kaydedilmektedir. Bu denemenin sonucu, kişinin ahiretteki mertebesini belirleyecektir²³⁹. "Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur²⁴⁰." Demek ki bir hayatın arkasından diğeri bir hayatın karşıt olarak yaratılması, insanların bu ikisi arasında

²³⁵ Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 254; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 405; et-Tabersî, Ebu Ali el- Fadl, *Mecmeu'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., I, 39.

²³⁶ el-Bakara 2/30

²³⁷ el-Ahzâb 33/72

²³⁸ el-En'âm 6/165.

²³⁹ Mevdûdî, *Tefsîm*, I, 620.

²⁴⁰ el-Mülk 67/2

iyi bir çalışma gayretiyle Allah'ın mülkünde güzel bir işçi, yüksek bir görevli olmak üzere yarış için bir imtihan meydanına çıkarılmaları hikmetine ve gayesine yöneliktir²⁴¹.

Hiç kuşkusuz Yüce Allah, insanları imtihan etmekle onlara azap etmeyi, sıkıntılara sokup denemekle onlara eziyet etmeyi istemiyor. Bu, emaneti yüklenmek için gerçek anlamda hazırlanmaktır. Çünkü bu emanet özel bir hazırlığı gerektirmektedir. Bu da ancak fiili olarak sıkıntı çekmekle, gerçek anlamda ihtirasları yenmekle, acılara karşı sabretmekle ve verilen nimetlere şükretmekle, imtihanın uzun süreli olmasına ve denemenin çok ağır olmasına rağmen, gerçekten Allah'ın zaferine ya da sevabına güvenmekle olur.

İmtihan olacak olan, bu imtihana güç yetirebilecek olan insandır. İnsan başıboş bırakılmamıştır²⁴². Çünkü insan ve onun içinde bulunduğu bütün evren, amaçsız ve boşuna yaratılmamıştır²⁴³. Bu insan, imtihan olmaya uygun bir şekilde yaratılmıştır. Onun iyiliğe de kötülüğe de eğilimi vardır. “Ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınma duygusunu ilham edene yemin olsun ki, nefsinin maddi ve manevi kirlerden arındıran felaha erer²⁴⁴.” İnsanın, duyu organları, aklı, kalbi, ruhu ve hür bir iradesi vardır. Allah insanları, imtihanı anlama araçlarıyla donattığını belirtmektedir. “... Onu, denemek için işitici ve görücü yaptık²⁴⁵.” Bunlar göz, kulak gibi duyu organları, basiretin kaynağı olan kalp ve akıl, seçimlerinin garantisi olan iradeleri ve bir de insanlara yol gösterici olarak gönderilen peygamberler ve onların mesajının varlığı olduğu anlaşılmaktadır²⁴⁶.

Bu vasıtalarla desteklenen ve imtihana hazırlananlar sadece belli dönemlerdeki belli insan grupları değildir, er veya geç herkes bir şekilde imtihan edilecektir²⁴⁷. Buna göre toplumlar tarih içerisinde hep sınanmaktadır. Bu Allah'ın bir kanunudur. “İnsanlar yalnız inandık demekle, hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar?” Andolsun ki biz onlardan öncekilerini sınadık²⁴⁸.” “Yoksa sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Onlara öyle sıkıntı ve yoksulluk dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihayet peygamber ve onunla birlikte inananlar, Allah'ın yardımını ne zaman diyecek olmuşlardı²⁴⁹.” Sünnetullah kanunu gereğince Muhammed (s.a.v.)'in

²⁴¹ Elmalılı, a.g.e., VIII. 178.

²⁴² el-Kıyamet 75/36

²⁴³ el-Enbiya 21/16

²⁴⁴ eş-Şems 91/8-9.

²⁴⁵ el-İnsan 76/2.

²⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 79-80; Âlusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIX, 153.

²⁴⁷ Âl-i İmran 3/141.

²⁴⁸ el-Ankebût 29/2-3.

²⁴⁹ el-Bakara 2/214.

ümmeti bütür eski toplumların geçirmiş olduğu bir takım durumlarla yüz yüze gelecek, ayrılıklar gösterecek, karşı koymalara uğrayacak, sıkıntılar ve zorluklar geçirecek, sarsılmayıp dayananlar, sonunda başarılı olacaklardır²⁵⁰.

“Şu halde bu imtihan, çekilen acılar ve sıkıntılar karşısında, Allah’ın kudreti, ilmi, adaleti, merhameti ve hatta ileri boyutlarda varlığına iman konusu, bir içsel tereddüt ve kuşku ya da dışsal bir itiraz ve eleştiriye maruz kaldığında, bu iman açısından negatif duygu ve düşüncelere kapılmak ya da kapılmamak, onlara yenik düşmek ya da onları bir türlü başarıyla atlatmak şeklinde gerçekleşecek olan iman imtihanıdır²⁵¹.”

Allah, müslümanlara imtihanın, temiz ile pisin ayrıldığı bir ateş ocağı, mihenk taşı olduğunu söylemektedir. Pis olan Allah tarafından bir kenara bırakılacak, temiz olan ise seçilecek ve Allah onu, sadece samimi mü’minlerin hak ettiği nimetlerle şereflendirecektir²⁵². “Allah mü’minleri şu üzerinde bulunduğunuz halde bırakacak değildir. Temizi pisten ayıracaktır²⁵³.” “Allah elbette (sınayıp) doğruları bilecek, yalancıları bilecektir²⁵⁴.” “Andolsun ki biz, sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri (güçlüklere) sabredenleri bilelim ve söylediğiniz sözlerin (doğru olup olmadığını) sınavalım²⁵⁵.”

Şu halde musibetlerle imtihan imanlı bir tabiat oluşturmaya yarar, o aynı zamanda samimiye samimiyetsizden ayırt etmeye yarar. Bunun gerçekte taşıdığı anlam, ıstırapın sadece karakter oluşturmadığı, aynı zamanda onu açığa da çıkardığıdır. O bir insanın gerçek tabiatını ortaya çıkarır. Bu durumda musibetlerle imtihan, hem onu yaşayarak imtihan olanlar için hem de bu imtihanı gözleyenler için önemli ve yararlıdır. Bu imtihan bir yandan terbiye etmekte öte yandan da tanıtmaktadır. Bir yandan teolojik ve psikolojik öte yandan da toplumsal bir boyut taşımaktadır²⁵⁶. Diğer insanlar karşılaşılan musibetlerin de yardımıyla, birbirlerinin duygularını paylaşarak ve onların yardımına koşarak olgunlaşırlar ve belki karşılaşılabilecek musibetlerin ortaya çıkardığı doğal ve aşikar

²⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 80.

²⁵¹ Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, s. 119.

²⁵² Mevdûdî, a.g.e., IV, 224.

²⁵³ Âl-i İmran 3/179.

²⁵⁴ el-Ankebût 29/3.

²⁵⁵ Muhammed 47/31.

²⁵⁶ Bowker, John, *Problems of suffering in Religions of the World*, s. 111; Yaran a.g.e., s. 121.

deneme sayesinde, bu musibetlerle karşılaşanlar arasındaki, samimilerle samimiyetsizleri tanıma fırsatı bulurlar²⁵⁷.

Kur'an imtihan sürecinde insanların karşılaşılabilecekleri farklı durumları bildirmektedir: "Biz mutlaka sizi biraz korku ile, biraz açlık ile, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz Sen sabredenleri müjdele!"²⁵⁸ Burada insanların imtihan sürecinde şiddeti farklı olan aşamalardan geçeceklerini ve bunlara dayanıklılıklarının ve sabırlarının ölçüleceği belirtilmektedir. Her insan aynı şeylerle değil birbirinden çok farklı şeylerle imtihan olabilmektedir. Bu cümleden olarak, mesela, Talut'un ordusu bir nehirden kana kana su içmemekle²⁵⁹, Salih peygamberin kavmi bir dişi devenin sularına ortak edilmesiyle²⁶⁰, Yusuf peygamber efendisinin hanımının ondan murat alma arzusuyla²⁶¹, Davut peygamber iki hasım gibi gelenler karşısında hükmünün adaleti konusunda²⁶², İbrahim peygamber oğlu İsmail'i kurban etme meselesinde²⁶³, Eyüp peygamber de hastalıklarına sabır konusunda²⁶⁴ imtihan edilmişlerdir²⁶⁵. Bu bağlamda toplumların çeşitli düzeylerde karşılaştıkları, toplum psikolojisini sarsan ve insanları etkileyen olaylar, ekonomik krizler, toplumsal kargaşalıklar ve savaşların da birer imtihan unsuru olabileceğini söylemek mümkündür²⁶⁶.

Toplumlar, yok oluştan kurtulma süreçlerinde, peygamberlerinin çağrılarına uymamaları nedeniyle, uyarmaya yönelik kuraklık, kıtlık, hastalık, yoksulluk gibi bazı musibetlerle karşı karşıya getirilmiştir.

Kendilerine bir iyilik ulaştığında, işte bu bizim hakkımız, kendi becerimizle bunu elde ettik diyen, ancak bir kötülük, fenalık gelince ise, bunları Musa ve beraberindekilerin uğursuzluklarına veren Firavun ve sülalesi için aynı sünnetullâh uygulanmıştır. Firavun ve kavmini yıllar boyu kıtlık ve ürün azlığı ile sıkan ve inkarda inat etmelerinden dolayı cezalandıran Yüce Allah, bunu onların düşünmeleri ve ibret almaları için yapmıştır.

²⁵⁷ Yaran a.g.e., s. 121; Bowker, *Problems of Suffering*, s. 11; Küçükcan, Talip, Köse, Ali, *Doğal Afetler ve Din*, İstanbul, 2000, s. 140.

²⁵⁸ el-Bakara 2/155.

²⁵⁹ el-Bakara 2/149.

²⁶⁰ el-Kamer 54/27.

²⁶¹ Yûsuf 12/23.

²⁶² Sâd 38/24.

²⁶³ es-Saffât 37/100-103.

²⁶⁴ Sâd 38/44.

²⁶⁵ Bkz. Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi*, s. 134.

²⁶⁶ Bkz. el-Bakara 2/245; el-En'âm 6/42; el-A'râf 7/94, 130; en-Neml 27/47; es-Secde 32/21; ez-Zuhruf 43/48

“Andolsun ki biz, Firavun ailesini tuttuk, öğüt alsınlar diye yıllarca kıtlıkla ve ürünlerini azaltmakla sıktık²⁶⁷.” “Belki dönerler diye onları (kıtlık, tufan, çekirge gibi) azaplar ile cezalandırdık²⁶⁸.” Yani bunlar bir ihtar ve uyarıdır ki insanlar çeşitli durumları mukayese ederek hadlerini bilsinler ve tevbeyle imkan bulsunlar. Çünkü fakirlik, şiddet ve hastalıklardan sonra beden ve mal ile ilgili pek çok nimetin gelmesi, insanı itaat ve şükretmeye yöneltir²⁶⁹. Bir bakıma bu sıkıntılar, içinde bulundukları inkar ve şirkin bir neticesi veya günahlarından dolayı ahirette inkarcıların başlarına gelecek olan büyük azabın habercileri konumundadır²⁷⁰. Kur’an bu musibetlerin, Allah’a isyandan ileri geldiğini, bunların insanların yaptıklarından sadece bir kısmının cezası olduğunu, insanların Allah yoluna dönmeleri için bu olaylarla uyarıldıklarını hatırlatıyor. Çünkü zorluklarla deneme ve sınamanın tabiatı, henüz iyi tarafları bulunan fitratı uyarmak, bir takım iyilik kalıntılarını içinde taşıyan, fakat aradan geçen uzun zaman nedeniyle üzeri küllenmiş kalpleri yumuşatmak, uyarmak, zayıf olan insanları Allah’a yöneltmek. İçtenlikle O’na yalvarmalarını sağlamak, merhametini ve bağışlamayı dilemesini temin etmektir²⁷¹.

Kur’an’da kendilerine tanınan iyileşme sürecinde, toplumun kendine gelmesi için, uyarılar niteliğinde karşılaştığı sıkıntılar ve bunların kaldırılması konusunda yapmış oldukları değerlendirmelerin, onları yok oluşa sürüklediği belirtilmektedir. “Biz hangi ülkeye peygamber gönderdiysek, mutlaka ilkin oranın halkı gafletten uyanınsın, Allah’ı yönelip yalvarsınlar diye yoksulluk, hastalık ve musibetlere duçar ederiz. Sonra o kötü durumları değiştirip güzellikleri yayarız. Zamanla ahali çoğalıp ‘Vaktiyle atalarımız gâh üzölmüş gâh sevinmişlerdi.’ derler ve fakat olaylardan ibret alıp şükretmezler. Derken, o bilinçsiz halleriyle, hiç hatırlarından geçmezken, ansızın onları tutup bastırırız²⁷².” Bu ayette, toplumların başlarına gelenler konusundaki yanlış değerlendirmelerini onların: “Atalarımız da, darlığa uğramış bolluğa uğramışlardı” şeklindeki sözleri gayet çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Onlar bu sözleriyle, bütün bunlar, bizim benimsediğimiz din ve amelden kaynaklanmamaktadır, bu ancak zamanın bir işidir, o zaman öyle bu zaman böyledir demişlerdir. Bununla başımıza gelen darlık sıkıntı, fakirlik Allah’tan bir ceza

²⁶⁷ el-A’râf 7/130.

²⁶⁸ el-A’râf 7/133.

²⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 43.

²⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 118.

²⁷¹ Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3299,

²⁷² el-A’râf 7/94-95.

değildir, demek istemişlerdir²⁷³. Böylece onlar, sıkıntıdan sonra bolluk, korkudan sonra da güvene kavuşturulma şeklinde kendilerine verilen önemli fırsatlardan yararlanamamışlardır.

Başlarına gelen darlık, azap verme ve cezalandırmaya yönelik olmayıp, terbiye maksadıyla olduğu için, terbiyevî olan herhangi bir darlığın devamı ise terbiye dışı olacağı ve darlığı takip eden genişlik ve nimetin zevki ve sevincinin son derece hissedilir ve fevkalade dikkat çekici olması yönüyle, darlık genişliğe dönüştürüldü. Kötülüğü iyiliğe çevirmekle kendilerini o derece refah içinde bir hayat temin ettik ki, bol bol yediler ve nefislerini her türlü sorumluluk ve zorluktan muaf tuttular, nimet kendilerini şımarttı, darlığı unuttular, hiçbir şeye aldırış etmediler. Gördükleri sıkıntı ve refah hallerinin Allah tarafından terbiyeye yönelik bir sebep ve hikmetle alakalı olduğunu düşünmediler²⁷⁴.

Kur'ân'ın imtihandan bahseden ayetlerinde, genellikle imtihanın fitne ile de ilişkili olduğu görülmektedir. Fitne kelime olarak, altın ve gümüş gibi herhangi bir maden cevherinin iyisini kötüsünden ayırmak için ateşe atılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle meşakkate sokmak, imtihan etmek, azdırmak gibi durumları ifade etmek için kullanılmaktadır²⁷⁵. "Her canlı ölümü tadacaktır. Biz sizi sınamak için gâh şerle, gâh hayırla imtihan ederiz, sonunda bize getirileceksiniz²⁷⁶." Bu ayette insanın başına gelen hayır ve şerrin birer fitne yani imtihan aracı olarak geldiği belirtilmektedir.

Müslümanların fitnesi, nefislerindeki pislğin denenerek değerli hale gelmesi, ancak değişik musibet ve sıkıntıların ateşinde tamamlanabilir. İşte bu imtihan ateşi onları eritir, nefislerindeki şehvetlerden ve boş arzulardan oluşan pislği çıkararak Allah için tam bir ihlas noktasına ulaşırlar, bütün dünyevi arzularından sıyrılarak Allah'ın insana tevdi etmiş olduğu emaneti yüklenme noktasında uygun kimseler haline gelirler²⁷⁷.

Fitne Kur'ân'da, şirk, sınamak ve denemek, eziyet ve işkence etmek, öldürmek ve saldırmak, doğru yoldan alıkoymak, dalâlet, günah ve hastalık gibi anlamlara gelmektedir²⁷⁸. Allah insanı bir takım fitnelerle imtihan ederken, bazen de insanlar birbirlerini fitneye uğratabilmektedir. Kur'ân tarih içerisinde müminlere diğer insanlar

²⁷³ Âlusî, *Râhu'l-Meânî*, IX, 10.

²⁷⁴ Âlusî, a.g.e., VII, 151; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 83-84.

²⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 236; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 255.

²⁷⁶ el-Enbiyâ 21/35.

²⁷⁷ Kutub, Muhammed, *İslâmî Açından Tarihe Bakışımız*, (çev. Talip Özdeş), İstanbul, 1990, s. 162.

²⁷⁸ Bkz. el-Bakara 2/191, 217; el-Enfâl 8/39; el-A'râf 7/155; en-Nahl 16/110; el-Ankebût 29/10; en-Nisâ 4/101; el-Mâide 5/41; et-Tevbe 9/49.

tarafından yapılan azap ve işkencelerin imtihan bağlamında birer fitne olduğunu, dolayısıyla bu imtihanda dirençli olunması gerektiğini bildirmektedir²⁷⁹. Fitne böylece bireysel alandan ötede toplumsal alana daha çok yansıyan bir imtihan olmaktadır. Zulmü yaygınlaştırmak, dinden dönmek, Allah'ın yasaklarını çiğnemek, insanları yurtlarından çıkarmak fitne olarak tezahür eden diğer durumlar olmaktadır²⁸⁰. İnanan bir insanın dininden dönmesi, müminlere göre onun öldürülmesinden daha şiddetli olduğu için, müslümanların fitneyi ortadan kaldırmak için Allah yolunda savaşmaları teşvik edilmiştir²⁸¹. Fitne ile gerçekleşen İlahi imtihanın bir şekli olmayıp, çeşitli şekilleri mevcuttur. Bundan dolayı insanın inancına, hayat tarzına, davranışına, değer ve prensiplerine yönelik saldırılara karşı koymaya, savunmaya hazır olması gerekir. Fakat bu imtihanın nasıl olacağını bilemiyoruz. Savunma kişisel ve toplumsal hayatın doğasıdır. Nasıl ki, insan vücuduna mikrop girdiğinde, vücut savunmaya geçer, bu savaş vücut sağ kalana kadar devam ederse, insan hayatı için de bu tür bir savunma kaçınılmazdır. Belki de bu savunma, imanı güçlendirir ve saldırıya maruz kaldığında karşı koyma gücünü yitirmiş ise onu harekete geçirir. Böylece o kişiye yeni bir hayat verilmesinin nedeni olur²⁸².

Toplumların çöküş sürecine girmesi genellikle fitnenin toplumda etkinlik kazanmasından kaynaklanmaktadır. Bu fitne ile yaygınlık kazanan durumlara karşı, Kur'an'ın toplum içinden bir grubun yapmasını istediği "iyiliği emredip kötülükten sakındırarak"²⁸³ bir direnç de oluşmamışsa, artık bu fitneden dolayı gerçekleşecek azap, toplumda iyi kötü ayırtetmeyerek herkesi kuşatacaktır²⁸⁴. Fitne ile imtihan edilen toplum, kendi varlığını tehlikeye düşüren olumsuzlukları değiştirmemişse, meydana gelecek azap, zalimlerle birlikte bu sosyal yapıda yer alan mazlumları da sonuca ortak edecektir²⁸⁵.

Kısacası imtihan ile, insanın olayı nasıl anlamlandığı; ne gibi bir hal ile karşıladığı ve özellikle de isyan edip etmediği belli olup anlaşılacaktır. İnsanın musibet ile muhatap olması, onun iman ve Allah'a teslimiyet açısından hangi noktada bulunduğu ortaya çıkarılmasını sağlayacak bir olgudur. İmtihan, hadisenin, insanın Allah'a olan iman, saygı ve bağlılığının; O'na olan güven ve tevekkülünün, hem onun açısından daha

²⁷⁹ el-Ankebût 29/10.

²⁸⁰ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1998, s. 271.

²⁸¹ Elmalılı, a.g.e , II, 35.

²⁸² Gazali, *Muhammed, Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, (çev. Emrullah İşler), Ankara, 1993, s. 213, Düzenli, *Kur'an'da Evrensel Dengeler*, s.166.

²⁸³ Âl-i İmrân 3/104.

²⁸⁴ el-Enfâl 8/25.

²⁸⁵ Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, s. 114; İmaduddin Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, s. 286.

yakından anlaşılması ve hem de Allah katında netleşmesi için ciddi bir tecrübe teşkil ettiğini ve bu yolda fiili bir test oluştuğunu gösterir.

II. Musibetin Gelişinde Beşerî Etki

İrade etme ve yaratma hususunda Allah'ın mutlak gücünü vurgulayan Kur'an, insanın durumuna da işaret eder. Kur'an'da bir kısım ayetler literal anlamıyla, Allah'ın irade ve yaratmasındaki tekliğine ve eşsizliğine paralel olarak, insanın iradesinde ve fiillerinde herhangi bir hak ve yetkisinin olmadığını ifade etmektedir²⁸⁶. Bazı ayetlerde de insanın iradesinde hür olduğu ve bu hürriyet dolayısıyla sorumlu tutulacağı açıkça ifade edilmektedir²⁸⁷.

Konuya Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde baktığımızda, İnsanın fiillerinde mecbur olduğunu (cebr) ifade eden ayetler; Allah'ın mutlak irade ve kudretini gösterirken; insana irade ve hürriyet tanıyan ayetler ise; Allah'ın her şeye şamil, üstün kudreti yanında ve onun sınırları dahilinde, insanın da irade ve kudretinin bulunduğuna işaret etmektedir. Yani Kur'an insana bir hareket serbestisi tanımakta ve neticesinden onu sorumlu tutmaktadır²⁸⁸. İradenin varlığı inkar edildiği zaman, dünyada ne hak, ne vazife, ne de ceza kalır. Tabiat kanunları denilen ilahi kanunlar alemin ayrılmaz unsurları olduğu gibi, irade ve hürriyet de yaratılışa nazaran insanın ayrılmaz parçasıdır. Zira hürriyeti inkar edersek insanın niçin yaratıldığını anlayamayız²⁸⁹. Şüphesiz Allah insanın iyiliğini istemiş, ancak onun iyilik yoluna melekler gibi, zorunlu olarak girmesini murat etmemiştir. Bilakis onu itaatle, isyan ve kötülükle iyilik arasında serbest bırakmıştır. “ Gerçek biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister kâfir²⁹⁰. ”

Kur'an'ın “doğru yolda olmayı dileyene” bir öğüt kitabı olduğu bildirilirken “Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz²⁹¹” denilmektedir. Bu ayeti siyak ve sibakıyla birlikte düşündüğümüzde, insanın iradesi tamamen inkar edilmiş değil. Allah'ın iradesine dayanmayan bir iradenin bulunmadığı ifade edilmiştir. İnsanların irade sahibi olmalarını Allah dilemiştir. Allah'ın sizin dilemenizi dilemesi,

²⁸⁶ Bkz. el-Bakara 2/213, 272; el-En'âm 6/39; er-Ra'd 13/33; en-Nahl 16/93; es-Secde 32/13; el-Câsiye 45/43.

²⁸⁷ Bkz. el-Bakara 2/81-82, 107, 215, 281; en-Nisâ 4/111, 155, 170; et-Tevbe 9/82, 95; İsrâ 17/15; el-Kehf 18/29; es-Secde 32/17; ed-Dehr 76/3.

²⁸⁸ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997, s. 63.

²⁸⁹ Kam, Ömer Ferid, *Dinî Fesefî Sohbetler*, Ankara, ts., s. 139.

²⁹⁰ Teğâbün 64/2.

²⁹¹ et-Tekvîr, 81/25-29.

iradenizi irade etmesiyle diliyorsunuz²⁹² anlamındadır. Eğer Allah size bu imkanı vermeseydi siz dileyemezsiniz. “Ben kendi kendime Allah’ın dilediğinden başka, ne bir zarar ne de bir faydaya muktedir değilim²⁹³” ayeti de kulun ancak Allah’ın kudretiyle meydana gelen bir kudretinin olduğunu göstermektedir²⁹⁴. Bu tür ayetler insanın ilahi kontrol altında bulunduğunu, Allah insanın yapmayı murat ettiği şeyin olmasını dilemediği takdirde, insanın o işi yapamayacağı anlamına gelmektedir. Kur’an insanı Allah’ın hükümlerlik alanından bağımsız düşünmez. Allah dilediği anda işlere, hadiselerle müdahale edebilir. İnsan hayatı, ancak bazı sınırlar çerçevesinde davranmakla doğru ve üretken hale gelir. Bu çerçevenin bir sınırı hür iradedir. İnsanlar kendi düzeylerinde kesinlikle hür faildirler ve bu hürriyetin reddi, iyiliğe davet olan Kur’an’ın topyekün ahlak sistemini tahrif eder. Her şeyi kuşatan Yüce İrade ve Mutlak Kudret diğer bir sınıra işaret eder. İnsanlar bilmelidirler ki, kendilerini aşan bir yüce varlık vardır. İnsanlar, insan hürriyeti ve İlahi Kudret çerçevesi içinde faaliyet göstermelidirler²⁹⁵.

Kur’ân sorumluluğun bir ferdî bir de toplum çapında gerçekleştiğinden söz etmektedir. “Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez...”²⁹⁶ ayeti sorumluluğun şahsiliğine işaret etmektedir. Herkesin yaptığına karşılığı tastamam verilecek, insan ancak kendi çalışmasının karşılığını bulacaktır²⁹⁷. Kadın ve erkek inanmış olarak kim salih amel işlerse, ona hoş bir hayat tarzı yaşatılacaktır²⁹⁸. Allah kimseye gücünün üstünde bir şey yüklememiş ve herkesin kazandığı iyilik, kendi yararına, kötülük de kendi zararına olacaktır. İnsana iyilik ve kötülük yapma kabiliyeti verilmiş, buna göre nefisini arıtan kurtulacak, kirleten ise zarar uğrayacaktır²⁹⁹.

Sorumluluktaki ferdiliğin toplum çapındaki takdimi ise “Ama onlar mutlaka kendi yükleriyle beraber başka yükleri de yani başkalarını saptırmanın vebalini de taşımak zorunda kalacak.” şeklinde ifade edilerek diğer insanlarla olan ilişkisine de yer verilmiştir. Ancak bu durum da sonuçta sorumluluğu ferdilikten çıkarmamaktadır. Çünkü başkalarının günahını yüklenmek, günaha sebebiyet vermekten dolayı terettüb eden bir cezadır. Bu da

²⁹² Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 40.

²⁹³ Yûnus 10/49.

²⁹⁴ Alusî, *Rûhu’l-Meânî*, XI, 130

²⁹⁵ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, (çev. Salih Akdemir), Ankara 1995, s. 106;

Çiftçi, Adil, *Fazlur Rahman ile İslam’ı Yeniden Düşünmek*, Ankara 2000, s. 188.

²⁹⁶ Fâtır 35/18.

²⁹⁷ ez-Zümer 39/70; en-Necm 53/38-41.

²⁹⁸ en-Nahl 16/97.

²⁹⁹ Bkz.el-Bakara 2/286; el-İsrâ 17/7; Fussilet 41/16; eş-Şems 93/8-10.

hiçbir zaman günahı işleyenine yerine ceza çekmek demek değildir. Herhangi bir kötülük yapıldığı zaman Hz. Peygamber'in hadisine göre tedricen önce elle, sonra dille o kötülüğe engel olmamız, şayet bu yönde bir müdahaleye güç yetiremezsek o zaman da kalben buğzetmemiz gerekmektedir³⁰⁰. Bu hususların hiçbirisini yapmadığımız yani başkalarının kötülüklerine engel olmak için gücümüz dahilindeki meşru vasıtaları devreye sokmadığımız takdirde, kötülüğe rıza göstermiş olacağımızdan hemcinslerimizin suçlarından da sorumlu olacağımız Yüce Allah'ın beyanından anlaşılmaktadır³⁰¹. Çünkü olumsuz bir sosyal olgu yani "aldırıışsızlık" işlenmiş bir fiil gibi suç olarak telakki edilmiştir. Bir başka deyişle kötülüğe karşı müdahaleden çekinmek, pasif bir suç ortaklığı sayılmıştır³⁰².

Toplumsal her türlü kötülük ve günaha karşı uyanık ve duyarlı olmalarını ve ıslah mekanizmasını işletmeleri gerektiğini bildiren bir âyette: "Bir de bir fitneden sakının ki o içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, hepinize şamil olur. Biliniz ki Allah'ın cezâlandırması şiddetlidir"³⁰³ " denilerek bu kötülüğün bütün topluma musallat olacağı belirtilmektedir. Toplum, kötülükler ve haksızlıklar karşısında duyarlı olmaz, suskun kalır ve tepkisiz olursa, fitne sosyal yapıyı sarsacak boyutlara ulaştığı için, gelebilecek kötülük, yalnızca haksızlara dokunmakla kalmamakta ve bütün toplumun bünyesini sarsmaktadır.

Bu bakımdan, Kur'an'a göre ahlaki kötülükler, tamamen kendisini gerçekleştirme imkanına sahip olan insanın sapkın arzu ve isteklerine uymasından kaynaklanır. "Eğer dileyseydik, biz onu bu ayetlerle yükseltirdik. Ancak o, yere saplandı ve hevâsına uydu..."³⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetinde Yüce Allah, insanların başlarına gelen musibetlerin, 'kendi ellerinin yaptıkları yüzünden' meydana geldiğini bildirmektedir³⁰⁵. "Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığının sonucudur. Allah bir çoğunu da affeder"³⁰⁶. " Onlara bir iyilik gelirse, ' bu, Allah'tandır!' derler. Bir musibet gelirse 'bu senin uğursuzluğundandır.' derler. De ki hepsi Allah'dandır... Sana gelen her iyilik

³⁰⁰ Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul, 1981, İmân, 78; et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul, 1982, Fiten, 11.

³⁰¹ Bkz. en-Nisâ 4/140.

³⁰² Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 232-233; Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İstanbul, 2000, s. 152.

³⁰³ Enfâl, 8/25.

³⁰⁴ Bkz. el-A'râf 7/116; Bkz. el-Kehf 18/28; el-Furkân 25/43; el-Kasas 28/50; el-Kıyâmet 75/5.

³⁰⁵ Bkz. en-Nisâ 4/62; el-Mâide 5/49; el-En'âm 6/129; el-A'râf 7/96; et-Tevbe 9/95; en-Nahl 16/34; el-Kasas 28/47; er-Rûm 30/36; ez-Zümer 39/48, 51; eş-Şûrâ 42/22, 34, 48.

³⁰⁶ eş-Şûrâ 42/30.

Allah'tandır ve sana gelen her kötülük de bil ki sendendir³⁰⁷.” Münafıkların olumsuz psikolojik durumlarının tasvir edildiği bu âyette, onların başlarına gelen kötülüklerin kendi eylemlerinin veya önlerindeki çeşitli yollar arasında yanlış seçim yapmalarının bir sonucu olabileceğini anlamadıklarını, tersine onu başkalarının hatalarına atfetmeye çalıştıkları anlatılmaktadır³⁰⁸. İnsanın Allah'ın koyduğu doğal yasalara uymaması yüzünden başına gelen kötülükler elbette onun hatası yüzündendir. Yoksa bunlar önceden özellikle onun için takdir edilmiş değildir³⁰⁹. Musibet kelimesinin kullanıldığı âyetlerin büyük bir bölümünde de, karşılaşılan musibetin tek sorumlusu olarak, insan gösterilmektedir. Bu noktada insanın gerek kişisel, gerekse toplumsal yöndeki sorumlulukları vurgulanmakta. İnsanın, olumlu veya olumsuz yönde başına gelen şeyler, onun yapıp-ettiklerinin bir sonucu olarak karşısına çıkmaktadır³¹⁰.

Cezâ ya da azâbın bile bile işlenen hata ve günahların doğal ve kaçınılmaz sonucundan başka bir şey olmadığına pek çok âyette değinilmektedir³¹¹. Geçmiş toplumlar da olduğu gibi Mekkeli Müşriklerin başlarına gelen musibetler de zulümlerinin cezâsıdır: “İşledikleri fenalıkların cezâsı başlarına geçti. Aynen onun gibi senin çağdaşlarından olan zalimlerde yaptıkları fenâlıkların cezâsına çarpılacaklar ve kaçmakla elimizden kurtulamayacaktır³¹².” Âlûsî (Ö. 1270/1854), onların cezâsının “yedi sene kıtlık ve ileri gelenlerinin Bedir savaşında öldürülmeleri” olduğunu söyler³¹³. Diğer bir âyette de inkar edenlerin sürekli olarak kulakları patlatacak ve kalpleri hoplatacak olan ölüm, yenilgi ve kıtlık gibi³¹⁴ çeşitli belâ ve musibetlerle karşılaşacağı belirtilmektedir: “O kâfirlerin kendi yaptıkları sebebiyle başlarına durmadan cezâ inecek ve ülkelerinin hemen yanı başına düşecek ve bu hal Allah'ın vâdettiği kıyamet gelinceye kadar sürecek³¹⁵.” Esed, manevi değerleri gözardı etmelerinden ötürü onların başına, kesintisiz bir biçimde sosyal felaketlerin, kardeş kavgalarının, karşılıklı haksızlık ve tecavüzlerin geleceğini, ya

³⁰⁷ en-Nisâ 4/78-79.

³⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 32-33; Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 155.

³⁰⁹ er-Rûm 30/41.

³¹⁰ Bkz. el-Kasas 28/47; eş-Şûrâ 42/30.

³¹¹ Bkz. en-Nisâ 4/62, 79, en-Nahl 16/34; er-Rûm 30/36; ez-Zümer 39/51; eş-Şûrâ 42/30.

³¹² ez-Zümer 39/51.

³¹³ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XXIV, 13.

³¹⁴ Kurtûbî, *el-Câmi*, IX, 210.

³¹⁵ er-Ra'd 13/31.

da doğal çevrenin bozulması yoluyla felaketin onları dolaylı olarak etkileyeceğini ifade etmektedir³¹⁶.

Kur'an Müslümanların da diğerleri gibi hatalarından dolayı musibete uğrayacağını açıklamaktadır. Hz. Peygambere tabi olanlardan çoğu, şartlar ne olursa olsun sırf inançları nedeniyle Allâh'ın onlara zafer bahşedeceğine inanıyorlardı. Uhud savaşında sizden yetmiş kişi şehit olmasına karşılık, daha önce Bedir'de müşriklerden bunun iki katı, yetmiş ölü yetmiş yaralı ve esir olduğu belirtilerek³¹⁷, onları derin ve şiddetli bir sarsıntıya uğratan bu felaketin kendi yaptıklarının bir sonucu olduğu hatırlatılmaktadır: "Hal böyle iken, düşmanlarınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir bela sizin başınıza gelince: 'bu nereden geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'bu felaket sizin yüzünüzdendir'. Muhakkak ki Allah her şeye kâdirdir³¹⁸." Musibetin gelişinin, Allah'ın izni ile olduğu bir sonra ki âyette açıklanmaktadır: "İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen musibet Allah'ın izniyle olmuştu³¹⁹." Burada söz konusu olan izin ile, sorumluluk kullara ait olmak üzere fiille ilgili bir izin kastedilmektedir³²⁰.

Kur'an'da bir toplumun helakinden veya zor durumlara düşürülmesinden söz edilirken; buna o toplumun işledikleri günahlar, zalimlikleri, kazandıkları işler, yaptıkları kötülükler, gerçekleri örtme ve ortadan kaldırma amacıyla kurdukları düzenler, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmeleri gibi olumsuzlukları gerekçe olarak gösterilmektedir³²¹.

Günümüzde tabii âfet kılığında, insandan kaynaklanan felaketlerle karşı karşıya bulunmaktayız. Savaşlar, çevre kirliliği, denizlere dökülen petrolün, deniz suyunun buharlaşmasını önlemesi ve iklim değişikliklerine yol açması, ormanların tahribiyle ortaya çıkan kuraklık ve sel baskınları bütünüyle insanın yersiz ve düşüncesiz davranışlarından kaynaklanmaktadır. İnsanların bu olumsuz davranışları nedeniyle doğal dengenin bozulması ve karşılaşılabilecekleri felaketler de, Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır: "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendine tattırır.³²²" Bu ayette insanların kendilerinin

³¹⁶ Esed, a.g.e . II, 493.

³¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 108; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 116.

³¹⁸ Âl-i İmrân 3/165.

³¹⁹ Âl-i İmrân 3/166; et-Teğâbün 64/11.

³²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 462.

³²¹ el-En'âm 6/6, 45, 47; el-A'râf 7/96; en-Nahl 16/112-113; el-Kasas 28/47.

³²² er-Rûm 30/41

neden olduğu gerek doğal, gerekse sosyal dengedeki bozukluklara işaret edilmektedir³²³. Eşyanın amaç dışı kullanımının bedelini bütünüyle insan ödemektedir. Doğanın tahribi demek, onun insana hizmet açısından devre dışı bırakılması; kara, deniz ve havasıyla asıl fonksiyonunu yitirmesi demektir. Üstelik tehlike, bu sınırdan da kalmamakta ve insan hayatını zora sokmaktadır. Doğal olmayan, insandan kaynaklanan felaketlere karşı durmak da, doğal olanlara karşı durmaktan daha zor olmaktadır³²⁴. Ayrıca doğal afetlerden kaynaklanan musibetlerin önlenmesinde veya en azından zararlarının düşük bir düzeye indirilmesinde irade ve akıl sahibi insana büyük görevler düşmektedir. Alınan tedbirler sayesinde birçok doğal afetlerin yıkıcı etkileri azaltılabilir, hastalıklar önlenir. Örneğin dünyanın pek çok yerinde sel kasırga, deprem gibi doğal felaketler olmakta, ancak bu olayların açabileceği, can ve mal kayıpları şeklinde ortaya çıkan sonuçlar, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmaktadır³²⁵.

Kur'an'da insanların maruz kaldığı felaketlerin söz konusu edildiği ayetlerde, sürekli insanların inanç ve ahlak boyutunda sorumluluklarını yerine getirmediğinden bahsedilmektedir. İnsan kaynaklı musibetlerin geliş sebeplerini itikat ve ahlak olmak üzere iki ana başlık altında ele almaya çalışacağız.

A. İnançla İlgili Sebepler

1. Küfür

“Küfür”, bir şeyi tamamen örtmektir. Bu anlamda, karanlığı ile her şeyi örttüğü için geceye, tohumu eken ziraatçıya, üzerine elbise giyerek zırhını gizleyen kimseye ve Allah'ın nimetlerini ve hakkı örten kimseye “kâfir” denilmiştir³²⁶. Kur'an, k-f-r-maddesinden gelen birkaç lafız daha kullanır. Buna göre, “küfr”, dini inkar için, “kefûr”, nankörlük anlamında, “kûfûr” her iki alanda da kullanılır³²⁷. Kur'an'da “keffâr”, “kefûr” ve bunlarla birlikte yapılan bazı nitelemeleri de görmekteyiz. Bu ayetlerde inkarcı ve

³²³ Elmalılı, a.g.e., VI, 263.

³²⁴ Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, İst. 1996, s. 138-139.

³²⁵ Aydın, Mehmet, *Tanrı Ahlak İlişkisi*, Ankara, 1991, s. 185.

³²⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 714-716; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 147; İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mucmelu'l-Luğa*, Beyrut, 1986. III, 788; ez-Zebidî, Muhammed Murtaza el-Huseynî. *Tâcu'l-Arûs min cevheri'l-Kâmûs*, (thk. İbrahim et-Terzî), Beyrut, 1974. XIV, 54; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, II, 180.

³²⁷ İsfahânî, a.g.e., s. 714-716.

nankörlerin, ahlaksızlık, yalancılık, zalimlik, inatçılık, günahkarlık, hainlik gibi olumsuz özelliklerine değinilmektedir³²⁸.

Kur'an'da küfr kelimesinin, kâh nankörlük³²⁹ kâh imansızlık³³⁰ anlamı ağır basmakla birlikte, esasen iki anlam birbirinden tam olarak ayrılamaz³³¹. Bununla birlikte, iman edilmesi gereken kıyamet, mîzân, hesap, nübüvvet vb. ilkelerin vahyedilmesiyle birlikte, nankörlük unsuruna ek olarak inkâr anlamı kazanmış, önceleri şükür kavramının çelişği iken, imanın çelişği haline gelmiştir. Münafıklar dahil, Hz. Peygamberin getirdiği mesaja karşı çıkanların tavır ve tutumları, peygamberlik tecrübesi boyunca hep bu kökten gelen kelimelerle ifade edilmiştir. İlk devir din karşıtları için kullanılan kâfir lafzında nankörlük unsurunun hakim olmasına mukabil, iman ilkelerinin tebâruz etmesinden sonraki dönemde kullanılan kâfir lafzında mümin ve müslim olmayan kişi anlamı ağır basmaktadır³³².

Kur'an'a göre insan, her şeyini, varlığını, hayatını ve geçimini, Allah'ın sınırsız merhametine borçludur. Bu demektir ki, insan, hayatının her safhasında kendisine göstermekte olduğu iyilik karşısında, Allah'a karşı minnet görevini üstlenmiştir. Kâfir ise Allah'ın lütfuna mazhar olduktan sonra, davranışında hiçbir minnettarlık ifadesi ve hatta yaratıcısına karşı isyankar davranan kişidir³³³. İnsanın sıkıntılı zamanlarındaki davranışları incelendiğinde, küfür ve nankörlüğe meyilli bir yapıya sahip olduğu görülür³³⁴. "Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir, ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse, işte o zaman insan pek nankördür"³³⁵. Allah'ın kendisine bağışladığı nimetlere karşı takındığı nankörlük tavrı yüzünden insan, zalûm, yani çok zalim, adaletsiz ve çok nankör olarak nitelendirilmektedir³³⁶.

Kâfir kimse, küfrünü, Allah'ı hakkıyla tanınamamak, O'nun verdiği nimetlerin Ondan olduğu gerçeğini söz, davranış ve kalple gizlemek yoluyla ortaya koymaktadır. Allah'ın hayır ve keremine takınılan nankörce davranış en açık ve en etkin bir biçimde

³²⁸ Bkz. Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 194.

³²⁹ el-Bakara 2/152; er-Ra'd 13/5; İbrâhim 14/29, 34; en-Nahl 16/83, eş-Şuarâ 26/19; el-Müddessir 74/10.

³³⁰ el-Bakara 2/89-91; Âl-i İmrân 3/70, 90; el-En'âm 6/30; el-A'râf 6/30; el-İsrâ 17/99.

³³¹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 172.

³³² İzutsu, a.g.e., s. 50; örnek olarak bkz. Âl-i İmrân 3/80; et-Tevbe 9/74; el-Hicr 15/2.

³³³ İzutsu, a.g.e., s. 165.

³³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 32.

³³⁵ eş-Şûrâ 42/48.

³³⁶ İbrahim, 14/30.

“tekzîb”de³³⁷ kendini göstermektedir. K-Z-B kökünden gelen tekzîb, Kur’an’da yalan söyleme, yalanlama anlamında kullanılmaktadır³³⁸. Yalancılık, söz ve fiilde söz konusu olmakta ve münafıkların yalancılığı da, inanç noktasında ortaya çıkmaktadır. Tekzîb kelimesinin geçtiği ayetler incelendiğinde, çoğunlukla peygamberler ve Allah’ın âyetleri tekzib edilmek (yalanlanmak)tedir. “Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar da bu yüzden (kendilerine) azabım hak oldu³³⁹.” Bu âyet Nuh kavminden Kureyş’e kadar bütün müşriklerin peygamberlerini yalanladıklarını anlatmaktadır³⁴⁰. Kur’an’da gerçekleri yalanlamanın inkarcıların bir vasfı olduğu belirtilmektedir³⁴¹. Kur’an insanlara ve cinlere “Rablerinin hangi nimetine nankörlük edebileceklerini³⁴²” sorarken, tekzîb kelimesini kullandığına göre, esasen nankörlüğün de bir tekzîb olduğu anlaşılmaktadır.

Küfr’de yalanlama anlamını ifade eden kavramlardan biri de tanımamak, tanınmazlığa itmek, insanın kalbine beklemediği bir şeyin gelmesi anlamına gelen “inkâr” sözcüğüdür³⁴³. Hoşa gitmeyen beklenmedik bir nesne veya kişiden dolayı kalpte meydana gelen bu durum kendini, o şeyi tanımama, onaylamama, benimsememe şeklinde ortaya koyar. Kur’ân’da inkar, tanımamak ve tanımamazlıktan gelmek, yani marifetin ve bilginin zıddı anlamında bir çok âyette geçmektedir³⁴⁴.

Kuran’da inançsızlıkları nedeniyle tarihten silinen toplumlardan örnekler verilmekte ve bu davranışın onları yok oluşa götürmede yeterli bir neden olduğu belirtilmektedir. “Onlardan önce yok etmiş olduğumuz hiçbir karye inanmamıştı...”³⁴⁵. Buna göre, helâke uğrayan bütün toplumların belirgin özelliği inançsızlık olarak ortaya çıkmaktadır. Yine Kur’an’da yalanlama-helak ilişkisine pek çok ayette değinilmekte ve Allah’ın geçmiş toplumlar üzerinde uygulamış olduğu yasına dikkat çekilerek, onların helakine neden olan olumsuzluklardan ders alınmasını istenmektedir. “Eğer seni tekzib ediyorlarsa, onlardan önce Nuh, Ad ve Semud kavmi de tekzib etmişti. Medyen halkı da (tekzib etmişti peygamberlerini). Musa da tekzib edilmişti. Böylelikle ben o küfre

³³⁷ İzutsu, a.g.e., s. 165

³³⁸ Âl-i İmran 3/75; el-Enâm 6/21; et-Tevbe 9/42; ez-Zümer 39/43.

³³⁹ Sâd 34/14; benzer âyetler için bkz. el-Ankebût 29/18; Kâf 50/14.

³⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., V, 102.

³⁴¹ İsfahânî, *Müfredât*, 704; Bkz. Nahl, 16/105; Münâfikûn, 63/1.

³⁴² Rahman, 55/16

³⁴³ İsfahânî, a.g.e., 823; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 233.

³⁴⁴ Bkz. el-Mâide 5/79; Hûd 11/70; el-Hicr 15/62; el-Kehf 18/74; el-Ankebût 29/29.

³⁴⁵ el-Enbiyâ 21/6.

sapanlara bir süre tanıdım, sonra onları yakalayiverdim. Nasılmış inkılabım (görsünler)³⁴⁶.”

Kur'an'da, peygamberlerini yalanlayan toplumların, geçmişte nasıl yok edildikleri belirtilirken, bunun alay etme, eğlenceye alma, hakaret etme sonucunda meydana geldiği vurgulanmaktadır: “ Senden önce de peygamberlerle alay edilmişti, onlarla eğlenenleri, alaya aldıkları şey kuşatıverdi. De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın³⁴⁷.”

2.Şirk

Şirk, Ş-R-K fiil kökünden mastardır. Ş-r-k, ortak olmak, yakınlaştırmak, bu kökten “eşrake” ortak koşmak, ortak tanımak gibi anlamlara gelmektedir³⁴⁸. Terim olarak şirk, zâtında, sıfatlarında, ulûhiyyetinde, rubûbiyyetinde ve ubûdiyyetinde Allah'a ortak koşmak, O'na başkasını denk tutmak, Allah'tan başkasına kulluk etmektir³⁴⁹.

Kur'an'nın sıkça temas ettiği³⁵⁰ ve imanla bağdaşması mümkün olmayan şirk, esasen taklit ve hevaya dayalı bir takım kanaatlardan yola çıkarak bazı varlık ve kavramları Allah'a ortak koşmak demektir. Bu O'nun zâtı konusunda olabileceği gibi, ulûhiyyet ve rubûbiyyeti konusunda da olabilir³⁵¹. Kur'an'ın müşrik kelimesine yüklediği anlam, hem puta tapmak ve hem de küfürdür³⁵². Bazen küfür ortak koşmak anlamında da kullanılmaktadır³⁵³.

Ulûhiyyetin özelliklerinden birini, müstakil olarak bir başkasına tanıyan herkes. Kur'an nazarında müşriktir. Bunlar ister Allah'a eşit tutulsun³⁵⁴; ister bir takım yarı tanrılar sayılsın, yaratmada etkisi olmayan şefaatçiler sanılsın³⁵⁵; isterse ibadete hedef olmadığı halde Allah gibi emir ve yasakları yerine getirilsin, yani yaratıklar üzerinde tam bir hüküm sahibi sayılsın³⁵⁶; isterse insanlar tarafından uydurulan ve tazîm olunan varlıklar olsun; ve

³⁴⁶ Bkz. el-Hacc 42-44; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/11, 137; el-Enâm 6/10; el-A'râf 7/64; İbrâhim 14/29; el-Hicr 15/11; eş-Şuarâ 26/116, 167.

³⁴⁷ Bkz. el-En'âm 6/10-11; Hûd 11/8, 38; er-Rûm 30/10.

³⁴⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 451; İbn Fâris, *Mekâyis*, III, 265; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 448; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, III, 450.

³⁴⁹ İsfahânî, a.e., s. 451; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtü'l-Fünûn*, III, 450.

³⁵⁰ el-Bakara 2/96, 221; Âl-i İmrân 3/151.

³⁵¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 285, 299.

³⁵² el-Hacc 22/17; el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69.

³⁵³ el-En'âm 6/1; er-Ra'd 13/33; ez-Zümer 39/3.

³⁵⁴ el-En'âm 6/150; eş-Şuarâ 26/98.

³⁵⁵ Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

³⁵⁶ el-Mâide 4/117, 119; et-Tevbe 9/31; İbrâhim 14/22.

isterse tapınma ve hüküm yetkileri düşünülmezsizin sadece kendisine verilen sevgi, ancak Allah'a verilmesi gereken veya daha fazla bir sevgi olsun. Neticede bütün bu davranışlar şirktir³⁵⁷.

Genel olarak küfür dairesi içerisinde değerlendirilen müşriklerin vasıfları; putları, Allah ile kendi aralarında şefaatçi kabul etmek³⁵⁸, ortak koştukları şeylerde zarar ve fayda verme gücünün varlığına inanarak onlardan yardım beklemek³⁵⁹, Allah'ı ve ayetlerini yalanlamak³⁶⁰, peygamberlere ve meleklerle düşman olmak, kıyamet gününü inkar etmek³⁶¹ gibi belli başlı inançlardan oluşmaktadır.

Şirkin temelinde heva ve hevesine, nefsinin tutkularına kul olan insanların tevhide başkaldırısı yatar³⁶². Allah ise kendisine şirk koşulmasını asla kabul etmez³⁶³, ve şirkin çok büyük bir zulüm olduğunu vurgulayarak³⁶⁴, kendisine şirk koşulmasını asla affetmeyeceğini belirtir³⁶⁵. Kur'an'dan açıkça anlaşılıyor ki Müşrik Arapların çoğu kâinatın tek sahibi Allah'ın önünde eğilmeyi dayanılmaz bir küçüklük saymışlardı. Önünde eğilmekle emredildikleri otoritenin insan veya tanrı olması, onlar için pek fark etmiyordu. Bu otoriteye teslim olmak ve böyle yapmakla "emredilmiş bulunmak", onlar için çekilmez bir küçülme idi³⁶⁶. İslam, cahiliyye Arap zihniyetinin en nazik yerine dokundu (neşter vurdu). Zira o, her şeyden önce onlardan, bütün kâinatın tek sahibi önünde küçülmeyi, Kur'an'ın istiğnâ ve tuğyân³⁶⁷ dediği türlü kibir, gurur ve kendini beğenmeden vazgeçip bütün kâinatın tek tanrısı Allah'ın iradesine teslim olmayı istedi³⁶⁸.

Şirk, mahiyet itibariyle bir iftiradır. Zira, Allah'a eşler ve şerikler uydurarak putlara tapınmak Allah'a iftira etmektir³⁶⁹. Elmalının dediği gibi, "şirk, hem Hakk'a bir iftira ve büyük günah, hem de derin bir sapıklıktır. Ve her iki şekil de büyük zulümdür. Bununla beraber bazı müşriklerde iftira durumu açık, bazılarında da sapıklık durumu açıktır. Bunun için her birinde affedilmemek, yerine göre bir sebebe bağlanmıştır. Kitap ehlinin şirki.

³⁵⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 285.

³⁵⁸ el-En'âm 6/64; er-Rûm 30/13; ez-Zümer 39/3.

³⁵⁹ er-Ra'd 13/14.

³⁶⁰ A'raf, 7/37.

³⁶¹ Nisa, 4/137; İsra, 17/98; Ra'd, 13/5; el-Ğâşiye 88/23.

³⁶² Ünal Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 335.

³⁶³ el-En'âm 6/163; el-Kehf 18/26.

³⁶⁴ Lokmân 31/13.

³⁶⁵ en-Nisâ 4/48, 116.

³⁶⁶ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 198-199.

³⁶⁷ Alak, 96/6-7.

³⁶⁸ İzutsu, a.g.e., s. 190-191.

³⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 75.

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

sapıklıktan çok bir iftira eseri, diğerlerinin şirk iftiradan çok bir sapıklık eseridir. Şu halde biri ahlaksızlığa, biri de cehalete dönüyor demektir. Ve bunların her ikisinin de tövbesiz affedilmesi mümkün değildir. Fakat bilgisizlikten doğan şirk sahiplerinin ilmî ve aklî gelişmeler ile şirkten vazgeçmeleri düşünülebildiği halde, sırf ahlaksızlıktan doğan şirk erbabı, ilimde ilerledikçe azgınlık ve sapkınlığını artırır, iftirasına devam etmek için daha çok vasıta bulmuş olur³⁷⁰.”

Kur’ân’da şirkin zulüm olduğu açıkça beyan edilmiştir³⁷¹. Allah’a ortak koşmak nefse zulümdür. Sebe’ Melikesi Belkıs’ın, “Rabbim, nefsime zulmettim³⁷²” diye itiraf ettiği zulüm ile murat şirktir. Belkıs ve kavmi Allah’ı bırakıp güneşe secde ediyorlardı. Şeytan onlara amellerini süslemiş, onları Allah yolundan çevirmişti. Bu yüzden hidayete ulaşamamışlardı³⁷³. Bu kavim Allah’ın gönderdiği nimetlere nankörlük etmişti. Bu nankörlükleri nedeniyle Allah onlara Arîm selini göndermişti³⁷⁴.

Yüce Allah tarih boyunca, şirk toplumlarını, şirkten vazgeçmeleri ve fitratlarına dönmeleri için peygamberler göndererek onların hidayete ermelerini dilemiştir. Ancak peygamberlerinin çağrılarına kulak vermeyerek, şirklerine devam eden toplumlar, sünnetullah gereği kendilerine tanınan belirli bir süreden sonra büyük cezalar ve helakla karşılaşmışlardır³⁷⁵.

B. Ahlakî Sebepler

1. Fısk

F-s-k fiil kökünden mastar olan fısk, İslam öncesi dönemde insan için kullanılmayıp, taze meyvenin kabuğundan çıkması, farenin yuvasından çıkması anlamlarına gelmektedir³⁷⁶. Dinî anlamda ise, Allah’ın emirlerinden ve dininden dışarı çıkmak demektir. Kur’an’da ise, küfürden daha genel inanç ve ahlakla ilgili bir kavram olarak, insanların emir ve yoldan çıkarak Allah’a isyan etmeleri anlamında

³⁷⁰ Elmalılı, *Haḳ Ḍini*, III, 84-85.

³⁷¹ Lokmân 31/13.

³⁷² en-Neml 27/44.

³⁷³ Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 141; Alusî, *Râhu’l-Meânî*, XIX, 209.

³⁷⁴ Sebe’ 34/15-17.

³⁷⁵ Bkz. el-A’râf 7/65, 70; İbrâhim 14/9; Hûd 11/26, 50; el-Mû’mînûn 23/23; Fussilet 41/53.

³⁷⁶ İbn Faris, *Mucmelu’l-Luğa*, III, 721; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X, 308; Firuzâbâdî, *Kâmûs*, III, 399; Kermî, *Hâdî*, III, 414; Âlûsî, *Râhu’l-Meânî*, I, 210.

kullanılmaktadır³⁷⁷. Yüce Allah, Adem'e secde emrine uymayan İblis'in bu tavrını, "Meleklerle, Adem'e secde edin demiştik. İblisten başka hepsi secde etmişti. O cinlerdendi, Rabbinin buyruğu dışına çıktı" mealindeki bu âyette fîsk kelimesiyle dile getirmektedir³⁷⁸."

Fasık, Allah'a itaati terkeden kimsedir. Küfür ile imandan çıkan kimseye de, iman ettiği halde isyan eden kimseye de fasık denir³⁷⁹. Kur'an'ı Kerim'de kafirlere³⁸⁰, münafıklara³⁸¹, fasık denildiği gibi, günah işleyen müminlere³⁸² de fasık denilmiştir. Günahın büyüğüne de küçüğüne de fîsk denir. Ancak daha çok Kur'an'ın hükümlerini ikrar ettiği halde bunların tamamını veya bir kısmını ihlal eden kimseye bu isim verilmiştir³⁸³. Mevdudî, fasıkı "Allah'la olan ilişkilerini bozarak sorumluluk duygusunu yitiren, insanlarla olan ilişkisini kesip ayıran, insanların arasını bozan ve toplumda karışıklık çıkaran kimse olarak" tanımlamaktadır³⁸⁴.

İzutsu, fîskın, kişinin Allah'a ve peygambere karşı kafirce eylemlerde bulunmasından doğan bir durum olduğunu belirtmektedir³⁸⁵. Bundan dolayı az veya çok günah işleyenler için kullanılan bu kelime³⁸⁶, İslam kelim ve mezhepler tarihinde önemli tartışmaların kaynağını oluşturmuştur.³⁸⁷

İnanç boyutuyla ilgili olarak fîsk, Kur'an'da, Allah'ın ayetlerini yalanlamak, Allah'a iman etmeyip kafir olmak³⁸⁸, Allah'ı, Resûlünü, Allah yolunda cihadı ikinci dereceye koymak veya Allah'ı unutmak, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmemek³⁸⁹, Kur'an'dan ve davetten yüz çevirmek, iki yüzlülük, nifak ve şeytanın Allah'ın emrinden çıkışını³⁹⁰ ifade etmektedir.

³⁷⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 636; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, I, 210.

³⁷⁸ el-Kehf 18/50.

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 246.

³⁸⁰ en-Nûr 24/55.

³⁸¹ et-Tevbe 9/67.

³⁸² en-Nûr 24/4.

³⁸³ İsfahânî, a.g.e., s. 636.

³⁸⁴ Mevdudî, *Tefhîm*, I, 59.

³⁸⁵ İzutsu, a.g.e., s. 213.

³⁸⁶ İsfahânî, a.g.e., s. 636.

³⁸⁷ Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 48.

³⁸⁸ Bkz. el-En'âm 6/49; el-Bakara 2/26, 59, 99; et-Tevbe 9/84; Yûnus 10/33; el-Hadîd 57/16.

³⁸⁹ Bkz. el-Mâide 5/3, 47, 81; et-Tevbe, 9/8, 24; el-Haşr 59/19.

³⁹⁰ Bkz. el-Mâide 5/49; et-Tevbe, 9/67; el-Kehf 18/50.

Fısk, ahlakî açıdan da, namuslu kadınlara iftira atmak, yalan haber yaymak³⁹¹, kendi görüşünü Allah'inkinden üstün saymak³⁹², Allah'ın haram kıldıklarını işlemek, yemesi yasak yiyecekleri yemek, ticari ilişkilerde gerekli kurallara uymamayı³⁹³ belirtmektedir.

“Fısk, büyük günahları işlemek suretiyle Allah'a itaatten çıkmaktır ki küçük günahlarda ısrar da bu cümledendir.” diyen Elmalılı, şer'i bakımdan fıskı üç temel dereceye ayırmaktadır. Birincisi, günahı çirkin bulmakla beraber ara sıra işlemektir. İkincisi, günahın üzerine düşerek sık sık işlemektir. Üçüncüsü ise, küfür ve şirk tabakasıdır ki günahı inkar ve şirkle beraber işlemektir. Müşriklerin ve münafıkların fıskı bu sınıfa girer ve bu seviyeye düşmedikçe kişiden mümin adı alınmaz³⁹⁴.

Kur'an yeryüzünde toplumların Allah'ın cezasına çarptırılmalarının ana nedenin fısk olduğunu³⁹⁵ Firavun ve adamlarıyla kavminin, Nuh kavminin fasık olduğunu belirtmektedir: “Bundan önce Nuh kavmini de (yıkıma uğrattık). Çünkü onlar fâsık olan bir toplumdur³⁹⁶. Yine cumartesi günü avlanma yasağını ihlal eden Yahudilerin yok oluş sebebi³⁹⁷, Lut kavmini helakına sebep olan “lutfilik” fiili, Sünnetullah gereği, helak sürecine girmiş bir toplumun yaptıkları³⁹⁸ bu sözcükle anlatılmaktadır.

2. Zulüm

“Zulüm” kelimesi, z-l-m kökünden mastardır. Z-l-m kökünün iki asıl manası bulunmaktadır. Bunlardan birisi “zulmet”, diğeri ise “zulüm”dür. “Zulmet”, ışığın ve nurun zıddı, yani karanlık, “zulüm” ise, bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymak anlamındadır³⁹⁹. Bir şeyin yerinden başka bir yere konması, ya o şeyi noksan yapmak, ya ziyade etmek ya da zaman ve mekandan saptırmak suretiyle olur⁴⁰⁰. Ahlakî açıdan da zulüm; haddi aşmak, haksızlık etmek, başkasının hakkını ihlal etmek, doğru yoldan

³⁹¹ Bkz. en-Nûr 24/4; el-Hucurât 49/6.

³⁹² Bkz. el-A'râf 7/163; el-Haşr 59/19.

³⁹³ Bkz. el-Bakara 2/282; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/121, 145.

³⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 245.

³⁹⁵ Bkz. el-Ahkâf 46/35; bkz. el-Bakara 2/59; el-A'râf 7/163, 165; el-Ankebût 29/34.

³⁹⁶ Bkz. ez-Zâriyât 51/46; ez-Zuhruf 43/ 54-56.

³⁹⁷ el-A'râf 7/165.

³⁹⁸ el-İsrâ 17/16; el-Ankebût 29/33-35.

³⁹⁹ İbn Fâris, *Mekâyis*, III, 468; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, IV, 205.

⁴⁰⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 537; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 373.

sapmak, eziyet etmek, yanlış ve uygun olmayan harekette bulunmak demektir. Bu nedenle, küçük ve büyük günahlar için zulüm kelimesi kullanılır⁴⁰¹.

Zulüm kavramının anlam alanını, üç ana maddede özetlemek mümkündür. Birincisi, İnsan ile Allah arasında cereyan eden zulümdür. Bunun en büyüğü küfür, şirk ve nifaktır. Bundan dolayı Allah; “şirk en büyük zulümdür⁴⁰²”, “Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim vardır?”⁴⁰³ buyurmaktadır. İkincisi, kişinin diğer insanlarla arasında cereyan eden toplumsal zulüm ve işkencedir⁴⁰⁴ ki şu âyet bu manayı içermektedir: “Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır⁴⁰⁵.” Bu nevi zulüm bir açıdan diğerlerine nisbetle telafisi en zor olanıdır. Çünkü, insanlar arasındaki zulmün bertaraf edilmesi için mazlumun, ya hakkı iade edilerek ya da başka bir şekilde memnun edilmesi gerekir. Toplumsal zulüm, fertler, hatta kitleler arasında olabilir. Devletin bir ferde yahut ferdin halka zulmü şeklinde tezahür edebilir⁴⁰⁶.

Üçüncü zulüm türü, insanın kendi nefesine haksızlık etmesidir. “Onlardan kimi nefesine zulmedendir⁴⁰⁷” ayetinde geçen zulüm bu manadadır⁴⁰⁸. Gerçekte insanın kendisiyle Allah arasında yaptığı zulüm ile değer insanlara yaptığı zulüm de, netice itibarıyla insanın kendi nefesine yaptığı bir zulümdür⁴⁰⁹. Bunun için Allah şöyle buyurmuştur: “ Allah insanlara hiç zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler⁴¹⁰.” İnsanların kendi kendilerine zulmü, küfür, yalanlama, şirk, ve isyan etmeleri ile olur⁴¹¹. İnsan, nefesine sadece Allah’a karşı görevlerini ihmal ile zulmetmez, diğer insanların haklarını ihlal ederek de nefesine zulmetmiş olur⁴¹².

Zulüm kavramı Kur’an’ın en mühim menfi değer ifade eden sözcüklerinden biridir⁴¹³. Hem inanç, hem amel sahasında olumsuzluk ifade eden bütün kavramların

⁴⁰¹ Isfahânî, a.g.e., s. 537; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 373.

⁴⁰² Lokmân 31/13.

⁴⁰³ ez-Zümer 39/12.

⁴⁰⁴ Isfahânî, *Müfredât*, s. 537.

⁴⁰⁵ eş-Şûrâ 42/40-42.

⁴⁰⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 1995, s. 678.

⁴⁰⁷ Fâtır 35/32; el-Bakara, 2/231.

⁴⁰⁸ Isfahânî, a.g.e., s. 537.

⁴⁰⁹ Ulutürk, Veli. *Kur'an'a Göre Zulüm Kavramı*, Kayseri, 1993, s. 12.

⁴¹⁰ Yûnus 10/44.

⁴¹¹ Bkz. el-Bakara 2/54; el-A'râf 7/16, 23; İbrâhim 14/45; el-Kehf 18/35.

⁴¹² Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 262.

⁴¹³ İzutsu, a.g.e., s. 221.

yüklendiği anlamları yüklenmiştir. Bu nedenle, zulüm kelimesi, küfür kelimesinden daha geneldir. Çünkü her kafir zalim, fakat her zalim kafir değildir⁴¹⁴.

İnançla ilgili olarak Allah'a yalan uyduranlar, iftira edenler, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirenler⁴¹⁵, Yalancı peygamberlik ve ilahlık iddia edenler, ahireti inkar edenler, put vb. şeylere tapanlar⁴¹⁶, Allah'tan başkasına yalvaranlar, şeytana kul olanlar, Allah'a üçün üçüncüsü diyenler, heva ve hevesine tapanlar ve münafıklar⁴¹⁷ zalim olarak nitelendirilmektedir.

Amelî açıdan da, insanlara haksızlık etmek, eziyet etmek⁴¹⁸, İnsanların mallarını çalmak, gasbetmek, yetimlerin mallarını haksız yere alıp yemek⁴¹⁹, kadınlara zarar vermek⁴²⁰, emirleri terk etmek ve yasakları işlemek⁴²¹, Allah'ın sınırlarına tecavüz etmek⁴²², hırsızlık yapmak, faiz alıp vermek, borcunu ödememek⁴²³, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmemek, insanları Allah'ın yolundan menetmek, mescitlerde Allah'ın adının anılmasına engel olmak⁴²⁴, zina yapmak, adam öldürmek⁴²⁵, yalan yere yemin etmek, yalancı şahitlik yapmak, şahitliği gizlemek⁴²⁶, günahlara tevbe etmemek, nefse zarar veren fiil ve davranışlarda bulunmak⁴²⁷, insanlarla alay etmek, kötü lakap takıp insanları çekiştirenler⁴²⁸ zalim kimselerdir. Kur'an Allah'ın zalim toplumları doğru yola iletmeyeceğini pek çok ayette vurgulamaktadır⁴²⁹. Allah "zalim kavim" ifadesi ile, Allah'ın ayetlerini ve peygamberlerini yalanlayan, Allah'a ortak koşan ve O'na isyan eden hem müşrik , münafık, ve kafir toplumları hem de O'nun emir ve yasaklarına uymayan fasık

⁴¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 192; Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 20.

⁴¹⁵ Bkz. el-En`âm 6/21, 93, 144; el-A`raf 7/37; el-Kehf 18/15; es-Secde 32/22; Âl-i İmrân 3/94; el-A`raf 7/41.

⁴¹⁶ Bkz. el-Enbiyâ 21/29; el-Furkân 25/8; es-Saffât 37/22-23.

⁴¹⁷ Bkz. el-Mâide 5/72; Yûnus 10/106; el-Kehf 18/50; er-Rûm 30/29; Âl-i İmrân 3/140; en-Nûr 24/50.

⁴¹⁸ Bkz. en-Nahl 16/41; Sâd 38/21-25; eş-Şûrâ 42/40.

⁴¹⁹ en-Nisâ 4/10, 30; el-Bakara, 2/270.

⁴²⁰ el-Bakara 2/231.

⁴²¹ et-Tevbe 9/36.

⁴²² et-Talâk, 65/1.

⁴²³ el-Bakara 2/278; el-Mâide 5/38.

⁴²⁴ el-Bakara 2/114; en-Nisâ 4/168; el-Mâide 5/45; İbrâhim 14/27.

⁴²⁵ Yûsuf 12/44; el-İsrâ 17/33.

⁴²⁶ el-Bakara 2/140; el-Mâide 5/106-107.

⁴²⁷ en-Nisâ 4/110.

⁴²⁸ el-Hucurât 49/11.

⁴²⁹ Bkz. el-Bakara 1/258; Âl-i İmrân 3/86; el-En`âm 6/47, 68, 144; et-Tevbe 9/19, 109; el-Mü'minûn 23/28; eş-Şuarâ 26/10.

müminleri kastetmektedir. Kısaca ilahi iradeye uymayan toplumlar zalimler olarak nitelendirilmişlerdir⁴³⁰.

Toplumları yok oluşıya götüren en önemli faktörlerden biri, toplumda adaletin yerini zulmün almasıdır. Hiçbir toplumun başına, sırf inanç düzleminde, şirk ya da küfr içinde olmaları yüzünden bu dünyada yok edici türden cezalandırıcı bir azap gelmez⁴³¹; bu kabil bir ceza toplumun başına ancak toplumun insanları birbirlerine ısrarla haksızlık yaptıkları, başkalarının hukukunu, hayatını, ve onurunu tehlikeye sokacak tarzda insanlık dışı, ahlak dışı davrandıkları zaman gelir⁴³². Sıddikî, bunun sebebini şöyle açıklar: “Tarih yalnızca insan toplumunun amellerini dikkate alır, eyleme dönüştürülmemiş sosyal ilkelerle ilgilenmez. Esasında insanın tavırları, genellikle, toplumun sahip olduğu inanç ve düşüncelerle biçimlenir. Ama bunlar tarihin akışı içerisinde sadece dolaylı bir etkiye sahiptir. Tarihi ilgilendiren soyut inanç ve ilkeler değil; inanç veya düşünceler bütünü olan pratik sonuçlardır⁴³³”.

Kur’an halkı zalim olan şehirlerin helakından söz etmektedir. “Nice şehirler helak ettik... azabımız onlara geldiğinde, biz gerçekten zalimlermiştik demelerinden başka sözleri olmadı⁴³⁴.” Helak edilen şehirlerin halkının zulmü, Allah’a ortak koşmaları, günahları ve kötülükleridir⁴³⁵. Toplumların başlarına gelen bütün olumsuzluklar, yine onların yaptıkları şeylerin bir sonucu olduğu belirtildikten sonra. “İşte Rabbin zalim olan şehirleri yakaladığı zaman böyle yakalar. Çünkü O’nun yakalaması çok acı ve çok çetindir⁴³⁶” denilerek, zulmün yaygın olduğu toplumların kötü akıbetine dikkat çekilmektedir.

Yüce Allah, “Nuh kavminin zulümlerini sürdürürken tufanın onları yakalayacağını” ve “onlara acıklı bir azap hazırladığını⁴³⁷” bildirmiştir. Nuh (a.s.) da “Onlar bir çok kimseleri yoldan çıkardılar. Sen de o zalimlere dalâletten başka bir şey artırma” “Zalimlerin sadece helakını artır⁴³⁸” diye beddua etmiştir. Semud kavmi ve Medyen

⁴³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 198.

⁴³¹ Hûd 11/117.

⁴³² Esed, *Kur’ân Mesajı*, I, 450.

⁴³³ Sıddikî, Mazharuddîn, *Kur’an’da Tarih Kavramı*, İstanbul, 1982, s. 33.

⁴³⁴ el-A’râf 7/5; Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/75; Hûd 11/102; en-Nahl 16/113; el-Hacc 22/45; el-Kasas 28/59.

⁴³⁵ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, VIII, 80.

⁴³⁶ Hûd 11/101-102.

⁴³⁷ el-Ankebût 29/14; el-Furkân 25/37.

⁴³⁸ Nûh 71/24, 28.

halkının kötü sonlarını hazırlayan ana sebep de yaptıkları zulümler idi. “Zulmedenleri o korkunç ses yakaladı. yurtlarında çöküp kaldılar⁴³⁹.”

Yeryüzünde bozgunculuk yapan, aşırı giden, kadınları bırakıp erkeklerle ilişki kuran Sedom halkı, peygamberleri Lut (a.s.)’ın uyarılarını gözardı ederek zulümlerine devam etmişler, Allah da onların helak edileceğini belirtmektedir: “Biz bu şehir halkını helak edeceğiz. Çünkü onların halkı zalim oldular⁴⁴⁰.” Zalimlerin sonuna dikkat çekilen bir başka ayette de: “Biz onu ve askerlerini tuttuk denizde boğduk. Bak o zalimlerin sonu nasıl oldu⁴⁴¹” denilerek, zalim Firavun ve askerlerinin helakine dikkat çekilmektedir. Çünkü o, azgın, kibirli, zorba ve toplumunu saptıran bir kişi idi. Toplumu parçalara ayırarak zulmünü yaygınlaştırmış, başta İsrailoğulları olmak üzere, halkına eziyet ve işkence yapıyor, kadınlarını bırakıp oğullarını öldürüyordu. Kıtık ve ürün azalması, tufan, çekirge vb. şeylerle ibtila olmuş⁴⁴², Hz. Musa’yı ve inananları takip ederken boğularak zalimlerin akıbetiyle karşı karşıya gelmiştir⁴⁴³.

Ayrıca bazen kötü son, zalim bir topluluğun yerine Allah’ın onlardan daha güçlü ve adil yeni bir getirmesiyle mümkün olduğu⁴⁴⁴ gibi zalimleri birbirine musallat kılmakla da gerçekleşmektedir. “İşte kazandıkları (günahlar) sebebiyle zalimlerin bir kısmını, bir kısmının peşine böyle takarız⁴⁴⁵”. Kurtubî (Ö. 671/1272), “bu ayet zalim için bir tehdittir. Eğer zulmünden vazgeçmezse Allah ona diğer zalimi musallat kılar. Bu ayete; nefesine zulmeden kişi. halka zulmeden yönetici, insanlara ticareti ile zulmeden tâcir ve bunun dışındaki bütün zalimler dahildir” demektedir⁴⁴⁶. Yalnız toplumda zalimler çoğalırsa zalim olmayanlar da bu zalimlerin fitnesine maruz kalırlar. Bu sebeptendir ki Yüce Allah “Öyle bir fitneden sakının ki aranızda yalnız zulmedenlere erişmekle kalmaz (herkese şamil olur)⁴⁴⁷” buyurmuştur.. Zalime zulmü ve isyanı sebebiyle, zalim olmayana ise zulme karşı direnmemesi nedeniyle azap gelir. Peygamberimiz (s.a.v.) “İnsanlar, zalimi görür de elinden tutup da zulmüne engel olmazlarsa Allah onların hepsini en kısa zamanda

⁴³⁹ Bkz. Hûd 11/67, 94; bkz. el-A’râf 7/74, 86; İbrâhim 14/15; el-Hicr 15/78, 80.

⁴⁴⁰ Bkz. el-Ankebût 39/31; bkz. el-A’râf 7/81; el-Ankebût 29/30; ez-Zâriyât 51/32.

⁴⁴¹ el-Kasas 28/40.

⁴⁴² Bkz. el-Bakara 2/49; el-A’râf 103, 124; Tâhâ 20/24; el-Mü’min 40/34-35.

⁴⁴³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 78.

⁴⁴⁴ Bkz. el-En’âm 6/133; Hûd 11/57; İbrâhim 14/29; Fâtır 35/15, 17; el-İnsân 76/28.

⁴⁴⁵ el-En’âm 6/29.

⁴⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, V, 34.

⁴⁴⁷ el-Enfâl 8/25.

cezalandırır⁴⁴⁸ buyurmaktadır. Bundan dolayı Kur'an zalimlere karşı her türlü olumlu tavrı yasaklamıştır. "Sakın zulmedenlere en küçük bir meyil duymayın. Sonra size ateş dokunur"⁴⁴⁹. Burada nehyedilen "zulmedenlere meyil", zalimlerin zulmüne razı olmak, zulmedenlerin yolunu iyi ve doğru bulmak, onlara bu konuda iştirak etmek, sevgi beslemek ve kalben meyil beslemektir⁴⁵⁰

Kur'an'da zulüm kavramı üzerinde ısrarla durulmuş ve zalimle şiddetle yerilmiştir. Gerek kişisel ve gerekse sosyal alanda zulüm konusunun işlendiği ayetlerde, gerçekte Allah'ın değil, insanların kendi kendilerine zulmettiği ısrarla vurgulanmakta ve insanların başına gelen bütün olumsuzlukların, yine insanın yaptığı şeylerin bir sonucu olduğu belirtilmektedir.

3. Fesâd

Uyum ve asayişin zıddı bir kavram olan fesâd, kokma, geçersiz olma, ruh, beden ve eşyadaki bozulma; az veya çok olsun herhangi bir şeyin itidalden çıkması anlamlarına gelmektedir⁴⁵¹. Bu kökten ifsâd ise, bozmak, yıkmak, ıslah etmemek, gibi manaları gösterir. Kelimenin taşıdığı günah fikri çoğunlukla, topluma baskı yapmak, sulta ya da kabalığı ifade eden bir tavırla ilgilidir. Genel bir ifadeyle fesâd ve ifsâd, insanlığın bozulmasına ve bir kaosa sürüklenmesine yol açan baskı, terör ve yıldırma ile ilgilidir⁴⁵².

Kur'an'da, iman etmeyip, insanları Allah yolundan alıkoymak, büyükmek⁴⁵³, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp ekin ve nesilleri yok etmek⁴⁵⁴, haksız yere kan dökmek, livata yapmak⁴⁵⁵, tartı ve ölçüde haksızlık yapmak⁴⁵⁶, peygamberleri yalanlamak ve katletmek⁴⁵⁷, hırsızlık ve sihir⁴⁵⁸ gibi olumsuzluklar bu kavramla ifade edilmektedir.

Kur'an, insanlardaki bu zaafın fitrî olduğuna, meleklerin ifadeleriyle işaret etmektedir. "... Yeryüzünde fesat çıkararak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun

⁴⁴⁸ Ebu Dâvûd, *Sünen*, Melâhim, 17; Tirmizî, *Sünen*, Fiten, 8.

⁴⁴⁹ Hûd 11/113.

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 72; Âlusî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 154.

⁴⁵¹ İsfahanî, *Müfredât*, 636; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 334; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, I, 614.

⁴⁵² Kılıç, *Günah Kavramı*, s. 161; bkz. Âlusî, a.g.e., I, 153.

⁴⁵³ en-Nahl 16/88.

⁴⁵⁴ el-Bakara 2/205.

⁴⁵⁵ el-Ankebût 29/28-30.

⁴⁵⁶ Hûd 11/85.

⁴⁵⁷ el-İsrâ 17/4; el-Ankebût 29/36.

⁴⁵⁸ Yûnus 10/81; Yûsuf 12/73.

dediler⁴⁵⁹.” Büyük oranda fesad, nefsin hevasına tabi olmak suretiyle meydana gelmektedir. Yeryüzünde bazı insanlar Allah’ı değil de hevalarını ilah edindiklerinden, dolayısıyla birden fazla heva, birden fazla ilah ortaya çıkar ve bunun sonucunda böyle insanlar daha başka insanlar üzerinde rableşir, ellerinin ulaştıkları yerleri mülk edinmeğe, buraları egemenlikleri altına almaya çalışırlar, yani Allah’ın rablik ve melikliğini gasbetmeye girişirler⁴⁶⁰. Bu insanlar ister kafır, ister münafık olsun durum değişmez ve bunların işi kendiliklerinden yeryüzünde fesat çıkarmaktır; kendilerini ıslah edici saysalar bile⁴⁶¹. “İnsanlardan dünya hayatı hakkında sözü hoşuna giden vardır; ve kalbindekine Allah’ı şahit tutar, oysa o düşmanlığı en yaman olandır. Velayeti ele aldı mı, yeryüzünde fesat çıkarmata çalışır, ürünleri ve nesilleri mahvetmek için uğraşır. Allah, elbette fesadı (bozgunculuğu) sevmez⁴⁶².”

Değişim döneminde olan her türlü telkine açık, hiç tecrübe kazanmamış gençleri, adına fesat denilen dilin menfi propagandası sayesinde ailesiyle, toplumuyla diniyle çatışan bir fert haline getirmek çok kolaydır. Bu yüzden psikolojiyi iyi bilen gruplar, bazı ülkelerde kendi amaçları doğrultusunda çatışan fertleri yetiştirmektedirler. Bu eyleme fesat ve beyin yıkama denilmektedir. Bu eylem, gençlere bir takım tetik kelimeler, sloganlar ve semboller vermek suretiyle şartlandırılarak gerçekleştirilmektedir. Şu veya bu sistemle toplumun kurtulacağı, kurtarıcının da kendisi olacağı ona devamlı surette telkin edilir. Neye inanacağını şaşırان genç, ruhî dinginlik elde etmesini, kendisine empoze edilen aldatıcı, allanıp pullanan fikirleri şartsız kabul etmede bulur ve böylece her söyleneni yapan bir robot haline alır⁴⁶³.

Kur’an, yeryüzünde fesadın tek etkeninin insanlar olduğunu ve onların bu olumsuz davranışları nedeniyle hem sosyal yapının hem de ekolojik dengenin bozulacağı vurgulamaktadır: “İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; Allah da, belki dönerler diye, yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır⁴⁶⁴.” Bundan dolayı müminler, yeryüzünde fesadın egemen olmasını engellemek ve dengeyi sağlamak için müfsitlere karşı mücadele etmelidirler. “Eğer Allah insanlardan bir kısmı ile diğerlerini savıp hizaya getirmeseydi elbette yeryüzünde nizam bozulurdu, ama Allah

⁴⁵⁹ el-Bakara 2/30.

⁴⁶⁰ el-Enbiyâ 21/22; el-Mü’minûn 23/71.

⁴⁶¹ Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s.277.

⁴⁶² el-Bakara 2/204-205; bkz. el-Bakara 2/8-11; en-Neml 27/34.

⁴⁶³ Aydın, Hayati, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, İst. 2000, s.267.

⁴⁶⁴ er-Rûm, 30/41.

alemlere karşı lütuf sahibidir⁴⁶⁵.” Zaten Kur'an'ının fesat ile mücadelesinin temelinde, büyük bir şekilde önem verdiği toplumu kargaşaya sürükleyen bunun gibi bir faaliyet ve düzensizliğe yol vermeme amacı bulunmaktadır⁴⁶⁶

Yeryüzünde bozgunculuk yapan, cana, mala, ırza saldırmaya veya nesli yok etmeye girişmek ve ihmalcilik ile hak nizamı ve halkın asayişini bozmak ve ifsat etmek için çalışan kimselerin suçlarının dünyevî cezaları çok ağırdır⁴⁶⁷. “ Allah ve resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat için çalışanların cezası, ancak ya acımadan öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyada rüsveyliğidir. Onlar için ahirette de büyük azap vardır⁴⁶⁸.”

Kur'an'da tarihte bozgunculuk yapan milletlerin kötü akıbetlerine dikkat çekilmekte ve bundan ibret alınması istenmektedir. Bu husus Kur'an'da Hz Şuayb'ın ifadeleriyle dîlâ getirilmektedir: “Allah'a inananları yolundan alıkoyup ve yolun eğriliğini dileyerek tehdit edip, her yolda pusu kurup oturmayın. Az iken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın, bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bakın⁴⁶⁹.” Fesât ve bozgunculuk çıkaran diğer toplumların kötü sonunu da “ Görüp bilmez misin Rabbin neler yaptı o Âd halkına? Yüksek sütunlarla dolu ve şehirler içinde benzeri yaratılmamış olan İreme? Vadideki kayaları oyup yontarak sağlam evler yapan Semûda. Çadırılı ordugahlar, piramitler sahibi Firavuna. Bütün bunlar bulundukları ülkelerde azdıkça azdılar. Oralarda fesat ve bozgun çıkarıp, düzeni altüst ettiler. Bu yüzden senin Rabbin de onların üstüne azap kamçılarını yağdırdı⁴⁷⁰.” ayeti açıkça ortaya koymaktadır.

4. İsrâf

S-r-f fiilinin if'al babında mastar olan “israf”, özellikle infaktaki aşırılık için kullanımı yaygın olsa da, her ne şekilde olursa olsun ölçüyü taşımak, ölçüsüz yapmak, haddi aşmak, insanın yaptığı her türlü davranışta normal ölçülerin dışına taşma anlamlarını

⁴⁶⁵ el-Bakara 2/251.

⁴⁶⁶ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 111.

⁴⁶⁷ Kurtûbî, *el-Câmi'*, III, 97; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 229.

⁴⁶⁸ el-Mâide 5/33.

⁴⁶⁹ el-A'râf 7/86.

⁴⁷⁰ el-Fecr 89/6-13.

ihtiva etmektedir. Az da olsa Allah'a itaatin dışında harcanan her şey, israf kapsamına girmektedir⁴⁷¹.

Kur'an'da israf, bir çok yönleriyle Allah inancına karşı gelerek normal sınırın dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Müsrif bu çok yaygın olan anlamıyla, imana karşı koyarken şiddet gösteren ve Allah'ı inkarda ileri giden kimse olmaktadır. Firavunun taşkınlığı onu müsriflerden, yani Allah ve risaletine karşı gelmekte ileri gidenlerden olmaya sevk etmiştir⁴⁷². Aynı zamanda israf, küfür, şirk⁴⁷³, livata⁴⁷⁴, yetimin malını yemek⁴⁷⁵, yalanda aşırılık, intikamla öldürme⁴⁷⁶ ve İsrailoğullarının aşırı davranışları⁴⁷⁷ da ifade etmektedir.

İsrafın temel anlamı, başkalarının hakları söz konusu olmaksızın meşru sınırların ötesine geçmek, aşırı sarfiyatta bulunmak ve o nedenle de itidal sahibi olmamak, aşırılık yapmaktır⁴⁷⁸. Bu nedenledir ki, Kur'an'da konuyla ilgili ayetlerde israf vasfı ölçüsüz biçimde yeme ve içme eylemine atfolunmaktadır. “Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin: çünkü Allah israf edenleri sevmez⁴⁷⁹.” “..Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (sadakasını) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez⁴⁸⁰.”

Kur'an'ı Kerim, malın, sosyal vazifesini yerine getirecek şekilde kullanılmasına özen gösterir. Bu görev, malın mülkiyeti her ne kadar özel ise de, genel yarar ve tüm insanların iyiliğine harcanmasıdır. Zira İslam, özel mülkiyetin sadece özel maksatlarla harcanmasına izin vermez. Kur'an, malın kullanımının sırf kendisine ait olduğunu bilen ve başkasına verdiğini kendi mülkünden vermiş gibi düşünen mal sahibini inkarcı ve Allah'ın verdiğini nimetleri tanımayan kişi olarak kabul etmektedir⁴⁸¹. “Allah rızık verirken kiminizi

⁴⁷¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 407; İbn Fâris, *Mekâyis*, III, 153; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 148-149; Firuzâbâdî, *Kâmûs*, III, 221; Kermî, *Hâdî*, III, 413.

⁴⁷² Yûnus 10/83.

⁴⁷³ el-Mü'min 40/43; ez-Zuhruf 43/5.

⁴⁷⁴ el-A'râf 7/81.

⁴⁷⁵ en-Nisâ 4/6.

⁴⁷⁶ el-Mü'min 40/48; el-İsrâ 17/33.

⁴⁷⁷ el-Mâide 5/32.

⁴⁷⁸ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 233-234.

⁴⁷⁹ el-A'râf 7/31.

⁴⁸⁰ el-En'âm 6/141.

⁴⁸¹ Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramalar*, (çev. Ali Turgut), İst. 1988, s. 262.

diğerlerine üstün tutmuştur. Üstün kılınanlar emirleri altında bulunanların rızıklarını vermiyorlar. Oysa onda hepsi eşittirler. Allah'ın nimetini bile bile inkar mı ediyorlar⁴⁸².”

Kur'an, kişinin sahip olduğu malı dağıtma hususunda, şaşırma ve sapma olayı için yerine göre tebzîr ve sefeh tabirini kullanmış, böyle olanları da mübezzir veya sefih olarak isimlendirilmiştir. “Tebzîr”, tohumu gereken yere atmamak ve böylece onu kaybetmek, karşılığında bir şey almamak, malı akılsızca harcamak, gerektiği yere harcamamak demektir⁴⁸³. “Akrobaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira, böylesine saçıp savuranlar, şeytanın dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür⁴⁸⁴.”-Saçıp savurma ifadesinden anlaşılan, belirlenen yerler dışında umumun menfaatini zarara uğratan uygunsuz harcamadır. Bu sebeple ayet, yasaklamadan sonra saçıp savuranları şeytanlara bağlamış ve Allah'a nankörlük edenler olarak tanıtmıştır. Çünkü tebzirde bulunan, malını Allah'ın arzu etmediği sahalarda kullanması, o sahalardaki kötülüklerin toplumda yaşatılması ve desteklenmesini sağlamaktadır. Bu davranış tarzı ise, şeytanın faaliyetini andırmaktadır. Böylece saçıp savuranlar, az veya çok da dağıtsalar mallarını kötülük ve haksızlıklara harcayanlardır⁴⁸⁵.

Kur'an, hayatını Allah'ın indirdiği ayetlerden habersiz bir şekilde sefahat ve çılgınlık içerisinde geçirmiş kişilerin cezalandırılacağını bildirmektedir. “...Sana ayetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bu günde aynı şekilde sen unutuluyorsun! Böylece israfı şapanı ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları cezalandırırız. Rabbinin azabı, elbette daha şiddetli ve daha sürekli⁴⁸⁶.”

Kur'an toplumları yok olmaya götüren faktörleri işlerken, kullandığı kavramlardan biri olan “israf”, iktisadî bir ahlaksızlığı da⁴⁸⁷ ifade etmektedir. Davranışlardaki aşırılığı ifade eden israf, daima toplumlarda haksızlık ve tecavüzü doğurmaktadır. İktisadî eşitsizlik, gelir dağılımında fakirle zengin arasında bir uçurum meydana getirmektedir. Müsrifler, kendileri için bol ve gereksiz harcama yaparak israfa bulunurken, toplumun

⁴⁸² en-Nahl 16/71.

⁴⁸³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 113; İbn Fâris, *Mekâyis*, I, 216; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*; IV, 50; Alusî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 63.

⁴⁸⁴ el-İsrâ 17/26-27.

⁴⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 162; Behiy, a.g.e., s. 264.

⁴⁸⁶ Tâhâ 20/126-127.

⁴⁸⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 112.

diğer kesimlerini hem ekonomik hem de siyasi yönden baskı altında tutmaktadırlar⁴⁸⁸. Bu da toplumun çözülüp ve yok olmasına neden olmaktadır⁴⁸⁹.

İnsan hayatında ekonomik şartların pek büyük önemi vardır. Bir toplum için ekonomik hayatın sarsıntıya uğraması veya kaybolması, bir helâk işareti veya başlangıcıdır. Genelde üretim yolunda olduğu zaman, ferdî anlamdaki sıkıntıların giderilmesine çare bulunabilirse de, bütün iktisadi hayatın şartlarının bozulması, bütünüyle toplumun felaketine sebep olabilir. İktisadın şartları ise iki esasta toplanır: Allah'ın yaratılıştan verdiği zenginlikler ile o zenginlikleri işleyip değerlendirecek insanların ahlakı. İnsanların ahlakının bozulması, yaratılıştan gelen feyiz ve bereketin kesilmesine sebep olabilir. Yaratılıştan gelen feyiz ve bereketin kesilmesi ise bütünün helâki demek olur⁴⁹⁰.

5. Haddi Aşma

Kur'an-ı Kerim'de haddi aşmayı, aşırılığı ifade eden bir çok kavram bulunmaktadır. Bunlardan birisi, haddi aşmak, hakka tecavüz etmek, doğru yoldan sapma anlamına gelen "İ'tidâ" kelimesidir.⁴⁹¹ Mu'ted ise, haddi aşmayı, zulmü benimseyen ve bu yolda önderlik yapan kimsedir. Kur'an'da, şirk, tekzip, yalancılık⁴⁹², boşama yoluyla kadına zarar vermek⁴⁹³, İsrailoğullarının peygamberlerini öldürmesi ve cumartesi günü av yasağını ihlal etmeleri⁴⁹⁴ gibi anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Aşırılığı ifade eden bir başka kavram "şatata", Kur'an'da üç yerde kullanılıp azgınlık ifade eden şatat, asıl itibariyle, haddi aşmak, taşkınlık, ileri gitmek, doğrudan iyice uzaklaşmak, hak ve ölçüden adam akıllı uzaklaşmak⁴⁹⁵ manasında kullanılır. Kur'an'da zulümde ifratı, Allah hakkında yalanı, açıkça zulümü ve haksızlığı göstermektedir⁴⁹⁶.

Kur'an'da haddi aşmayı ve tecavüzü ifade eden kelimelerden birisi de "tağâ" kelimesidir. Kökü itibariyle; konulmuş olan sınırları aşmak, isyanda sınırı aşmak, taşkınlık, azgın olmak, ölçüsüz şekilde hareket etmek, günahı aşırıya gitmek, denizin yükselip her

⁴⁸⁸ Bkz. et-Tevbe 9/85; el-Mü'minûn 15/20; el-Hadîd 57/23-24; el-Kalem, 68/10-15.

⁴⁸⁹ Bkz. el-A'râf 7/137; el-Enbiyâ 21/9; el-Kasas 28/5.

⁴⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 118.

⁴⁹¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 553; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 33.

⁴⁹² Bkz. el-Mâide 5/107; Yûnus 10/74; Kâf 50/25; el-Mutaffifîn 83/12.

⁴⁹³ el-Bakara 2/229, 231.

⁴⁹⁴ el-Bakara 2/65, 61; Âl-i İmrân, 3/112.

⁴⁹⁵ İsfahânî, a.e., 453; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 334.

⁴⁹⁶ el-Kehf 18/14; Sâd 38/32.

şeyi mahvetmesi⁴⁹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Kuran’da bu kavramın kullanıldığı hususlar arasında Nuh tufanı da⁴⁹⁸ bulunduğu gibi, suyun aşırı derecede taşmasına da tuğyan denilmektedir. Buna teşbihen insanın aşırı davranışlarına da, tuğyan denilmiştir⁴⁹⁹.

Tuğyân içinde olanlar, engel tanımayıp direnen, özellikle dinî ve ahlakî düşüncelerden uzak, kendisini durduracak hiçbir şeye yer vermeyen ve kendi gücüne güveni sınırsız olan kimselerdir. Tuğyân içinde olmanın neticesi, yaratıcıyı inkar ediş veya önemsemeyişle bağlantılı olarak, yaratılmış olma duygusundan yoksunluk ve kendisini yaratıcı olma gücüyle övünmedir. Kur’an’ın ilgili bölümlerinde de bu kelimenin anlamı “yaratıklık hissinin eksikliği ve buna bağlı olarak, Yaratıcıyı hiçe sayma ya da inkar”dır⁵⁰⁰.

Aynı kökten gelen “tâğut” kelimesi ise, hem tekil hem de çoğul olarak kullanılıp⁵⁰¹, her türlü azgınlık, sapkınlık, kısaca batılı sembolize etmektedir⁵⁰². Mevdudî, Allah’a isyanın üç derecede olabileceğini belirtmektedir. Birincisi, Eğer bir kimse Allah’ın kulu olduğunu kabul eder, fakat pratikte O’nun emirlerinin aksini yaparsa buna fasık denir. İkincisi, Bir kimse Allah ile irtibatı koparır ve başka birine bağlanırsa buna kafir denir. Üçüncüsü ise, eğer bir kimse Allah’a isyan eder ve O’nun kullarını kendisine boyun eğmeye zorlarsa, o zaman tâğut’tur. Böyle bir kimse şeytan, rahip, dinî veya politik lider veya kral olabilir⁵⁰³.

Kur’an’da peygamberleri hafife almak⁵⁰⁴, imansızlık, hürmetsizlik⁵⁰⁵ ve Firavun için de bu fiil kullanılır. Allah Hz. Musa’ya şöyle seslenir: “Firavun’a git. Çünkü o iyice azdı⁵⁰⁶.” Firavun örneğinde olduğu gibi, tuğyânın arkasında yatan en büyük neden insanın kendini kendine yeterli görmesidir. Bu durum Kur’an’da “istiğnâ” kelimesiyle ifade edilmektedir. Birisine veya bir şeye hiç ihtiyaç duymamak ya da az ihtiyaç duymak, elinde çok servet bulundurmamak⁵⁰⁷ anlamına gelen “ğınâ” kökünden türeyen istiğnâ kelimesi Kur’an’da, insanın kendisini zengin addederek kendi gücüne sonsuz güven duyması ve

⁴⁹⁷ Isfahânî, *Müfredât*, s. 520; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 7; Fîrûzâbadî, *Kâmûs*, IV, 516; Kurtubî, *el-Câmi*, I, 145.

⁴⁹⁸ Hâkka 69/11.

⁴⁹⁹ Rızâ, *el-Menâr*, I, 164.

⁵⁰⁰ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 202.

⁵⁰¹ Bkz. el-Bakara 2/256-257; en-Nisâ 4/51, 60; el-Mâide 5/60.

⁵⁰² Fîrûzâbadî, a.e., IV, 516; Alusî, *Râhu’l-Meânî*, III, 13; Elmalılı, *Hâk Dini*, II, 170.

⁵⁰³ Mevdudî, *Tefhîm*, I, 202; bkz.. Kurtubî, *el-Câmi*, II, 183.

⁵⁰⁴ Bkz. el-Bakara 2/15; el-Mâide 5/68; ez-Zâriyât 51/53.

⁵⁰⁵ Bkz. el-En’âm 6/110; el-Mü’minûn 23/75; et-Tûr 52/32.

⁵⁰⁶ Tâhâ 20/24; en-Nâziât 79/17

⁵⁰⁷ Isfahânî, *Müfredât*, s. 615; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 136.

bunun neticesinde de haddini bilmemesi anlamın da kullanılmaktadır. İstiğna, yaptığı her işte kendisini mutlak anlamda serbest addeden, tamamıyla bağımsız olan, ya da sadece kendine bağımlı olan bir kişinin tutumunu anlatmaktadır⁵⁰⁸.

İnsan belli nimetlere kavuştuğu ve kendisini başkalarından müstağni zannettiği, kendisinde istediğini yapabilecek bir güç, bilgi ve yetenek vehmettiği zaman artık Allah'ı unuttur. Artık dilediğini yapar, hak, hukuk ve hiçbir sınır tanımaz. Böylece insanların içine düştüğü bu tür psikolojik yanılsamalar, onların tuğyana yönelmelerinin de ana nedenini oluşturmaktadır⁵⁰⁹. Bu konuyu Kur'an bir ayırım yapmaksızın insanın temel bir özelliği olarak sunar: “Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar⁵¹⁰.”

Kur'an, Nuh ve Semud gibi kavimlerin Allah'ın gazabını üzerlerine çekmelerini, içinde bulundukları tuğyan durumuyla açıklamaktadır. “Durum şu ki Birinci Âd kavmini O helak etti. Semûd'u da (O helak etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı. Daha önce de çok zalim ve çok azgın olan Nuh kavmini (helak etti.)⁵¹¹” Kendi kendini yeterli görerek azgınlık eden kimselerin temel dayanaklarının güç olduğunu ve bu sayede azgınlıkla helak edildiklerini şu ayetler çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır: “Görüp bilmez misin Rabbin neler yaptı o Âd halkına? Yüksek sütunlarla dolu ve şehirler içinde benzeri yaratılmamış olan İreme? Vadideki kayaları oyup yontarak sağlam evler yapan Semûd'a. Çadırılı ordugahlar, piramitler sahibi Firavuna. Bütün bunlar bulundukları ülkelerde azdıkça azdılar. Oralarda fesat ve bozgun çıkarıp, düzeni altüst ettiler. Bu yüzden senin Rabbin de onların üstüne azap kamçılarını yağdırdı⁵¹².” İsrailoğulları, Cumartesi günü av yasağını ihlal ederek haddi aştıkları için maymunlaştırılırken⁵¹³, Peygamberlerine itaat etmedikleri, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere nankörlük ettikleri için Allah'ın gazabına uğramışlardır⁵¹⁴.

6. İstikbâr

Büyük olmak manasındaki “Kebure” fiilinden türeyen, kibir, kebîr, istikbar ve tekebbür kelimeleri birbirleriyle yakın anlamlar içerirler. Kibir (büyüklik), nicelik, nitelik,

⁵⁰⁸ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*., 108, 204-205.

⁵⁰⁹ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 319.

⁵¹⁰ Bkz. Alak 96/6-7; bkz. el-İsrâ 17/67; el-Ankebût 29/65; Lokmân 31/32.

⁵¹¹ en-Necm 53/50-52.

⁵¹² el-Fecr 89/6-13.

⁵¹³ el-Bakara 2/65; en-Nisâ 4/47; el-A'râf, 7/163.

⁵¹⁴ el-Bakara 2/61

mertebe gibi yönlerden olabilir. Kibir aslında somut şeyler için kullanılmakla beraber zamanla soyut şeyler için de kullanılmaya başlanmıştır⁵¹⁵.

Büyüklik, ululuk taslamak anlamına gelen kibir, insanın kendi nefesine olan hayranlığı nedeniyle kapıldığı bir psikolojik durum olup bununla insan yalnız kendisini beğenerek diğerlerinden üstün görmesidir. Bu durumda büyüklik taslayan kişiye mütekbir denir. İstikbâr, kendini büyük görerek gerçeği kabule yanaşmamak, bu istekle yer yüzünde fesat çıkarmak ve başkalarının üzerinde otorite kurmak; tekebbür ise, kendini büyük görmenin en ileri aşaması olup, insanın hakkı kabulden kaçınarak Allah'a karşı büyüklik taslama olayıdır⁵¹⁶. Mütekbir Kur'an'daki fiili kullanımında, kibirliliğin anlık bir duygusal heyecanından ziyade, kafirin kalıcı bir sıfatı olarak gözükmekte olması, ruhî bir hastalık olduğunu göstermektedir⁵¹⁷.

Aslında "el-Kebîr" ve "el-Mütekebbir" Allah'ın güzel isimlerinden biri olup⁵¹⁸, büyüklüğün kemalinde, her şeyden yüce, mahlukların sıfatlarından yüce veya kulları arasında büyüklükte kendisiyle yarışmaya yeltenen taşkınlıklara karşı, büyüklüğünü koruyan ve onları helak eden anlamındadır. Allah hakkında "el-Mütekebbir". mezmum olan gurur ve kibir anlamındaki özentiyi değil de, teferrüd ve tahassüsü ifade eder. Yani bu vasfın O'na has olduğunu belirtir⁵¹⁹.

Kur'an, inkarın en temel ahlaki nedenini haksız yere kibirlenmek olarak görür⁵²⁰. "Kendilerine ulaşan hiçbir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri tartışanların içlerinde olan duygu, sırf bir büyüklük kompleksinden başka bir şey değildir, ama onlar o özendikleri dereceye asla ulaşamazlar."⁵²¹ Bu sebeple Kur'an, istikbar kavramını inandırmayan toplumların bir vasfı olarak görür. Çünkü onlar Allah'ı yalanlayarak, peygamberlere karşı çıkıp insanları doğru yoldan saptırırlar⁵²². Öyle ki bir çok hallerde bu öge ile, kafirin en tipik vasfı temsil olunmaktadır. Kur'an'da mütecaviz, övüngen, menfi vasıflar sahasında merkezi tip olarak boy gösterir. Bu nedenle Kur'an'ın ilk muhatapları

⁵¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 697; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 126; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*

⁵¹⁶ İsfahânî, a.g.e., s. 697; İbn Manzûr, a.g.e., V, 130; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, II, 175; Âlusî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 235.

⁵¹⁷ İzutsu, *Kur'an'da dini ve ahlaki Kavramlar*, s., 193.

⁵¹⁸ Bkz. er-Ra'd 13/9; el-Hacc 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; el-Haşr, 59/3.

⁵¹⁹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 237, 272.

⁵²⁰ Bkz. en-Nisâ 4/172-173; el-A'râf 7/75-76; ez-Zümer 39/59.

⁵²¹ el-Mü'min 40/56.

⁵²² el-A'râf 6/76; en-Nahl 16/22; el-Furkân 25/21; Lokmân 31/7.

durumundaki insanların olumsuz tavırlarının istikbar kavramıyla ifade edilmesi gayet doğaldır. Dinî manada kafir, insanları küçük gören ve kendisiyle övünen bir kişidir⁵²³.

Bu anlamda istikbarın ilk temsilcisi, Allah'ın emrine karşı gelerek büyüklük taslayan (istikbar) İblis'tir. Hz. Adem'e secde etmesi emrolununca, "yüz çevirip kibirlendi ve kafirlerden oldu"⁵²⁴. İblis, Allah'ı inkar ettiği için değil, kibirlenerek, " Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"⁵²⁵ cevabını vermiştir. İblis'in kafir olması, Allah'ın emrini çirkin bulması, beğenmemesi ve anlamsız bulmasından kaynaklanmaktadır⁵²⁶.

Kur'an'da istikbar kalbin mühürlenmesine sebep olarak gösterilmektedir. Bu da. ayetler karşısında ve yeryüzünde haksız yere yapılan böbürlenmeye bağlanmaktadır. "Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenler gerek Allah yanında gerekse iman edenler yanında büyük bir nefretle karşılanır. Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler"⁵²⁷. Kalp, kibir ve zorbalığın merkezi ve kaynağı olduğu için bu sıfatlarla nitelenmiştir. Kalp azaların sultanıdır. O bözölünce bütün azalar bozulur⁵²⁸. Bu kimseler, amelleri dolayısıyla o kadar fisk ve fücûra dalmıştır ki artık onlardan hoşlanıp, Allah'ın kitabının ayetlerine akla ve mantığa uymayan gereksiz itirazlarda bulunarak, Allah'ın vahyettiği mesajı inatla inkar ederler. Bu onların elinde bir delil olduğu için değil, zihinsel olarak yozlaşmanın bir sonucudur⁵²⁹.

Kur'an, geçmiş toplumların kendilerine gönderilen peygamberlere karşı gösterilen olumsuz tavrın temelinde büyüklük taslamanın yattığını sürekli bir biçimde vurgulamaktadır⁵³⁰. Bu toplumlardaki müstekbirler, makam, mevki sahibi, servet düşkünü önder kimselerdir. Bunların büyülenerek peygamberlerine karşı çıkmalarının ana nedeni, sahip oldukları sosyal statüyü koruma arzularıdır⁵³¹. Nuh'un kavminin, ona inananları

⁵²³ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s., 193.

⁵²⁴ el-Bakara 2/34.

⁵²⁵ el-A'râf 7/12; Sâd 38/76.

⁵²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 273.

⁵²⁷ el-Mü'min 40/35; bkz. el-A'râf 7/146.

⁵²⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 205.

⁵²⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, V, 147.

⁵³⁰ Bkz. el-Bakara 2/87; el-A'râf 75-76, 88; Yûnus 10/75; el-Mü'minûn 23/46; el-Kasas 28/39; Fussilet 41/15.

⁵³¹ Mevdûdî, a.e., IV, 21.

aşağılayarak, kendilerini daha üstün görmelerinin temelinde bu anlayış yatmaktadır⁵³². Aynı husus, Hz. Salih'e karşı Semud⁵³³, Hz. Şuayb'a karşı Medyen halkında da kendini göstermektedir. "Kavmin büyüklük taslayanları ileri gelenleri: 'Ey Şuayb! Ya dinimize dönersin ya da andolsun ki seni ve seninle beraber inananları kasabamızdan çıkarırız.' dediler."⁵³⁴ Kur'an'da takdim edilen müstekbir zümrenin en önde gelen temsilcisi, büyüklenme ve kibrinin kurbanı olmuş Firavun'dur. Firavun'un geçmiş milletler içerisinde en fazla dikkat çeken günahkar olduğunu görmekteyiz. "...O (insanları ezip) ululanan, sınırı aşanlardan biriydi"⁵³⁵. Kur'an bu ayetle Firavun'un, peygamberlerin getirdikleri hidayete tabi olmama hususunda insanların en dik başlısı olduğunu vurgulamaktadır.

Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri, güç, yetenek ve becerileri kendilerinden sayarak başka insanların boyunlarına binen müstekbirlerin diğer insanların zalimce davranışlarına "istiz'af", zayıf gördükleri insanlara da "müstaz'af" denmektedir. İstiz'af zayıf ve güçsüz bulmak, horlamak, aşağılamak anlamlarına gelir. O halde müstaz'af, güçsüz ve zayıf görülen halk kitlesi demektir⁵³⁶. Bu tür zayıf görülen kişilerden, müstekbirlerin eline düşerek bundan kurtuluş ve çıkış yolu arayanlar ve bu arayışlarından dolayı müstekbirlerin her türlü zulmüne maruz kalanlara, Allah vahyine uydukları sürece va'dde bulunmakta ve onları yeryüzünün varisleri yapacağı müjdesini vermektedir⁵³⁷.

Diğer bir grup müstaz'af, müstekbirlerin yaptıklarına korku, Allah'a güvenmeme, dünyevî çıkarlar, gaflet ve inkara rıza göstermek ve bir takım zaaflar dolayısıyla ses çıkarmayıp, yeryüzünde fesada ve istikbara rıza gösterenlerdir⁵³⁸. Liderlerine, ulularına körü körüne tabi olan ve onlara karşı hiçbir nasihatçıyı dinlemeye hazır olmayan bu kimselere azap va'di vardır ve yeryüzünde nasıl azap içindelerse, Ahiret'te de müstekbirlerle birlikte cehennem azabını paylaşacaklardır⁵³⁹.

Büyüklenme duygusu, müstekbir zümrede zulme ve haddi aşmaya neden olmaktadır. Bu durum Kur'an'da "bağy" terimi ile ifade edilmektedir. "Beğâ" fiilinin mastarı olan bağy, kibirlenmek, hasetçilik, vurgunculuk, başkasına haksızlık ederek zulüm

⁵³² Bkz. Hûd 11/27; el-Mü'minûn 23/33; eş-Şuarâ, 26/11.

⁵³³ el-Kamer 54/24.

⁵³⁴ el-A'râf 6/88.

⁵³⁵ ed-Duhân 44/31.

⁵³⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 507; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 204; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, III, 240.

⁵³⁷ el-A'râf 7/137; el-Kasas 28/4-5.

⁵³⁸ en-Nisâ 4/97; Yûnus 10/83; Sebe' 34/31-33, Nûh 71/21.

⁵³⁹ Rızâ, *el-Menâr*, I, 140; Mevdûdî, *Tefhîm*, IV, 531; Ünal, *Temel Kavramlar*, s. 375.

yapmak, haddî aşmak ve insanlar üzerinde baskı kurma anlamlarına gelmektedir⁵⁴⁰. Görüldüğü kadarıyla bağıyın, sosyal hayatta haddi aşmayı, aşırı kibir yüzünden başkalarına haksız ya da hukuksuz davranışlarda bulunmayı ifade ettiği görülür⁵⁴¹.

Ayetlerde bağı; azgınlık⁵⁴², bozgunculuk, fitne çıkarmak⁵⁴³, tecavüz etmek, saldırmak⁵⁴⁴ anlamlarını ifade etmektedir. Bu niteliğe sahip olanlar, devamlı bir biçimde insanlara hükümrân olmaya, onlara tepeden bakmaya ve liderliğini öne sürmeye çaba sarfetmektedirler⁵⁴⁵. Bu nedenle bağı, insanlar arasındaki ihtilaf ve tefrikaların ve bozgunculuğun çıkmasına neden olmaktadır⁵⁴⁶. Kur'an'da helak edildikleri belirtilen toplumların ve Firavun ile Karun'un azgınlık ve taşkınlıkları da bu kavramla ifade edilmektedir⁵⁴⁷.

Yüce Allah, genel ahlak kurallarını aşan ve yaratıcı olsun yaratıklar olsun, diğerlerinin haklarını çiğneyen her türlü kötü davranışı ifade eden⁵⁴⁸ bağı yasaklayıp, buna karşın adaleti ve iyiliği emretmektedir. "Allah başkalarına adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı; en güzel davranışı, muhtaç oldukları şeyleri yakınlarına vermeyi emreder. Hayasızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir"⁵⁴⁹.

7. Günahlar

Kur'an'da toplumların başlarına musibet ve felaket gelmesine neden olan fiillerden biri olarak günah kavramından söz edilmektedir. Genel olarak günah, insanın şeytana uyarak yaptığı ve arzusunda fani olduğu, dünyada ve ahirette cezasını çektiği, bütün mükemmellikleri fesada uğratan, Allah'a boyun eğmeye aykırı olan ve Allah ile kul arasındaki perdeyi, engeli güçlendiren fiil olarak tanımlanabilir⁵⁵⁰. Kur'an'da günahı karşılayan pek çok kelime kullanılmaktadır. Bunlardan başlıcaları, ism, zenb, hatîe, seyyie ve cürm kelimeleridir.

⁵⁴⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 137; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 72; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, IV, 440;

⁵⁴¹ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s., 198.

⁵⁴² el-Kasas 28/76; eş-Şûrâ 42/27.

⁵⁴³ et-Tevbe 9/47-48; el-Kasas 28/77.

⁵⁴⁴ el-Hucurat 49/9.

⁵⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 205; Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 296.

⁵⁴⁶ el-Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/19.

⁵⁴⁷ Yûnus 10/90; el-Kasas 28/76-78.

⁵⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 53.

⁵⁴⁹ en-Nahl 16/90.

⁵⁵⁰ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 37.

“İsm”, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan davranış, sonunda karşılığında ceza gelen günah ve bilerek işlenen gayri meşru fiil anlamına gelmektedir. Günah işleyenlere de bu kökten âsim veya esim denilir⁵⁵¹. Söz konusu kelime hem küfrün değişik cephelerini hem de insanlara karşı yapılan suçları ifade etmektedir⁵⁵².

Kur'an'da Allah'a her hangi bir şekilde ortak koşmak⁵⁵³, insanların birbirlerini öldürmeleri, birbirlerini yurtlarından çıkarmaları, birbirlerinin aleyhinde yardımlaşmaları⁵⁵⁴, haram kılınan ölü eti gibi yiyeceklerden zor durumda kalınmadığı halde yemek⁵⁵⁵, başkalarının malını haksız yere yemek ve bunun için bu malları yöneticilere aktarmak, rüşvet alıp vermek, ölmek üzere olan kişinin vasiyetini duyanın onu değiştirmesi, faiz alıp vermek, şahitliği gizlemek, bir eşin yerine başka bir eş almak istendiğinde, birinciye verilen maldan herhangi bir şeyi geri almak⁵⁵⁶, kendi yaptığı hatayı başkalarına yüklemek ve iftira atmak, küfrü gerektirici sözler söylendiğinde özellikle alimlerin bu tür sözlerden menetmemeleri, üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemek, Allah'ın helal kıldıklarından yemeyip, Allah'ın helallerini nefesine adeta haram etmek, Allah'dan gelen ilim olmadan heva ve hevesine uyup yanlış yola gitmek⁵⁵⁷, yapmadıkları işlerden dolayı mü'min erkek ve kadınları incitmek⁵⁵⁸, sarhoşluk verici her türlü şeyden az olsun çok olsun içmek, kumar ve şans oyunları ve yalan söyleyip, Allah üzerine yalan iftira atmak⁵⁵⁹ gibi ameller isim kavramının içinde anılmaktadır.

Günahı ifade eden bir başka kavram “hatîe”; kök manası itibariyle, doğru yoldan sapmak, kasıtlı olarak veya olmayarak kötü fiile yönelmek⁵⁶⁰ gibi manalara gelen kelime, dini yaşayışta hedefi şaşırان, bilerek ve isteyerek yanlış seçen, kötü bir yola düşen veya kısaca haramı işleyeni gösterir⁵⁶¹. Böyle bir günah Allah'a olduğu kadar, insanlara karşı yapılan bir davranış da gösterir⁵⁶². Nitekim yoksulluk korkusuyla çocukları öldürmek bu

⁵⁵¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 63; İbn Fâris, *Mekâyis*, I, 60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 5; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, IV, 99; Alusî, *Râhu'l-Meânî*, II, 55; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 207.

⁵⁵² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, s. 320-321.

⁵⁵³ en-Nisâ 4/48.

⁵⁵⁴ Bkz. el-Bakara 2/85; el-Mâide 5/2, 29, 62, 106.

⁵⁵⁵ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3.

⁵⁵⁶ Bkz. el-Bakara 2/173, 182, 276, 283; en-Nisâ 4/20.

⁵⁵⁷ Bkz. el-Mâide 5/63; el-A'râf 7/33; el-Ahzâb 33/58.

⁵⁵⁸ Elmalılı, a.g.e., III, 81.

⁵⁵⁹ Bkz. el-Bakara 2/218; en-Nisâ 4/50.

⁵⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 287; İbn Fâris, *Mekâyis*, II, 198; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 75; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, I, 117.

⁵⁶¹ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 129.

⁵⁶² Bkz. el-Kasas 28/8; Hâkka 69/37; Yûsuf 12/97.

kavramla ifade edilmektedir. Kur'an, hatîe sözcüğünü genellikle en ikrah verici dini günahlar için kullanmaktadır⁵⁶³. Çünkü Nuh kavmi, Firavun ve halkının ve diğer kavimlerin başına gelen felaketlere neden olan günahlarının hepsini bu kelime belirtmektedir. “(Nuh kavmi) günahları yüzünden boğuldular⁵⁶⁴.” “Firavun da, ondan öncekiler de, altüst edilip yerin dibine geçirilen Lut halkına ait kasabaların ahalileri de hep o günaha girdiler. Rablerinin Elçisine isyan ettiler, Allah da onları şiddetle cezaya çarptırdı⁵⁶⁵.”

Kur'an-ı Kerim'de günahı ifade eden kelimelerden birisi de “zenb” kelimesidir. Hata, itaatsizlik, kötü iş ve davranış gibi anlamlara gelen zenb, aslında geri, kuyruk manasındadır⁵⁶⁶. Kur'an bu sözcüğü, daha özel bir alana yerleştirerek, Allah'a karşı olan günahlar ve peşinden bir ceza gelen kötü fiil⁵⁶⁷ için kullanmakta ve bu sözcüğe ahlakî bir muhteva kazandırmaktadır⁵⁶⁸. Kur'an, birinci derecede Allah'a karşı işlenen günahlardan küfr, itaatsizlik, şirk, büyüklenme ve karşı gelme için bu kelimeyi kullanmaktadır⁵⁶⁹. Zenb, bir çok ayette Allah'ın toplumu cezalandırması ve yok etmesine bir neden olarak zikredilir. Günahlarından dolayı pek çok toplumun yok oluşu şu ayette açıkça vurgulanmaktadır: “Nuh'tan sonra nice nesilleri yok etmişizdir. Kullarının günahlarından haberdar ve onları gören olarak Rabbin yeter⁵⁷⁰” Küfür, nankörlük ve büyüklük taslamaya devam edenlerin durumu da aynı onlar gibidir. “Firavun ve taifesi ve onlardan öncekilerin tutumu gibi: Rablerinin ayetlerini yalan saydılar. Biz de günahları nedeniyle onları imha ettik⁵⁷¹.” Kur'an'da bir toplumun günahlarından dolayı yok edilişi, geçmişte bu yüzden helak edilen toplumların uğradıkları azabın hangi şekilde gerçekleştiğine dair örneklerle de anlatılmaktadır: “Her birini günahları sebebiyle yakaladık. Kimine taşlar savuran rüzgarları gönderdik, kimini bir çılgılık yok etti, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk⁵⁷².”

⁵⁶³ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 322

⁵⁶⁴ Nûh 71/25.

⁵⁶⁵ Hâkka 69/9-10.

⁵⁶⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 389; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, I, 203.

⁵⁶⁷ Alusî, *Râhu'l-Meânî*, III, 94.

⁵⁶⁸ Kılıç, *Günah Kavramı*, s. 126; İzutsu, a.e., s. 317.

⁵⁶⁹ Bkz. Âl-i İmrân 3/11; el-Mâide 5/18, 49; el-Enfal, 8/52, 54; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/11, 21; Mülk, 67/11.

⁵⁷⁰ el-İsrâ 17/17.

⁵⁷¹ el-Enfâl 8/54.

⁵⁷² el-Ankebût 29/40.

Kur'an'da hoş karşılanmayan her türlü davranışları yapanlar için c-r-m fiil kökünden türeyen "mücrim" sözcüğünün de kullanıldığını görmekteyiz. Asıl maddesi ve manası itibariyle meyveyi ağacından koparmak, dalından kesmek gibi manalara gelen kelime, istiâre yoluyla hoş karşılanmayan tüm davranışlar için kullanılmıştır⁵⁷³. Kur'an'da da, daha çok "ecrame" kalıbında geçmekte ve başkasını günaha sevk etmek, başkasına karşı günah işlemek, cezayı gerektirici bir iş yapmak anlamlarına gelirken, çoğunlukla ulûhiyyet ve nübüvvet makamlarına yöneltilmiş günahları ve Allah'a karşı kendi gerçekliklerini savunan günahkarlıkları göstermektedir⁵⁷⁴. Kur'an, şirk, küfür, yalanlama, Allah'a karşı büyüklenme, peygamberlerle alay etme, yoksulu doyurmama ve zevk ve dünya hayatına aşırı düşkünlüğü mücrimlerin özellikleri olarak takdim eder⁵⁷⁵. Aynı zamanda helak edilen tüm toplumların mücrim olduklarını belirtir. "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, suçluların sonunu nasıl olduğuna bir bakın"⁵⁷⁶.

Kur'an'da, toplumların karşı karşıya geldikleri felaketlerle, onların olumsuz eylemleri arasındaki ilişkiler birbirine bağlantılı bir şekilde anlatılmakta ve toplumu yok olmaya götüren davranışların zamanında önüne geçilmediği takdirde, sünnetullah gereği geçmişte olduğu gibi, bu günde, bundan sonra da felaketlerle karşı karşıya gelmenin kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. "Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve düzensizliği men edecek, böylece onları helak olmaktan koruyacak idrak ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zalimler ise içinde bulundukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar suçlu kimselerdi"⁵⁷⁷. Kur'an, yasaklanmış davranışlarda bulunarak günah kazanan ve cezayı hak eden mücrim toplumların bir takım doğal afetlerle uyarıldığını belirtir⁵⁷⁸: "Biz de üzerlerine (Firavun kavmine) ayrı ayrı ayetler olarak tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik; ama yine de büyüklük tasladılar ve mücrim bir topluluk oldular"⁵⁷⁹.

⁵⁷³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 192; İbn Fâris, *Mek3ayıs*, I, 440; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 90-91; Fîruzâbâdi, *Kâmûs*, IV, 122.

⁵⁷⁴ Kılıç, *Günah Kavramı*, s. 142.

⁵⁷⁵ Bkz. el-En'âm 6/147; el-A'râf 7/133; et-Tevbe 9/66; Yûnus 10/75; Hûd 11/116; el-Câsiye 45/31; el-Müzzemmil 73/44.

⁵⁷⁶ en-Neml 27/69; bkz. el-A'râf 7/84; Yûnus 10/13; el-Hicr 15/58.

⁵⁷⁷ Hûd 11/116.

⁵⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 121.

⁵⁷⁹ el-A'râf 7/133.

Günahı ifade eden bir diğer kelime de kötü, fena, çirkin ve zararlı olmak gibi anlamlara gelen “sâe” fiil kökünden türeyen “su” ve “seyyie” kelimeleridir. Su’, kötülük, çirkinlik veya nahoş, iğrenç diye nitelendirilen, tepki uyandıran her şeyi ifade etmektedir⁵⁸⁰. Kur’an’da helak edilen toplumlar bu kelimeyle nitelendirilmektedir. “Gerçekten onlar (Lut kavmi), kötü ve itaat dışına çıkmış fasık bir guruh idiler⁵⁸¹. Nuh kavmi içinde “gerçekten onlar kötü bir toplum idi, bu yüzden Biz de onların hepsini suda boğduk⁵⁸².”

Seyyie ise iyilik ve güzellik anlamına gelen hasene’nin zıddı olup, genel anlamda kötülük, kötü fiil, itaatsizlik fiili, kusur, cezalandırılması gereken bir günah anlamlarına gelmektedir⁵⁸³. Ayrıca insanın bireysel ve toplumsal hayatı boyunca karşılaştığı, hastalık, korku, yoksulluk, kıtlık, ağrı, sızı üzüntü, öldürülme yaralanma ve doğal afetler gibi her türlü kötülöklere de denir⁵⁸⁴. Çoğunlukla topluma yönelik, azınlıkla da Allah’a karşı olan günahları ifade eden kelime⁵⁸⁵ Kur’an’da, üvey ana ile evlenmek⁵⁸⁶, yeryüzünde haset çıkarmak, Allah’a yalan iftirada bulunup helalini haram, haramını helal saymak, Allah’ın koyduğu hükümlerin dışında hükümlerle hükmetmek, Allah’ın ayetlerini dünya geçimliği karşısında satmak ve insanları Allah’ın yolundan alıkoymak, Allah’a karşı küfür⁵⁸⁷, çıplaklık, zinaya başvurmak, livatada bulunmak⁵⁸⁸, bile bile yalan yere yemin etmek, insanlara eziyet, haksızlık ve zulüm yapmak⁵⁸⁹ gibi davranışlar seyvie olarak anılmaktadır. Bu davranışların yaygın olduğu toplumlar sünnetullah gereği hem bu dünyada hem de ahirette cezalandırılmaktadırlar⁵⁹⁰.

8. Şımarıklık

Kur’an’da şımarık kişiler için “mütref” sözcüğü kullanılmaktadır. Sulu ve taze oldu, bolluk içinde oldu anlamına gelen “t-r-f” fiil kökünden türeyen “itrâf”, nimetten

⁵⁸⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 440; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 96; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, I, 125; Alusî, *Râhu’l-Meânî*, XI, 5; İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 304.

⁵⁸¹ el-Enbiyâ 21/74.

⁵⁸² el-Enbiyâ 21/77.

⁵⁸³ İsfahânî, a.e., 440, İbn Manzûr, a.e., I, 96.

⁵⁸⁴ Kurtûbî, *el-Câmi*, V, 284.

⁵⁸⁵ Kılıç, *Günah Kavramı*, s. 140; Ünal, *Kur’an’da Temel kavramlar*, s.303.

⁵⁸⁶ en-Nisâ, 4/22.

⁵⁸⁷ Bkz. el-A’râf 7/165; Fâtır 35/8, 43.

⁵⁸⁸ Bkz. el-A’râf 7/19; Yûsuf 12/24; el-İsrâ 17/32.

⁵⁸⁹ Bkz. Hûd 11/64; eş-Şuarâ 26/156; el-Ankebût 29/4; el-Câsiye 45/21.

⁵⁹⁰ Bkz. el-Bakara 2/81; Yûnus 10/27; er-Ra’d, 13/6; en-Neml 27/46, 90.

dolayı azmak, aşırılık ve lüksten şıarmak anlamlarını içermektedir⁵⁹¹. Mütref ise, kolay ve müreffeh bir hayat yaşayan, ahlakî endişelere hayatında pek yer vermeyen, haz ve keyif peşinde koşmanın yozlaştırdığı kimse demektir⁵⁹². Zenginliklerine, toplumsal konumlarına dayanarak toplumlarında fiili liderliği temsil eden ve dolayısıyla nüfuzları altındaki kimselerin davranışlarından da sorumlu kimselerdir⁵⁹³. Mal ve mülkün şımarttığı bu insanlar, sorumsuzca Allah'ın ayetlerini yalanlamaya kalkışmışlardır⁵⁹⁴.

Mütref, niteliğine sahip kimseleri ifade eden bir diğer kavram da "mele"dir. Mele' toplumun yöneticileri, önderler ve ileri gelenleridir⁵⁹⁵. Toplandıkları zaman göz veya yer dolduran, toplum hayatıyla ilgili görüş sahibi olan topluluk, yani ileri gelen, görüş, fikir ve itibar sahibi olan, işleri bitirip, çözüm ve sonuca bağlayacak nitelik ve yetkiye sahip bulunan gruba denir⁵⁹⁶. Siyaset ve sosyoloji ilimleri açısından çok dikkat çekici olan bu kelime, toplantı, müşavere, şeref ve re'y gibi kavramlarla irtibatlıdır. Bundan dolayı, bir dernek, bir kabine, bir parlamento ve her hangi bir toplumun bütünü adına söz söylemeye yetkili kişilerin teşkil ettiği heyet mele' kavramının kapsamına girer⁵⁹⁷. Mele' sözcüğü, nötr bir kavram olup, Kur'an'da daha çok olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Müşrik toplumların önde gelen ve mü'minlere işkence edenler için kullanıldığı gibi⁵⁹⁸, Allah'ın rasullerine yardım eden topluluk için de⁵⁹⁹ bu sözcük kullanılmaktadır..

Kendilerine gönderilen tüm peygamberlere karşı çıkanlar da hep inkarcı mele' topluluğu olmuştur. Hz. Nuh'un çağrısına onların verdiği tepki şudur: "Bunun üzerine (Nuh'un) kavminden küfredenlerin ele başların (mele'si) : ' Biz seni kendimiz gibi bir insandan başka görmüyoruz. Sana basit ve zahiri görüşlü, en aşağı tabakamızdan (ayak takımından) başkasının tabi olduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü bile kabul etmiyoruz. Biz seni bilakis yalancılardan sayıyoruz' dediler⁶⁰⁰." Rasullere karşı çıkan tüm insanların şu ortak özelliğe sahip olduklarını belirtmeliyiz: Birincisi, hepsi de kavimlerinin şefleri, reisleri idiler. İkincisi, Ahiret hayatına inanmıyorlardı. Üçüncüsü ise,

⁵⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 17; İbn Fâris, *Mekâyis*, I, 345; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, III, 177.

⁵⁹² İsfahânî, *Müfredât*, s. 166; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 17; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 159; Âlusî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 162.

⁵⁹³ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 562.

⁵⁹⁴ Sebe' 34/34.

⁵⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 159; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, I, 142; Âlusî, *Râhu'l-Meânî*, II, 164.

⁵⁹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 776; İbn Manzûr, a.e., I, 159; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 75; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 138.

⁵⁹⁷ Elmalılı, a.e., IV, 90-91.

⁵⁹⁸ el-A'râf 7/75-76.

⁵⁹⁹ en-Neml 27/38.

⁶⁰⁰ Hûd 1/27.

zengin ve dünya hayatında başarılı olanlardı. Açıkça dünya hayatını seviyorlar ve kendilerine önderlik ve zenginlik kazandıran yaşantılarının yanlış olabileceğini düşünemiyorlardı. Bu yüzden de ölümden sonra bir başka hayattan ve dünyada yapılanların hesabının Allah'a verileceğinden söz etmekle rahatlarını bozan rasullere karşı çıkıyorlardı. Hem Nuh kavminin, hem de Âd kavminin ileri gelenleri kendilerine gelen elçileri iktidar hırslısı olmakla suçlamışlar ve iktidar ve zenginliğin kendilerine miras kalmış bir hak olduğu düşüncesiyle, her bakımdan kavimlerinin şefleri olma hakkını kendilerinde görmüşlerdir⁶⁰¹.

Kendilerine gönderilen peygamberleri kabul etmeyen bu zümre, beşerin beşere rehberlik edemeyeceği iddiasında bulunmaktadır. “Bu dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer. Gerçekten, tıpkı kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz herhalde ziyan edersiniz⁶⁰².” Kur'an bu yanlış anlayışı reddetmekte ve tüm peygamberlerin insan olduklarını ve insanlara ancak bir insanın peygamber olarak gönderilebileceğini ifade etmektedir⁶⁰³. İnsanın insana itaatini kayıtsız şartsız inkar eden bu söz, haricilik ve anarşistlik davasıdır. Fakat kendi dünya hayatlarından ilerisini hiç hesaba almak istemeyen kafirler, kendi garaz ve menfaatlerini elde etmek için hürriyet davası altında itaat esaslarını yıkarak milletlerin toplum düzenlerini yok etmekten zevk alırlar⁶⁰⁴. Bu bağlamda kokuşmuş hayat düzenlerini ıslah etmeye çalışanların hak düzeni kurmak için iktidarda olanlarla çatışmalarının kaçınılmaz olduğu da belirtilmelidir. İktidarı ellerinde tutanların kendilerini yerlerinden etmesi kaçınılmaz olan peygamberlere ve izleyicilerine her zaman karşı çıkmış olmalarının nedeni budur. Bununla birlikte, iktidarı ele geçirmeye çalışanlarla halkı ve kokuşmuş düzeni ıslaha çalışanlar arasında büyük bir farklılığın olduğu açıktır⁶⁰⁵.

Mütrefler, genelde toplumda ekonomik gücü elinde bulunduran gruplar içinden çıkmaktadır. Bu sermaye grupları toplum hayatında hiçbir ahlakî ilke tanımadan, ekonomik alanda güçsüz bırakılmış kesimleri alabildiklerine sömürürler. Bu da toplumunun sosyal dengelerinin bozulmasına ve neticede toplumda kaos, çözülme ve parçalanmanın meydana

⁶⁰¹ Mevdûdî, *Tefhîm*., III, 415.

⁶⁰² el-Mü'minûn 23/33-34.

⁶⁰³ Bkz. el-A'râf 7/63, 69; Yûsuf 12/109; er-Ra'd 13/38; İbrahim 14/10-11; el-Furkân 25/7, 20.

⁶⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 528.

⁶⁰⁵ Mevdûdî, a.e., III, 413.

gelmesine neden olmaktadır⁶⁰⁶. Çöküş sürecine girmiş bir toplumda, aşırı konfor ve lükse düşkünlük, yaygın ve hâkim bir hayat anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, gitgide manevi denetim mekanizmalarını devre dışı bırakarak toplumsal disiplinin gevşemesi sonucunu doğurmaktadır. Bu mekanizmalar gevşedikçe de halkın zulüm yapması, zayıf ve güçsüzlerin haklarına karşı insanlık dışı alçakça tavrı benimsemesi daha da kolaylaşır⁶⁰⁷. Onların bu kötü durumlarını Kur'an şöyle beyan eder: "Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri, 'biz size gönderilmiş olan şeyleri hemen inkar ediyoruz' dediler. Ve ilave ettiler: Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz"⁶⁰⁸.

Kur'an, peygamberlere ilk olarak karşı çıkan bu mütreflerin toplumda çoğalmaları ve toplumu sefahate dayalı fiili yaşantılarıyla da bozmaya çalışmaları sonucu o toplum için sünnetullahın ortaya koyduğu helak yasası işleyeceğini belirtmektedir. "Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde oranın şımarık varlıklarına emrederiz, orada kötülükler yaparlar. Böylece onun üzerine (o şehre) söz (yok oluş) gerekli olur: biz de orayı darmadağın ederiz"⁶⁰⁹. Bu âyette Allah'ın hiçbir ülkeyi suçsuz yere helak etmeyeceği şeklindeki bir yasası söz konusu edilmektedir. İlk önceleri zenginler, isyan, fesat, zulüm ve kötülükler işlerler, daha sonra da halk onlara uyar ve Allah'ın azabını üzerlerine çekerler. Bu, aynı zamanda her toplumun önderlerini ve yöneticilerini seçmede çok dikkatli ve titiz olması gerektiği konusunda da bir uyarıdır. Çünkü eğer önderler günahkar ve isyankar olurlarsa, kaçınılmaz olarak toplumu da felakete sürüklerler⁶¹⁰. Aslında toplumların çöküşünün temel nedeni bolluğun ve zenginliğin bizzat kendisi değil, bunlardan kaynağını alan ruhsal dengesizliktir. Eğer toplum, ahlakî ve toplumsal düzensizlikleri denetleyen ruhsal ve ahlaki değerleri yitirmeden bolluk içerisinde yaşayabilse, refahın kötü sonuçlarından kurtulabilir⁶¹¹.

Toplumun ekonomik ve siyasal açıdan önde gelenlerin oluşturacakları ayrıcalıklar, dengesizlikler ve adaletsizliklerin yok oluşu hızlandıracağı bilinen bir durumdur. Burada

⁶⁰⁶ el-Haşr 59/7.

⁶⁰⁷ Sıddikî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s. 37.

⁶⁰⁸ Sebe' 34/34.

⁶⁰⁹ el-İsrâ 17/16.

⁶¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 99.

⁶¹¹ Sıddikî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s. 42; Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, s. 270.

maddi servetin sadece zenginlerin arasında dolaşan bir güç ve iktidar aracı oluşu⁶¹², sosyal adaleti bozucu bir durum olarak belirtilmektedir.

Kur'an, kötü fiilleri nedeniyle yok oluş sürecine giren bir toplumun , üç şekilde ceza göreceğini belirtmektedir: “De ki: O sizin üzerinize üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeğe, ya da sizi parti parti birbirinize düşürüp, kiminize kiminizin hincını tattırmaya kadirdir⁶¹³.” Müfessirler bu ayeti hem lafzî hem de mecazî açıdan tefsir etmişlerdir. Lafzî açıdan yukarıdan gelen azabı yıldırım, fırtına, yağmur ve onun sonucu olarak meydana gelen seller olarak, aşağıdan gelen azabı ise deprem, kıtlık vb. olaylar olarak tefsir etmişlerdir. Ancak İkrime'den gelen bir haberde yukarıdaki Kur'an ifadeleri tamamen mecazî olarak değerlendirilmiş ve getirilen yorumla helak olayı sosyal bir boyut kazanmıştır. Buna göre yukarıdan gelen azap yöneticilerin ve soyluların zulmü olarak gösterilirken, aşağıdan gelen azap ise toplumsal açıdan alt tabakada olanların neden olduğu bozulmalar olarak ifade edilmektedir⁶¹⁴. Ayetin devamında ise, yine toplumun yapısında birbirine şiddetle muhalif, uyumsuz unsurların toplumsal bütünlüğü parçalaması şeklinde meydana gelebilecek bir akıbetten de bahsedilmektedir⁶¹⁵.

9. Nankörlük

Gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen, kendisine yapılan iyiliği ve eline geçen nimeti inkar eden anlamına gelen nankörlük, Kur'an terminolojisinde genellikle k-f-r kökü ve türevleriyle ifade edilmekte olup, temelde nimete yapılması gereken şükrü terketmeyi ifade etmektedir⁶¹⁶. Kur'an, Allah'ın sonsuz nimetlerine karşı insanların genellikle nankör olduklarını vurgulamaktadır⁶¹⁷.

Nankörlük sıfatını oluşturan ve onu insan davranışlarıyla ortaya çıkmasına vesile olan sebep. sıkıntıların ortadan kalkmasıdır. Bu sıkıntı maddi sebeplerle olabileceği gibi, diğer psikolojik sebeplerden de olabilir. Hangi yönden gelirse gelsin sıkıntının ortadan kalkması nankörlüğü doğurmaktadır⁶¹⁸. “İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder; fakat biz ondan

⁶¹² el-Haşr 59/7.

⁶¹³ el-Enâm 6/65.

⁶¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 8; Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 180.

⁶¹⁵ Kurtubî a.g.e., IV, 8; Sıddıkî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s. 30.

⁶¹⁶ el-İnsan 76/3.

⁶¹⁷ Bkz. el-Bakara 2/172; en-Nahl 16/78; el-Mü'minûn 23/78; es-Secde 32/9; Yâsin 36/35; ez-Zümer 39/49; el-Câsiye 45/12.

⁶¹⁸ Bayraktar, Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İst. 1989, s. 112.

sıkıntısını kaldırıncı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider...⁶¹⁹.” İnsan, belalar ve sıkıntılar başına geldiği zaman sabrı, nimetleri elde ettiği zaman ise şükür azdır. Bu da, insan tabiatının zayıflığını, gaflet ve arzularının onu şiddetli bir şekilde kapladığını gösterir. Sadece musibet anında Allah’ı anıp, refah anında O’nu unutmak inancı ve iradesi zayıf olan aciz insanların tutumudur⁶²⁰.

İnsan psikolojisindeki sıkıntı ritmi, çoğu zaman insanı Allah’a yaklaştırmaktadır. Sıkıntı veren hususlar geçince insanın nankörlük sıfatı ortaya çıkmaktadır. Sıkıntıdan sükûnete geçiş anı, insanın nankörlük yönünün gözüktüğü zaman ve yerdir⁶²¹. “Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi karaya çıkardığında (yine eski halinize) dönersiniz. İnsanoğlu çok nankördür⁶²².” İnsan böyle bir durumda sadece Allah’a yalvarır. Fakat Allah, onları denizden ve boğulmaktan kurtarıp karaya çıkarınca iman ve ihlastan yüz çevirirler. İnsan sıkıntı ve şiddet anında Allah’ın lütfuna sarılır, bolluk ve rahata kavuştuğu zaman ise O’ndan yüz çevirir ve O’nun dışındakilere tutunur.

İnsanoğlu fitratı gereği konfor ve lükse düşkündür. Rahat bir hayat sürmek onun en önemli arzusudur. Ancak refah ve mutluluk çoğu kere onu nankörlüğe sevkeder. “İşer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsiz ve nankör olur. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette ‘kötülükler benden gitti’ der. Çünkü o şımarıktır, kibirlidir. Ancak (musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir...⁶²³” Bu ayet varlık ve sıhhat gibi verilen bir nimetten sonra, bu nimetin elinden alınmasıyla beraber insanda meydana gelen nankörlük psikolojisini açıklamaktadır. Bu tür insanlara bir bela arız olduğunda bütün ümidini keser. Allah yine verir demeyerek, geçmişini hemen unutuverir, bugün vermedi ama dün vermişti demeyerek, herhangi bir şükürde bulunmaz büsbütün nankör kesilir ve hepsini inkara giderek, küfür eder. Günaha girer, tevbe ve istiğfar etmek hatırına gelmez⁶²⁴. Bu karakterdeki bir insan, sıkıntılı anları geçip bolluk günleri gelince şımarıp övünerek bozgunculuk eden bir kimse olur.

⁶¹⁹ Yûnus 10/12.

⁶²⁰ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 80.

⁶²¹ Bayraktar, *İslam'da Eğitîm*, s. 112.

⁶²² el-İsra 17/67.

⁶²³ Hûd 11/9-11.

⁶²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 527.

İnsan kendisine yapılan iyilikleri kısa bir zaman içinde unutmakta, sanki hiçbir iyilikte bulunmamış gibi yardımı dokunan kişiye karşı menfî tavır takınabilmektedir. Aslında Müslümanlık vefakar olmakla doğru orantılıdır. Gerek Kur'an, gerek hadisler, İslam'ın bedevîlere özgü vefâlık erdemini ahlak yasasının mühim bir ögesi olarak benimsediğini ve bünyesinde bu erdeme yüksek bir şeref payesini verdiğini açıkça göstermektedir⁶²⁵.

Elmalılı, bütün düşüş ve yok oluş sebeplerinin, Hakk'ın emrini dinlememeye, Allah'ın rehber olarak gönderdiği önderlerin kıymetini bilmemeye ve sonuçta şükürün yerine nankörlüğü koymaya bağlı olduğunu belirtmektedir⁶²⁶. Nimete nankörlüğün azabı, yalnız ahirette değil, dünyada da büyüktür diyen Elmalılı, "Nimet ne kadar büyük ne kadar olağan üstü ise nankörlüğün azabı da o ölçüde eşsiz ve o nimetin zevali de o ölçüde acı olur" ifadesiyle, insanlara verilen cezaların nimetlere orantılı olarak verildiğinin altını çizmektedir⁶²⁷. Bu anlamda İsrailoğullarına verilen ceza ile diğer toplumlara verilen toplumsal ve bireysel cezalar arasında büyük farkın olduğunu görürüz.

İsrailoğulları, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği sayısız nimetlere karşılık isyan etmişler, tarihte benzerine rastlanmayacak şekilde Allah hakkında kötü zanda bulunmuşlar ve iftira etmişlerdir⁶²⁸, peygamberlere karşı çıkmış, hatta bazılarını öldürmüşlerdir⁶²⁹. Allah onları Firavun'un zulüm ve esaretinden kurtarmış, onlara yurt vermiş, bildircin eti ve kudret helvasını lütfetmiş, buna rağmen onlar, bu nimetlere nankörlükle, isyanla ve buzağıya taparak karşılık vermişlerdir⁶³⁰. Allah, bu nankörlükleri nedeniyle onlara maymunlaşma, domuzlaşma, horluk, yoksulluk, Beyt-i Makdise kırk yıl girmeme yasağı, birbirlerinin arasında kin, düşmanlık ve lanetlenme gibi cezalar vermiştir⁶³¹.

Elde ettiği imkanları ve kavuştuğu nimetleri sadece kendi mahareti, gücü, bilgi ve becerisiyle kazandığını sanmak büyük bir nankörlüktür. Karunun böyle bir düşünce ve kanaatin neticesinde ağır bir cezaya uğradığını Kur'an şöyle bildirmektedir: "Nihayet biz,

⁶²⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.127.

⁶²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 78.

⁶²⁷ a.e., III, 367.

⁶²⁸ Âl-i İmrân 3/23; el-Mâide 5/18, 24, 64.

⁶²⁹ en-Nisâ 4/155.

⁶³⁰ Bkz. el-Bakara 2/47-61, 83, 93; Âl-i İmrân 3/23; el-Mâide 5/19-20; Tâhâ 20/86-97.

⁶³¹ Bkz. el-Bakara 2/61; el-Mâide 5/14, 26, 60, 64; el-A'râf 7/166; İbrâhim 14/6-8.

onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı yardım edecek bir avanesi olmadığı gibi o, kendisini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi⁶³²."

Nankörlüğün cezasını, insanların yaşarken bizzat gördükleri ve idrak ettiklerini, Kur'an'da, Kalem sûresinde anlatılan, bahçe sahiplerinin kıssasında da görmekteyiz. Anlatıldığına göre bahçe sahibi inanmış bir kimseydi. San'a yakınında üzüm, hurma ve ekin bahçesi vardı. Mahsulleri toplama zamanında fakirlere de, ürünlerinden bir pay ayırırdı. O ölünce, oğulları, iddialarınca, ailelerinin çokluğu ve mallarının da az olduğunu ileri sürerek, babalarının bu geleneğini sürdürmeme kararına varmışlar ve bu düşüncelerini gerçekleştirecek bir düzen içine girmişlerdi. Bu düşüncelerle sabah erkenden bahçelerine gitmişler, ancak orada gördükleri olumsuz manzara karşısında şaşırıp kalmışlardı⁶³³.

Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "Biz tıpkı o bahçe sahiplerini sınıdığımız gibi, bunları da sınıdık. Onlar sabah erken mahsulü devşireceklerini yeminle pekiştirip kesin söylemiş, inşaallah dememiş, Allah'ın iznine bağlamamışlardı. Ayrıca fakirlerin payını düşünmemişlerdi. Fakat onlar henüz uykuda iken, Rabbin tarafından gönderilen bir afet bahçeyi kapladı. Bahçe sabahleyin siyah kül haline geliverdi. Onlarsa olup bitenden habersiz, neşeli neşeli birbirlerine seslendiler: 'haydi madem devşireceksiniz, çabuk ekininizin başına!' Hemen yola koyuldular. Bir taraftan da araların da şöyle fiskos ediyorlardı: 'Sakin, bugün yanımıza fakir makir gelmesin. girmelerine hiç imkan vermeyin!' Yoksulları engelleme azmi içinde ilerlediler. Bahçeyi görünce, apışıp kaldılar, 'yolu şaşırdık yanlış yere geldik' dediler. Çok geçmeden işi anlayınca, 'hayır dediler doğrusu felakete uğramışız!' En insaflıları ise, 'ben size Allah'ı zikretmenizi söylememiş miydim!' dedi. Bunun üzerine 'Sübhansın ya Rabbenâ. her türlü noksanda uzaksın! Doğrusu biz kendimize zulmetmişiz!' deyip, birbirlerini kınamaya başladılar. 'yazıklar olsun bize ne azgın kimselermişiz!' Ola ki rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimizin rahmetini arzu ediyor, ona dönüyoruz.' Azap böyledir işte! Ahiretteki azap ise daha müthişdir. Keşke bunu bir bilselerdi⁶³⁴."

Kur'an, her türlü maddi ve manevi nimetlerin kıymetini bilmeyerek, kendilerine lütfedilen nimetlere karşı nankörlük edenlerin kıtlık, açlık ve kuraklık gibi musibetlere uğradıklarını ifade ederek bununla ibret ve öğüt vermeyi amaçlamaktadır. "Allah (ibret

⁶³² el-Kasas 28/81.

⁶³³ Âlusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIX, 29; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 271; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), VII, İstanbul, 1995, s. 21.

⁶³⁴ el-Kalem 68/17-33; benzer diğer bir kıssa için bkz.el-Kehf 18/32-34.

için) bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızkı her yerden gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı⁶³⁵.” Ayette geçen “karye” kelimesi ile Mekke kastedilmektedir. Zira Mekkeliler, Allah resulünü yalanladılar ve ulaştıkları bunca refah ve elde ettikleri nimetlere karşılık nankörlük ettiler. Çevresine oranla güvenli, huzurlu ve istikrarlı bir şehir idi. Kim oraya girerse, korkmadan emniyet içerisinde durabiliyordu ve maişetleri her taraftan bol bol geliyordu. Bunun yanında Allah onlara, nimetlerin en büyüğünü ihsan etti. Bu, Hz. Muhammed'in onlara peygamber olarak gönderilmesidir. Bu büyük nimete nankörlük ederek cezaya müstahak oldular⁶³⁶. “ Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi?⁶³⁷” Mekke halkı, hakka karşı direnince Peygamber (a.s), Hz. Yusuf'un zamanındaki Mısır halkının maruz kaldığı kıtlık yılları gibi onlara da bir musibetin gelmesi için duada bulunmuştur. Bunun neticesinde onlara öyle bir kıtlık isabet etmiştir ki, kanla yoğurdukları dev tüylerini ateşte kızarttıktan sonra yemek mecburiyetinde kalmışlardır. Hatta leş ve derileri bile yemişlerdir⁶³⁸.

Sebe' kavmi, şükürden yani, nimeti kendilerine bahşeden Allah'ı tanımaktan yüz çevirince, onlara bu nankörlüğün cezası ağır olarak tattırılmıştır⁶³⁹. Sebe' toplumu bağımsız bir toplum olma özelliğini yitirerek, değişik güçlerin hakimiyeti altına girmişlerdir⁶⁴⁰.

Her türlü nimet ve zenginlikten dolayı şımarmak, aşırı gitmek, azgınlaşmak nankörlüğü oluşturmaktadır. Refah içerisinde yaşayan ve zenginliğin verdiği imkanlarla şımaran kimselerin nankörlüğe daha yatkın oldukları görülmektedir. Kur'an, insanlardan her durumda Allah'a yönelmelerini verilen nimetlere şükretmelerini istemektedir.

⁶³⁵ en-Nahl 16/112.

⁶³⁶ Âlusî, *Rûhu'l-Meânî*, XIV, 232.

⁶³⁷ İbrâhim 14/27.

⁶³⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 127.

⁶³⁹ Sebe' 34/15-19.

⁶⁴⁰ Âlusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXII, 131; Elmalılı, *Hak Dini*, 6, 361 ; Mevdudî, *Tefhîm*, IV, 520.

SONUÇ

İnsan sebepler ve hikmetler aleminin olan bu dünyaya imtihan için gelmiştir. Allah en güzel biçimde yarattığı insanı, iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan, hidayeti dalâletten ve imanı küfürden ayırt edebilecek akıl, düşünce ve yeteneklerle donatmış, bununla birlikte, uyarıcı olsun diye peygamberler ve kitaplar göndererek hayır ve şerri, hak ve batılı bildirmiş, küfür, şirk, fesat, kibir ve zulümden sakındırmış, iman, zikir, takva ve sabra teşvik etmiştir.

Teklif ve deneme yurdu olan dünyada insan, değişik musibetlerle karşılaşmaktadır. Kur'ân'a göre musibet, insanın canına ve malına dokunan, onu sıkıntıya sokan, zora sokan her türlü felaketler ve kötülüklerdir. Musibet kavramı, hem hastalık, kuraklık, kıtlık, deprem ve sel gibi tabii kötülüklerin, hem de bencillik, aldatma, zulüm, cehalet, yalan ve savaş gibi ahlaki kötülüklerin sebep olduğu olumsuz durumları ihtiva etmektedir. Kur'ân, geçmişte yaşamış toplumların karşılaşmış oldukları musibetlerden söz ederek, onları yok oluşa götüren sebepler üzerinde ısrarla durmaktadır. Kur'ân, sünnetullah adını verdiği, Allah'ın toplumlara ilişkin davranış biçimini belirleyen sosyal yasalardan bahseder. Bu yasaları dikkate almayan toplumların geçmişte bir takım felaket ve musibetlerle karşılaşmış olduklarını vurgulayan Kur'ân, bundan sonra da sözkonusu yasalara uygun davranmayan toplumların musibetin farklı boyutlarıyla karşılaşabileceklerini belirtmektedir. Kur'ân, insanlara dokunan musibetlerin bazı durumlarda ilahî bir cezalandırma olduğunu belirtmekte ve geçmiş toplumların yaşamlarından kesitler sunarak örnekler vermektedir.

Kur'ân'a göre iyilikler ve bazı musibetler insana Allah tarafından onu denemek için verilmektedir. Bununla birlikte Kur'ân'da musibetlerin insanın kendi hatasından kaynaklandığına da işaret edilmektedir. Allah kullarına denemek için, bazen sınırlı ölçüde bela ve musibetler gönderebilir. Ancak bu, insanın başına gelen her türlü musibetlerin Allah tarafından gönderildiğini göstermez. Kısacası iyilikler birer lütuf olarak gönderildiği gibi, bazı bela ve musibetler de birer imtihan aracı olarak gönderilebilirler.

Kur'ân'a göre insan özgür bir iradeye sahiptir. Bu bakımdan gerek doğal, gerekse ahlakî nitelikli musibetlerden kaçınma tamamen insanın sorumluluğuna verilmiştir. Kur'ân'da musibet kelimesinin kullanıldığı âyetlerden büyük bir bölümünde, karşılaşılan musibetin tek sorumlusu olarak, insan gösterilmektedir. Bu noktada insanın gerek kişisel, gerekse toplumsal yöndeki sorumlulukları vurgulanmaktadır. İnsanın, olumlu veya olumsuz yönde başına gelen şeyler, onun yapıp-ettiklerinin bir sonucu olarak karşısına çıkmaktadır.

Depremler ve seller gibi tabiî afetlere gelince, bunlar tabiatın yapısından kaynaklandığı gibi, ilahî irade tarafından insanların bu dünyada denenmeleri ve bazen de günahları yüzünden cezalandırılmaları amacıyla gerçekleştirilmiş olabilir. Ancak Kur'ân bunu evrensel bir ilke haline getirip, başa gelen her musibetin, acının açıklayıcı sebebi olarak sunmamaktadır. Kurân musibetlerin bazı durumlarda ceza olabileceğini, bazen de imtihanın bir aracı olarak bildirmektedir.

Özet olarak, Kur'ân açısından bakıldığında, musibetlerin sebebini teke indirmek mümkün değildir. Özellikle doğal afetler neticesinde ortaya çıkan olumsuz durumlar, insanların imtihan edilmeleri, eğitilmeleri, olgunlaşmaları, ibret almaları gibi amaçlara hizmet eden gerekli araçlar konumundadırlar. Bazı özel durumlarda da musibetler bir uyarı, disiplin veya cezalandırma olabilmektedirler. Ahlakî kötülükler ise insanın cüz'î iradesini iyi yönde kullanamamasından kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kâhire 1988.
- AHMET Rıza, *Mu'cemu Metni'l-luga*, I-IV, 1958, Beyrut.
- el-ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, I-XXX, Beyrut, 1985.
- ASIM EFENDÎ, Seyyid Ahmed, *Kâmûs Tercemesi*, I-IV, ys., ts.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul, 1997.
- AYDIN, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İst. 2000.
- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, İstanbul, 1994.
- Tanrı Ahlak İlişkisi*. Ankara, 1991..
- BAYRAKTAR, Bayraklı, *İslam'da Eğitim*. İst. 1989.
- BEHİY, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramalar*, (çev. Ali Turgut), İstanbul, 1988.
- BEYDÂVÎ, Kâdî Nâsiruddîn Ebu Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (mecmûatün Mine't-tefâsîr içinde), Beyrut, ts.
- BOWKER, John, *Problems of Suffering in Religions of the World*, Cambridge, 1970.
- CEBECİ, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara, 1985.
- el-CÜLEYNÎD, Muhammed es-Seyyid, *Kadıyyetü'l-Hayr ve's-Şerr*, Kahire, 1981.
- ÇELİK, Celaledin, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İstanbul, 1996.
- ÇİFTÇİ, Adil, *Fazlur Rahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, Ankara 2000.
- EBÛ DAVÛD, Süleyman b. El-Eşâs es-Sicistânî, *es- Sünen*, İstanbul, 1981.
- EBU HAYYÂN, Esîruddîn Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, Beyrut, 1990.
- EBU'L-BEKÂ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Küfevî, *el- Külliyyât -Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Lügaviyye-*, Beyrut, 1993.

- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı (meâl-tefsir)*, (çev: Cavit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İstanbul, 1996.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'ân'nın Temel Konuları*, İstanbul, 2000.
- DÜZENLİ, Yaşar, *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İstanbul, 2000.
- FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara, 1993.
-*Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, (çev. Salih Akdemir), Ankara 1995
- FİRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *el- Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Beyrut, 1991.
- GAZZALÎ, Ebû Hamid, *Esmâu'l-Hüsnâ*, (çev., Yaman Arıkan), İst. 1983
-*İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev. Ahmet Serdaroglu), İstanbul, 1975.
- GAZALÎ, Muhammed, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, (çev. Emrullah İşler), Ankara, 1993.
- GÖLCÜK, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, Ankara, 1997
- HALÎL, İmadüddîn, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, (çev. Ahmet Ağırakça), İst. 1988.
- İBN FARİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, (thk. Abdusselam Muhammed Hasan), I-VI, Beyrut, ts.
-*Mucmelu'l-luğa*, I-IV, (thk. Abdulmuhsin Sultân) 1986, Beyrut.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire ts.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1994
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, ts.
-*Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev. Selâhattin Ayaz), İstanbul, 1997.
- KÂDÎ ABDULCEBBÂR b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerîm Osman), Kahire, 1988.
-*el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (thk. Mustafa Hilmi) Kahire, ts.

- KAM, Ömer Ferid, *Dinî Fesefî Sohbetler*, (sadeleştiren: Süleyman Hayri Bolay), Ankara, ts.
- el-KERMÎ, Hasan Said, *el-Hâdî ila Lügatî'l-Arab*, I-IV, Beyrut, 1991.
- KILIÇ, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, ts.
- el-KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b Ahmed, *el Câmî' li Ahkâmi'l Kur'an*, I-X, Beyrut, 1988.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, I-VI, Mekke, 1992.
- KUTUB, Muhammed, *Kur'an'ı Nasıl Okuyalım?*, (çev. Bekir Karlığa), İstanbul, 1990.
- Muhammed, *İslâmî Açından Tarihe Bakışımız*, (çev. Talip Özdeş), İstanbul, 1990.
- KÜÇÜKCAN, Talip, KÖSE, Ali, *Doğal Afetler ve Din*, İstanbul, 2000.
- MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhîd*, İstanbul, 1979.
- SİDDİKÎ, Mazharuddîn, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, İstanbul, 1982.
- MEVDUDÎ, Ebu'l-Alî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (Çev. Kurul), İstanbul, 1996.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1981.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, I-IV, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, ts.
- NESEFÎ, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî, *Tebsiretu'l-Edille*, (thk. Claude Salame), I-II, Dimeşk, 1993.
- ÖZERVARLÎ, M. Sait, *"Hikmet"*, DİA, XVII, 511-515, İstanbul, 1998.
- ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997.
- ÖZSOY, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara, 1999.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 1995.
- PAZARBAŞI, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, İst. 1996.
- er-RÂĞİB, el-İsfahânî, el-Hüseyn b. Muhammed, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dimeşk, 1992.
- er-RÂZÎ, Fâhru'd-Dîn, Mahmûd b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Tahran ts.

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TAYIN MURAT

- RİZÂ**, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, (Tefsîru'l-Menâr), I-XII, Beyrut, ts.
- es-SÂBÛNÎ**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-VII, (çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), İstanbul, 1995.
- es-SADR**, Muhammed Bâkır, *Kur'an Okulu*, (çev. Mehmet Yolcu), Ankara, 1996.
- SAİD**, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (çev. İlhan Kutluer), İstanbul, 1986.
- eş-ŞEHRİSTÂNÎ**, Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Ahmet Fehmi Muhammed), I-III, Beyrut, 1992.
- SUBHÎ**, Ahmed Mahmud, *Fî İlmi'l-Kelâm*, I-III, Beyrut, 1985.
- et-TABÂTABÂÎ**, Muhammed Huseyn, *el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XX, Beyrut, 1983.
- et-TABERÎ**, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I. XV, Beyrut, ts.
- et-TABERSÎ**, Ebu Ali el-Fadl, *Mecmeu'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-VI, Beyrut, 1992.
- TEHANEVÎ**, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu istilâhâtü'l-Funûn*, Beyrut, ts.
- et-TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul, 1982.
- ULUTÜRK**, Veli, *Kur'an'a Göre Zulüm Kavramı*, Kayseri, 1993.
- ÜNAL**, Ali, *Ku'ran'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1998.
- YARAN**, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, İstanbul, 1997.
- YAZIR**, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (sadeleştirenler: İsmail Karaçam v.dğr.), I-X, İstanbul, ts.
- YILDIRIM**, Şuat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul, 1997.
- "Kur'ân-ı Kerimde Kıssalar", *AÜİİD*, S.3, Ankara, 1979.
- ez-ZEBİDÎ**, Muhammed Murtaza el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min cevheri'l-Kâmûs*, (thk. İbrahim et-Terzî), I-XX, Beyrut, 1974.

ÖZGEÇMİŞ

Fatih KAYA 1974 yılında Bayburt'da doğdu. İlköğrenimini Bayburt Merkez Yirmibir Şubat Kurtuluş ilkokulunda gördü. Orta ve Lise Öğrenimini Bayburt İmam-hatip Lisesinde tamamladı. 1996 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1997 yılında KTÜ Rize İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans yapmaya başladı. Halen Sürmene Lisesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Arapça ve İngilizce bilen KAYA, evli ve iki çocuk babasıdır.